

Rajko Bratož

VPLIV OGLEJSKE CERKVE NA VZHODNOALPSKI
IN PREDALPSKI PROSTOR OD 4. DO 8. STOLETJA

Vprašanje vpliva oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor je eno najbolj pomembnih v vsej kulturni zgodovini tega prostora v pozni antiki in zgodnjem srednjem veku. Zgodovinski razvoj je bil v tem obdobju izredno dinamičen. Če 4. stoletje v tem prostoru še zaznamuje dobo razmeroma stabilnega rimskega cesarstva na začetku pozne antike, s prevladujočim latinskim značajem in s središči moči na Zahodu, pa je 5. stoletje prineslo izrazit padec latinskega Zahoda, občasna pustošenja germanskih ljudstev in Hunov ter postopno krepitev vpliva heleniziranega in po svojemu duhu vse bolj vzhodnjaškega zgodnjega Bizanca, ki je dajal pečat razvoju v večjem delu 6. stoletja. Propad antike v zadnji četrtini 6. stoletja s katastrofalnimi posledicami za oglejsko cerkev pomeni globoko cezuro v razvoju. V 7. stoletju in v prvi polovici 8. stoletja je bila oglejska cerkev večkrat na robu preživetja in zaposlena predvsem z lastnimi problemi. Šele v drugi polovici 8. stoletja je prišlo do ponovne oživitve oglejskega vpliva proti severu in vzhodu, ki pa še zdaleč ni dosegel takega pomena kot ga je imel v antiki.*

Vprašanje oglejskega vpliva na razvoj krščanstva v vzhodnoalpskem in predalpskem prostoru od 4. do 8. stoletja je bilo v zgodovinskih in tem sorodnih znanostih že večkrat načeto v več razpravah. Te so z redkimi izjemami zajele le določen časovni izsek (pozno antiko ali drugo polovico 8. stoletja, ob skoraj doslednem zanemarjanju razvoja v 7. stoletju in v prvi polovici 8. stoletja)¹ ali pa le določen vidik vplivanja (v razvoju cerkvene organizacije, v cerkveni arhi-

* Razprava zajema tematiko treh avtorjevih predavanj v letih 1987 in 1989. Poglavlja 1-7 ter 11 so zajeta iz referata na mednarodnem simpoziju »Das Christentum im bairischen Raum während des ersten Jahrtausends« (Passau, 25.-28. oktobra), poglavji 8 in (deloma) 9 pa sta zajeti iz predavanja v okviru 23. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture julija 1987 (objavljenega v Zborniku predavanj, Ljubljana 1987, 108-120), ki ga tukaj objavljamo v precej dopoljeni obliki. Poglavlji 9 (deloma) in 10 sta zajeti iz predavanja na 28. srečanju slovenskih duhovnikov iz zamejstva in zdomstva v Gorici 23. avgusta 1989. Ker se tematika vseh treh avtorjevih nastopov nanaša na eno osrednjo temo, na odnos oglejske cerkve do sosednjega sveta na vzhodu in severu, kronološko pa se zaključuje v smiselno celoto, jo predstavljamo v eni razpravi, ki naj služi kot preddelo za obsežnejši pregled zgodovine oglejske cerkve v pozni antiki in v zgodnjem srednjem veku.

V razpravi zajeto temo je avtor nazadnje predstavil v dveh nastopih: v predavanju 25. maja 1990 na univerzi Paris IV (Sorbonne) (pogl. 1-8) in v referatu na simpoziju »Karantanien und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter« 21.-23. junija 1990 v Sentvidu ob Glini (pogl. 8-10).

SEZNAM OKRAJŠAV

Antichità Altoadriatiche, Udine	AAAd
Acta sanctorum (3. izdaja, Paris 1863 ss.)	AA SS
Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, Trieste	AMSI
Aquileia nostra, Aquileia (Padova)	AN
Arheološki vestnik, Ljubljana	AV
Corpus Christianorum — Series Latina, Turnholt	CCSL
Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Vindobonae	CSEL
Monumenta Germaniae Historica, Berolini	MGH
Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Wien	MIOG
Memorie Storiche Forogiuliesi, Udine	MSF
Migne, Patrologia Graeca, Paris	PG
Migne, Patrologia Latina, Paris	PL
Reallexikon für Antike und Christentum, Stuttgart	RAC
Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft, Stuttgart	RE
Sources Chrétiennes, Paris	SC
versus, vrstica	v.
Zgodovinski časopis, Ljubljana	ZČ

¹ Od del italijanske historiografije naj navedemo dva sintetično zasnovana pregleda za pozno antiko: G. CUSCITO, *La diffusione del cristianesimo nelle regioni alpine orientali*, AAAd 9, 1976, 299-345; G. C. MENIS, *Rapporti ecclesiastici tra Aquileia e la Slovenia in età paleocristiana*, AV 29, 1978, 369-378. Za dobo druge polovice 8. stoletja gl. P. PASCHINI, *San Paolino patriarca (+ 802) e la chiesa Aquileiese alla fine del secolo VIII*, Udine 1906, iz novejšega časa pa naslednje prispevke: G. CUSCITO, *Aquileia e la cristianizzazione degli Slavi nei secoli VIII-IX. Un problema storiografico*, AMSI n. s. 36 (88), 1988, 37-75; več prispevkov v zbornikih: *Aquileia e le Venezie nell'alto medioevo*, AAAd 32, 1988; *Atti del convegno internazionale di studio su Paolino d'Aquileia nel XII centenario dell'episcopato*, Fonti e studi di storia sociale e religiosa, Udine 1988. P. PASCHINI je edini v tem stoletju priobčil bolj podroben prikaz razvoja oglejske cerkve v 7. in v prvi polovici 8. stoletja: *Le vicende politiche e religiose del territorio friulano da*

tekturi in umetnosti sploh, v liturgiji itd.)² Delež slovenskih raziskav v celoti gledano ni nepomemben.³

V razpravi ne nameravamo predstaviti izčrpnije podobe razvoja krščanstva na obravnavanem področju pod vidikom širjenja oglejskih vplivov — za to bi bile potrebne še nekatere predhodne raziskave, in to bi bilo mogoče le v okviru dosti obsežnejšega prikaza — pač pa želimo predstaviti glavna področja oglejskih vplivov in opozoriti na odprta vprašanja, ki se ob tem postavljajo. Z upanjem, da bo razprava tudi v tem skromnem obsegu do dovršitve večjega sintetičnega dela koristna, jo izročamo v kritično branje zgodovinarjem in drugim strokovnjakom. Tema sama je dokaj zapletena, po pomenu pa je vsekakor ena osrednjih v starejši kulturni zgodovini kasnejšega velikokarantanskega prostora.

1. Začetki oglejskega vpliva

Da bi razumeli čas, okoliščine in vlogo Ogleja v procesu pokristjanjevanja vzhodnoalpskega in predalpskega prostora, moramo seči časovno v precej starejše obdobje, v dobo oblikovanja Ogleja kot cerkvenega središča za ves severno-jadranski, vzhodnoalpski in deloma zahodnopanonijski prostor.

Oglejska krščanska skupnost sega s svojimi koreninami v 2. stoletje, svojo organizirano obliko pa je dobila najkasneje sredi 3. stoletja.⁴ Že v tej zgodnji dobi je bil Oglej pomemben kot izhodišče krščanskega misijona. Kasnejše izročilo omenja misijonsko prizadevanje prvih znanih oglejskih škofov. Mohor naj bi širil krščanstvo »v Tergeste in druga mesta«,⁵ njegov naslednik Hilarij (okrog 280) pa na celotno ozemlje Benečije in Istre.⁶ To izročilo je legendarno in ga ne moremo preveriti z zanesljivejšimi viri. Navzočnost krščanstva v več mestih Benečije in Istre že v drugi polovici 3. stoletja ali najkasneje v Dioklecijanovi dobi (Parentium, Tergeste, Pola, Patavium, Vicetia, Verona) kaže na oglejski vpliv že v tej dobi.⁷ Nekatere značilnosti teoloških predstav pri Viktorinu iz Petovione, ki so tipične za oglejsko cerkev in so nedvomno oglejskega izvora, kažejo na vpliv jadranske metropole tudi na zahodnopanonijski prostor že okrog leta 300.⁸ Vpliv Ogleja je v tej dobi segel vse do Sirmija, prav tako je Oglej sprejemal številne impulze s panonijskega in dalmatinskega območja.⁹

Costantino a Carlo Magno (secc. IV—VIII), MSF 7, 1911, 177—225; 8, 1912, 49—64; 152—186; 233—280 (za 7. in del 8. stoletja); 9, 1913, 1—13.

Od sintetično zasnovanih del z nemškega jezikovnega področja gl. H. SCHMIDINGER, Patriarch and Landesherr. Die weltliche Herrschaft der Patriarchen von Aquileia bis zum Ende der Staufer, Graz—Köln 1954; za pozno antiko gl. A. LIPPOLD, Romanisierung und Christianisierung des Ostalpenraumes um 400 n. Chr., v zborniku: Kulturhistorische und archäologische Probleme des Südostalpenraumes in der Spätantike (Hrsg. H. Graßl), Wien—Graz—Köln 1985, 80—92 (deloma tudi drugi prispevki v zborniku); sintetičen prikaz za celotno obravnavano obdobje posredujeja P. F. BARTON, Frühzeit des Christentums in Österreich und Südostmitteleuropa bis 788, Wien—Köln—Graz 1975 in H. WOLFRAM, Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung (378—907), Wien 1987, 109 ss.

² Gl. podrobno literaturo v op. 43—48; 68—78.

³ Za pozno antiko gl. bibliografske pregleda: R. BRATOŽ, Lo sviluppo degli studi di antichità cristiana nella odierna Slovenia dagli inizi ai nostri giorni. Rassegna bibliografica, AMSI n. s. 34 (86), 1986, 21—47; IDEM, Razvoj zgodnjekrščanskih raziskav v Sloveniji in Istri v letih 1976—1986, ZC 41, 1987, 681—697; IDEM, The Development of the Early Christian Research in Slovenia and Istria between 1976 and 1986, Actes du XIe Congrès international d'archéologie chrétienne, Ecole française de Rome 1989, 2345—2388; za drugo polovico 8. stoletja gl. F. M. DOLINAR, Paolino e gli Sloveni, Atti del convegno internazionale di studio su Paolino d'Aquileia (kot v op. 1), 135—143 (z izbrano bibliografijo na koncu).

⁴ G. CUSCITO, Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria, Fonti e studi per la storia della Venezia Giulia II/3, Trieste 1977, 39—62; IDEM, Fede e politica ad Aquileia: Dibattito teologico e centri di potere (secoli IV—VI), Trieste 1987, 15—25; R. BRATOŽ, Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode, Acta Ecclesiastica Sloveniae 8, Ljubljana 1986, 41—104; S. TAVANO, Aquileia, RAC Suppl. I, 1986, 538—540.

⁵ R. BRATOŽ, Krščanstvo v Ogleju, 42 ss.; 105; prim. G. CUSCITO, Linee di diffusione del cristianesimo nel territorio di Aquileia, AAAA 15, 1979, 603—626, zlasti 604 s.; IDEM, Il primo cristianesimo nella »Venetia et Histria«. Indagini e ipotesi, AAAA 28, 1986, 259—309, zlasti 266 ss.; IDEM, La tradizione marciana aquileiese come problema storiografico, Università degli studi di Trieste, Facoltà di Magistero, IIIa serie, N. 21 (Miscellanea 7), Trieste 1988, 9—44, zlasti 10 s.

⁶ DANDULUS, Chronica per extensum descripta, A. 276 ss. (ed. E. Pastorello, Rerum Ital. scriptores XII/1, Bologna 1938, 25, v. 23—24); prim. R. BRATOŽ, Krščanstvo v Ogleju, 155.

⁷ Gl. nazadnje G. CUSCITO, Il primo cristianesimo (kot v op. 5); za Istro prim. R. BRATOŽ, Krščanstvo v Ogleju, 235—267.

⁸ R. BRATOŽ, Krščanstvo v Ogleju, 141—144; 328.

⁹ R. BRATOŽ, Cerkenopolitični in kulturnozgodovinski odnosi med Sirmijem in Akvilejo, ZC 37, 1983, 259—272, zlasti 262; IDEM, Die Geschichte des frühen Christentums im Raum zwischen Sirmium und Aquileia im Licht der neueren Forschungen, Kilo 72, 1980 (v tisku).

Kot izhodiščno dobo organiziranega misijona iz Ogleja moremo vzeti čas od nastopa verske svobode dalje, ko so bili na raznih cerkvenih zborih postavljeni temelji cerkvene organizacije. Pri oblikovanju temeljev življenja Cerkve v krščanskem cesarstvu je oglejska cerkev včasih sodelovala (na primer na sinodi v Arlesu 314¹⁰ in na sinodi v Serdiki 343¹¹), dostikrat pa je bila presenetljivo odsotna. Zastopniki oglejske cerkve niso sodelovali na prvih sedmih ekumenskih koncilijih 325, 381, 431, 451, 553, 680/681 in 787. Na cerkvenih zborih nadregionalnega pomena srečamo oglejske škofe v času arijanskih bojev na sinodi v Rimu v letih 368—372,¹² 381 na sinodi v Ogleju¹³ in 382 na sinodi v Rimu,¹⁴ nato šele več kot stoletje pozneje v dobi lavrencijske shizme na sinodi v Rimu leta 501,¹⁵ nato šele okroglo stoletje in pol kasneje na lateranskih sinodah 649¹⁶ in 680¹⁷ v času monoenergetskih in monoteletskih sporov ter 731 na sinodi v Rimu v času ikonoklastičnih sporov.¹⁸

Četrto stoletje, okvirno čas od Konstantina do Teodozija Velikega, je bilo v oglejski cerkvi izpolnjeno s celo vrsto pomembnih dogajanj. Oglej je bil vpleten v arijanske spore in je po začetnih kompromisnih nastopih v dobi škofa Fortunacijana¹⁹ s sinodo 381 pod vodstvom škofa Valerijana bistveno prispeval k zmagi nad arijanzmom v Iliriku.²⁰ V 4. stoletje pade ekspanzija oglejske krščanske skupnosti, ki se je odražala v veliki gradbeni dejavnosti v mestu in v neposredni mestni okolici (Teodorova bazilika pred 320 z dograditvami sredi 4. stoletja (tako imenovana Poteodorova ali Fortunacijanova bazilika) in z generalno preureditvijo okrog leta 400 (tako imenovana Kromacijeva bazilika), bazilika v Monasteru, bazilika v Beligni, manjše cerkve sv. Janeza, sv. Feliksa

¹⁰ *Concilia Galliae A. 314 — A. 506* (ed. C. Munier, CCSL 148, 1963, 14 v. 17 s.; 16 v. 10 s.; 17 v. 10 s.; 18 v. 10 s.; 19 v. 6 s.; 21 v. 8 s.); prim. *Conciles gaulois du IV siècle* (ed. J. Gaudemier, SC 241, 1977, 58); G. C. MENIS, *La cultura teologica del clero aquileiese all'inizio del IV secolo indagata attraverso i mosaici teodoriani ed altre fonti*, AAAD 22, 1982, 463—527, zlasti 465 ss.; Ch. PIETRI, *Rome et Aquilée: deux églises du IVe au VIe siècle*, AAAD 30, 1987, 225—253, zlasti 227 ss.

¹¹ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B II 4* (n. 37) (ed. A. Feder, CSEL 65, 1916, 137); prim. A. L. FEDER, *Studien zu Hilarius von Poitiers II, Sitzungsberichte der Kais. Akad. d. Wiss. in Wien, Phil.-hist. Klasse, Bd. 166, Abh. 5, Wien 1911, 38; 114*; prim. tudi R. BRATOZ, *Povezave med Trakijo in severnojadranskimi deželami v pozni antiki*, ZC 42, 1988, 487—504, zlasti 499.

¹² SOZOMENUS, *Historia ecclesiastica* 6, 23, 7—15 (ed. J. Bidez, Berlin 1960, 266 ss.); THEODORETUS, *Historia ecclesiastica* 2, 17 (22) (PG 82, 1052); prim. Ch. PIETRI, *Roma Christiana. Recherches sur l'Église de Rome, son organisation, sa politique, son idéologie de Miltiade à Sixte III (311—440)*, *Ecole française de Rome 1976, vol. II, 733 ss.; 778 s.*; IDEM, *Rome et Aquilée* (kot v op. 10), 235—238; Y. M. DUVAL, *Aquilée et Sirmium durant la crise arienne (325—400)*, AAAD 26, 1985, 331—379, zlasti 362 ss.

¹³ *Gesta concilii Aquileiensis, Acta* 1; 45; 46; 49; 51; 54 (ed. M. Zelzer, CSEL 82/3, 1982, 325 s.; 354; 356 s.; 359); prim. *Atti del colloquio internazionale sul concilio di Aquileia del 381*, AAAD 21, 1981; Y. M. DUVAL, *Aquilée et Sirmium* (kot v op. 12), 372—377; G. CUSCITO, *Fede e politica* (kot v op. 4), 47—75.

¹⁴ THEODORETUS, *Historia ecclesiastica* 5, 9 (PG 82, 1212); prim. J. R. PALANQUE — G. BARDY — P. de LABRIOLLE, *Storia della Chiesa III/1* (edd. A. Fliche — V. Martin), Torino 1977 (3. ital. izdaja), 373 s. (310); Ch. PIETRI, *Roma Christiana, vol. I, 866 ss.*

¹⁵ *Acta synodorum habitatarum Romae a. 499, 501, 502* (ed. Th. Mommsen, MGH Auctores antiquissimi XII, 1894, 419 s., z omembo oglejskega škofa Marcellijana); prim. P. PASCHINI, *Le vicende politiche* (kot v op. 1), MSF 8, 1912, 173 s.; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico* (kot v op. 4), 282; Ch. PIETRI, *Rome et Aquilée* (kot v op. 10), 251.

¹⁶ *Concilium Lateranense a. 649 celebratum* (ed. R. Riedinger, *Acta concil. oecumen. II/1*, Berlin 1984, 2—3; 31; 111; 177; 247; 390); prim. tudi J. D. MANSI, *Amplissima collectio conciliorum* 10, Paris—Leipzig 1901², 865 s.; 885 ss.; 903—910; 941 ss.; 1161 s.; Ch. J. HEFELE — H. LECLERCQ, *Histoire des Conciles III*, Paris 1909, 434—451; L. BRÉHIER — R. AIGRAIN, *Storia della Chiesa V* (edd. A. Fliche — V. Martin), Torino 1973², 236 s. (190); F. WINKELMANN, *Die Quellen zur Erforschung des monoenergetisch-monotheletischen Streites*, Klio 69, 1987, 515—559, zlasti 538 (Nr. 110, z izčrpnno bibliografijo).

¹⁷ J. D. MANSI, *Amplissima collectio conciliorum* 11, 311 s. in 755; S. AGATHO Papa, *Epistola III* (PL 87, 1215—1248, zlasti 1241/2 D); prim. tudi F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I*, Ljubljana 1902, 186 (230 s.); L. BRÉHIER — R. AIGRAIN, *Storia della Chiesa V*, 256—265 (214—227, zlasti 217); F. WINKELMANN, o. c., 548 (Nr. 158).

¹⁸ F. KOS, *Gradivo I*, 208—209 (252—255); *Epistolae Langobardicae collectae 14* (ed. W. Gundlach, MGH Epist. III, 1957², 704—707; ponatis vira: R. CESSI, *Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al Mille I*, Padova 1942, Nr. 23, 34—38); prim. *Liber pontificalis XCII* (Gregorius III) (ed. L. Duchesne, vol. I, Paris 1955², 416, v. 6—15); *Cronica de singulis patriarchis Nove Aquileie* (G. MONTICOLO, *Cronache Veneziane antichissime I*, Fonti per la storia d'Italia, Scrittori, sec. X—XI, Roma 1890, 14). Gl. tudi L. BRÉHIER — R. AIGRAIN, *Storia della Chiesa V*, 604 (532); A. CARLE — G. FEDALTO, *Le origini di Venezia*, Bologna 1978, 341 s.

¹⁹ L. DUCHESNE, *Libère et Fortunatien, Ecole française de Rome, Mélanges d'archéologie et d'histoire* 28, 1908, 31—78; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 168—177; IDEM, *Fede e politica* (kot v op. 4), 35—45; H. Ch. BRENNÉCKE, *Hilarius von Poitiers und die Bischofsopposition gegen Konstantin II.*, *Patristische Texte und Studien* 26, Berlin—New York 1984, 285—301, kratko tudi R. BRATOZ, *Povezave med Trakijo* (kot v op. 11), 499 s.

²⁰ Gl. op. 13.

in Fortunata ter sv. Hilarija, vse s konca 4. ali z začetka 5. stoletja).²¹ Razcvet krščanske skupnosti v mestu je povzročil napetosti z drugimi skupinami oglejskega prebivalstva, z Judi, pogani in krščanskimi heretiki.²² Oglej je postal v zadnji četrtini 4. stoletja in v prvem desetletju 5. stoletja pomembno središče krščanske književnosti, ki se je odlikovalo po eni strani z originalnostjo in z lokalnim koloritom (Kromacij),²³ po drugi strani pa s posredovanjem kulturne, duhovne in literarne ustvarjalnosti Vzhoda zahodni cerkvi (zlasti Rufin).²⁴ Na Oglej se navezuje kratko, vendar pomembno obdobje življenja in dela sv. Hieronima, ki je tudi po trajnem odhodu na Vzhod vzdrževal z Oglejem intenzivne stike.²⁵

2. Razvoj cerkvene organizacije

Za bodoči pomen Ogleja kot središča krščanstva za vzhodnoalpski in predalpski prostor je posebnega pomena izgradnja cerkvene organizacije. Od zadnje četrtine 4. stoletja dalje je bil Oglej metropolitansko središče za Benečijo z Istro (dasi se z naslovom »metropolitanus episcopus Venetiae« izrecno omenja oglejski škof šele v pismu papeža Leona I. iz leta 442),²⁶ h kateremu je spadalo veliko ozemlje od Gardskega jezera in reke Mincio na zahodu do vključno Emone na vzhodu z mejo na Trojanah (Atrans) in pri kraju Acervo (pri Stični) med Emono in Trebnjem (Praetorium Latobicorum) in na katerem je bilo okrog dvajset škofijskih sedežev.²⁷ 4. stoletje je bilo v odnosu Ogleja do obravnavanega ozemlja doba pokristjanjevanja mest in nekoliko kasneje v težjih razmerah podeželja.²⁸ Kako je tovrstna aktivnost potekala, nam poroča zelo malo virov.

Kromacij, oglejski škof v letih 388–408, poroča o dejavnosti Ogleja pri gradnji in posvetitvi katedrale v Konkordiji v času delovanja tamkajšnjega

²¹ S. TAVANO, *Aquileia*, RAC Suppl. I, 1986, 545–553 (s podrobno bibliografijo); IDEM, *Aquileia e Grado. Storia — arte — cultura*, Trieste 1986, 125–258; 443 ss.

²² S. TAVANO, *Aquileia*, RAC Suppl. I, 1986, 541–545; IDEM, *Tensioni culturali e religiose in Aquileia*, AAAd 29, 1987, 211–245; G. CUSCITO, *La »societas christiana« ad Aquileia nel IV secolo*, AAAd 29, 1987, 183–210.

²³ CHROMACE d'Aquilée, *Sermons I–II*, edd. J. Lemarié — H. Tardif, SC 154/164, 1969/1971; G. CUSCITO, *Cromazio di Aquileia (388–408) e l'età sua*, Aquileia 1980; IDEM, *Fede e politica* (kot v op. 4), 77–86 (z izčrpnim literaturo).

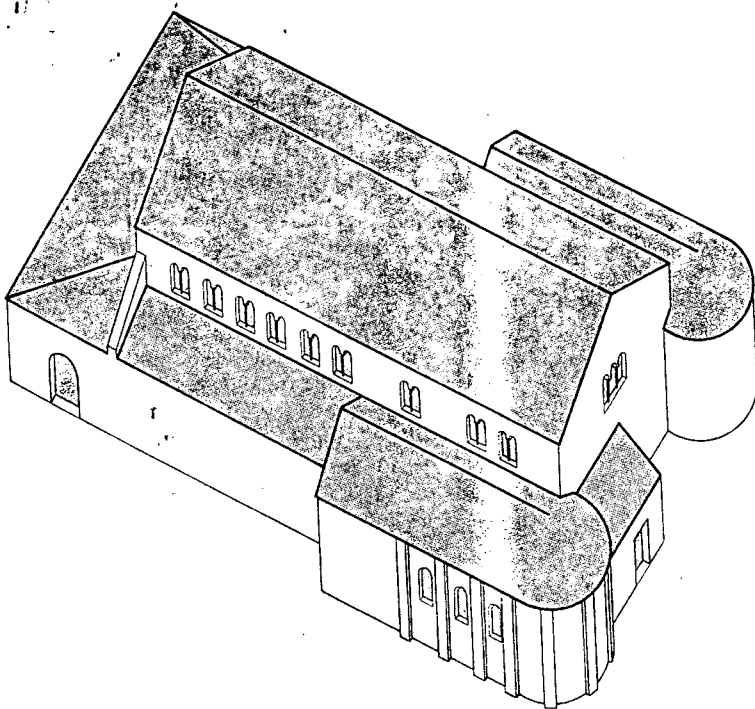
²⁴ Gl. zbornik *Rufino di Concordia e il suo tempo*, AAAd 31: 1–2, 1987. O povezavah Ogleja s krščanskim Vzhodom okrog leta 400 (Hieronimova korespondenca in njegovi polemični spisi, romanja, prinašanje relikvij z Vzhoda itd.) gl. Y. M. DUVAL, *Aquilée et la Palestine entre 370 et 420*, AAAd 12, 1977, 263–322; R. BRATOŽ, *Povezave med Trakijo* (kot v op. 11), 500 s.

²⁵ Prim. Y. M. DUVAL, *Aquilée et la Palestine*, 267 ss.; R. BRATOŽ, *Povezave med Trakijo*, 500 (zlasti op. 107); gl. op. 119 ss.; več prispevkov v zborniku: *Jérôme entre l'Occident et l'Orient* (ed. Y. M. Duval), Paris 1988 (zlasti 14 ss.; 345 ss.).

²⁶ LEO MAGNUS, *Epistula 2* (PL 54, 597 ss.) poroča v pismu škofu Septimiju iz Altina, da je v zvezi s pelagijansko herezijo poslal pismo »ad metropolitanum episcopum provinciae Venetiae«. Da v titulaturi ne najdemo pričakovanega dopolnila »et Istriae«, si moremo razložiti na podlagi dejstva, da je naslovljenec pisma škof iz Benečije (»Venetia«). Obstoj in delovanje metropolitanskega sedeža v Ogleju v tem času dokazuje tudi pismo istega papeža nelmenovanemu oglejskemu škofu (Januariju?) z zahtevo, da ta zaradi pelagijanske herezije skliče sinodo provincialnih škofov (»... industriae tuae fraternitatis indicimus, ut congregata apud vos synodo provincialium sacerdotum, omnes sive presbyteri, sive diaconi, sive cuiusque ordinis clerici... ad veram correctionem cogantur.«). Gl. LEO MAGNUS, *Epist. 1* (PL 54, 593–597); Ph. JAFFÉ — G. WATTENBACH, *Regesta pontificum Romanorum I*, Lipsiae 1885, 398–399; P. F. KEHR, *Italia pontificia, vol. VII (Venetiae et Histria)*, Pars I (Provincia Aquileiensis), Berolini 1923, 19. Ze nekaj let pred tem je označil ravenski škof PETRUS CHRYSOLOGUS, *Sermo 136* (PL 52, 567 s.) oglejskega škofa Adelfa (pred Januarjem) s pridevkom »loco primus«, to je z višjim rangom kot ga je bil sam imel. Prim. B. M. De RUBEIS, *Dissertationes variae eruditionis, Venetis 1762*, 200 ss.

²⁷ A. V. ROSSI, *Considerazioni intorno alla formazione dei diritti metropolitici ed all'attribuzione del titolo patriarcale della chiesa di Aquileia (sec. IV–VI)*, MSF 43, 1958–1959, 61–143; G. C. MENIS, *Le giurisdizioni metropolitiche di Aquileia e di Milano nell'antichità*, AAAd 4, 1973, 271–294 (z datiranjem nastanka metropolitanske oblasti oglejskih škofov v čas okrog leta 370); G. FEDALTO, *Ambrogio e la chiesa metropolitana di Aquileia, Paradoxos politia* (Studi patristici in onore di Giuseppe Lazzati), Milano 1979, 389–405; E. CATTANEO, *Il governo ecclesiastico nel IV secolo nell'Italia settentrionale*, AAAd 22, 1962, 175–187. Prim. tudi G. CUSCITO, *Il primo cristianesimo* (kot v op. 5), 308 s. (z datiranjem v čas okrog 370, podobno kot G. C. Menis); S. TAVANO, *Aquileia e Grado* (kot v op. 21), 42. O pripadnosti Emone Italiji gl. J. ŠAŠEL, *Emona*, RE Suppl. XI, 1968, 571 ss., zlasti 573 ss.; IDEM, *K zgodovini Emone v rimskih napisih in literaturi*. Zgodovina Ljubljane. Ljubljana 1984, 37 s.

²⁸ Obravnave po pokrajinah: G. C. MENIS, *La diffusione del cristianesimo nel territorio friulano in epoca paleocristiana*, AAAd 6, 1974, 49–61; G. CUSCITO, *Linee di diffusione del cristianesimo nel territorio di Aquileia*, AAAd 15, 1979, 603–626; za ozemlje Slovenije gl. R. BRATOŽ, *Kratek oris zgodovine krščanstva na Slovenskem v pozni antiki*, ZC 35, 1981, 205–221; za Istro gl. B. MARUŠIČ, *Kršćanstvo i poganstvo na tlu Istre v IV i V stoljeću*, AV 29, 1978, 549–572; prim. tudi R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju* (kot v op. 4), 235–275; 325–332.

Slika 1: Rekonstrukcija pokopališčne cerkve v Teurniji (po F. Glaserju)

prvega po imenu neznanega škofa okrog leta 390.²⁹ Drugo poročilo se nanaša na širjenje krščanstva v alpske doline okolice Trenta med prebivalstvo, ki je trdovratno vztrajalo v poganstvu. Ta akcija, do katere je prišlo okrog leta 397 skupaj z Milanom (škof Ambrozij), je bila dosti težja in spočetka manj uspešna³⁰ kakor širjenje krščanstva v mesta, ki so imela krščanske skupnosti vsaj od Konstantinove dobe dalje, večina med njimi pa celo izročilo o lastnih mučenih.³¹ Za vzhodnoalpsko in predalpsko območje nam izobena podobna dejavnost

²⁹ CHROMATIUS, *Sermo* 26, 1 (ed. J. Lemarié, CCSL 9 A, 1974, 119; prim. SC 164, 1971, 92). Gl. nazadnje L. CRACCO RUGGINI, *Aquileia e Concordia: il duplice volto di una società urbana nel IV secolo d. C.*, AAAD 29, 1987, 57–95, zlasti 78 ss.; A. VECCHI, *Il sermone XXVI di Cromazio*, AAAD 31/2, 1987, 135–155; G. CUSCITO, *Cromazio di Aquileia e la Chiesa di Concordia*, AAAD 25, 1984, 69–88; IDEM, *Rapporti fra Concordia e Aquileia in epoca tardoantica*, AAAD 31/2, 1987, 157–169, zlasti 165 ss.; S. TAVANO, *Origini cristiane di Concordia*, *La Chiesa Concordiese 389–1989 I* (Concordia e la sua cattedrale), Pordenone 1989, 43–51, zlasti 43 s.

³⁰ Skof Vigili iz Tridenta, ki naj bi ga okrog 385 posvetil za škofa oglejski škof Valerijan »extra muros civitatis Tridentinae« (Acta s. Vigili, c. 2; AA SS Junii VII, 1867, 145 A), in ki je bil sicer v tesnejših stikih z Ambrozijem in milanskim škofskim sedežem, je poslal leta 397 tri misionarje med pogansko prebivalstvo v Val di Non. Vsi trije so pri misionarskem delu izgubili življenje (AA SS Mai VII, 1867, 37–49), prav tako so pogani leta 405 v Val Rendene do smrti kamenjali samega škofa Vigilija (Acta s. Vigili, c. 7; AA SS Junii VII, 1867, 145 F; prim. I. ROGER, *Vigilio*, *Bibliotheca sanctorum* 12, 1969, 1086–1088; M. MIKLAVCIC — J. DOLENC, *Leto svetnikov II*, Ljubljana 1970, 662–664). Gl. G. OBERZINER, *Antichi rapporti fra la chiesa di Trento e le Chiese di Milano e Aquileia*, *Dai tempi antichi ai tempi moderni*. Da Dante al Leopardi, Milano 1905, 605–631, zlasti 609 s.; 623; F. LANZONI, *Le diocesi d'Italia dalle origini al principio del secolo VII* (604), Faenza 1927, 937 ss.; A. V. ROSSI, *Considerazioni* (kot v op. 27), 100 ss.; R. NOLL, *Ein Reliquiar aus Sanzeno im Nonsberg und das frühe Christentum in Trentino*, *Anzeiger d. phil.-hist. Klasse der Österr. Akad. d. Wiss.* 109, 1972, 319–337, zlasti 334 s.; G. C. MENIS, *Le giurisdizioni metropolitiche* (kot v op. 27), 286; 289; H. BERG, *Bischöfe und Bischofssitze im Ostalpen- und Donauraum vom 4. bis zum 8. Jahrhundert*, *Die Bayern und ihre Nachbarn I* (Hrsg. H. Wolfram — A. Schwarz), Wien 1985, 61–108, zlasti 76 ss.; H. WOLFRAM, *Die Geburt* (kot v op. 1), 479 op. 6.

³¹ G. CUSCITO, *Testimonianze archeologiche monumentali sul più antico culto dei santi nella »Venetia et Histria«*, AN 45–46, 1974–1975, 631–668; IDEM, *Questioni agiografiche di Aquileia e dell'Istria*. Contributi alla conoscenza del cristianesimo precostantiniano, *Atti del IX Congr. intern. di archeologia cristiana* (Roma 1975), vol. II, Città del Vaticano 1976, 167–198; R. BRATOZ, *Kršćanstvo v Ogleju*, 235–267.

Ogleja iz ohranjenih virov ni poznana,³² moremo pa si jo predstavljati v podobnih okoliščinah in s podobnimi rezultati kot v navedenih severnoitalskih primerih: razmeroma lahko v mestih (v Emoni se leta 388, približno v času velikega uspeha oglejskega prizadevanja v Konkordiji, omenjajo še povsem poganski višji sloji mestne družbe),³³ dosti težjo pa na podeželju. Arheološke najdbe potrjujejo navzočnost krščanstva v skoraj vseh mestih na jugovzhodnem predalpskem prostoru v drugi polovici 4. stoletja in v začetku 5. stoletja (Poetovio, Celeia, Emona, Neviodunum,³⁴ Forum Iulii (?), Iulium Carnicum,³⁵ Virunum, Teurnia, Aguntum,³⁶ v jugovzhodni Panoniji v Varaždinskih Toplicah (Aquae Iassae), Joviji in Sisciji).³⁷ Na podeželju so iz te dobe zgodnjekršćanske najdbe še prav izjemne³⁸ in očitno je, da je tam prišlo do preobrata eno do dve generaciji kasneje kot v mestih.³⁹

Za bodočo vlogo Ogleja kot žarišća krščanstva v vzhodnoalpski in predalpski prostor je pomembno širjenje jurisdikcije oglejske cerkve čez meje province Benečije z Istro na področje obeh Norikov in deloma Prve Panonije. To širjenje oglejske jurisdikcije je omogočilo nekaj zgodovinsko epohalnih sprememb v vzhodnoalpskem in srednjepodonavskem prostoru po letu 400. Najprej je to propad rimskega limesa ob srednji Donavi in s tem propad rimske oblasti na tem področju, ki je povzročil zaton lokalnih središč in je prinesel negotovost na sosednja območja (Norik, Dalmacija).⁴⁰ Istočasno je zaradi istih vzrokov posredno padla vloga dveh velikih cerkvenih središč v sosedstvu. Na zahodu se je skrčila vloga Milana po smrti škofa Ambrozija (397) in po preselitvi cesarske prestolnice v Raveno 402, tako da je mesto ostalo le metropolitno središće za province Ligurijo, Kotijske Alpe in Prvo Recijo.⁴¹ Na vzhodu pa je še dosti hujša usoda doletela Sirmij, ki je iz velikega cerkvenoorganizacijskega središća srednjepodonavskih provinc do srede 5. stoletja spričo hunske nevarnosti padel na raven ogroženega obmejnega mesta, ki je okrog leta 437 vrhu tega prišlo

³² J. LEMARIE (CHROMACE d'Aquilée, *Sermons I*, SC 154, 1969) govori v uvodu (str. 44) o oglejskem mistjonu v Kromacjevi dobi na ozemlje obeh Norikov in Druge Recije in omenja Kromacjeve »contacts étroits avec les clers qui 'missionnaient' dans les régions du Nord, une correspondance sans aucun doute abondante, dont malheureusement rien n'a subsisté« (str. 46). Njegovemu mnenju sledita G. C. MENIS, *La diffusione del cristianesimo*, 54 in G. CUSCITO, *Linee di diffusione* (obe razpravi kot v op. 28), 615, kritično stališće do teh predstav pa izraža A. LIPPOLD, *Romanisierung und Christianisierung* (kot v op. 1), 84 s.

³³ *Panegyrici Latini II (XII) (Panegyricus Latini Pacati Drepani dictus Theodosio)* 37 (ed. R. A. B. Mynors, Oxford 1973, 111 s.); ob prihodu cesarja Teodozija v Emono leta 388 so se zvrstile »tripudiantium catervae... pro moenibus suis festum liberae nobilitatis occursum, conspicuos veste nivea senatores, reverendos municipali purpura flamines, insignes apicibus sacerdotum... portas virentibus sertis coronatas...« Gl. k temu poročilu A. LIPPOLD, *Herrscherideal und Traditionsverbundheit im Panegyricus des Pacatus*, *Historia* 17, 1968, 228 ss.; IDEM, *Romanisierung und Christianisierung*, 92 op. 75.

³⁴ R. BRATOŽ, *Razvoj zgodnjekršćanskih raziskav v Sloveniji in Istri v letih 1976—1986*, ZČ 41, 1987, 681—697; IDEM, *The Development* (kot v op. 3), 2345 ss. (z izčrпно bibliografijo).

³⁵ G. C. MENIS, *La diffusione del cristianesimo* (kot v op. 28), 55 s.; prim. tudi M. MIRABELLA ROBERTI, *Iulium Carnicum centro romano alpino*, AAAd 9, 1976, 91—101 (ponatis v AMSI n. s., 27—28, 1979—1980, 369—380); IDEM, *Una diocesi alpina nell'area metropolitana di Aquileia*, *Kulturhistorische und archäologische Probleme* (kot v op. 1), 106—112; IDEM, *Il battistero paleocristiano di Cividale*, AMSI n. s., 27—28, 1979—1980, 357—367.

³⁶ R. NOLL, *Frühes Christentum in Österreich. Von den Anfängen bis um 600 nach Chr.* Wien 1954, 44 s.; 95 ss.; H. UBL, *Frühchristliches Österreich. Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung*, Linz 1982, 295—336, zlasti 306 ss.; R. PILLINGER, *Neue Ausgrabungen und Befunde frühchristlicher Denkmäler in Österreich (1974—1986)*, *Actes du XIe congrès international d'archéologie chrétienne* (Lyon... 1986), *Ecole française de Rome* 1989, 2089—2124.

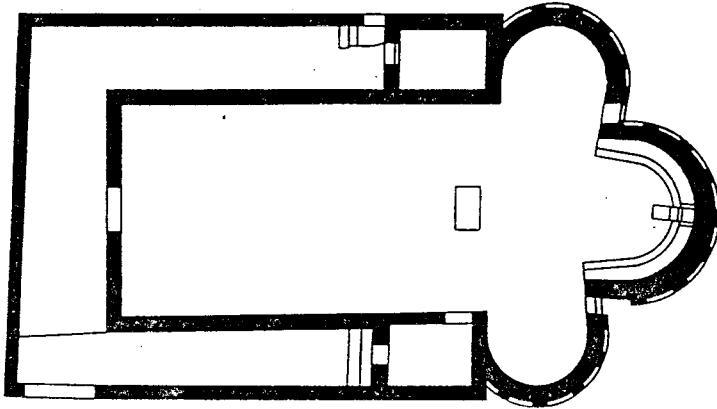
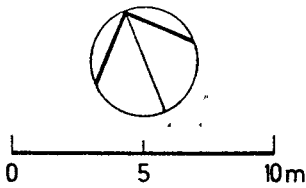
³⁷ B. VIKIĆ-BELANČIĆ, *Elementi ranog krščanstva u sjevernoj Hrvatskoj*, AV 29, 1978, 588—606.

³⁸ Za ozemlje Slovenije prim. R. BRATOŽ, *Il cristianesimo in Slovenia nella tarda antichità*, AMSI n. s., 29—30, 1981—1982, 19—55, zlasti 50 ss.; IDEM, *Razvoj zgodnjekršćanskih raziskav* (kot v op. 34), 681 ss.; IDEM, *The Development*, 2353 ss.

³⁹ Do okrog leta 470 je bilo pokristjanjevanje podeželja na področju Vzhodnih Alp v glavnem zaključeno. To nam dokazuje epizoda s kriptopogani v Kukulah na Salzburškem, ki jo opisuje EUGIPIUS, *Vita s. Severini II*, 2—5 (izdal R. Bratož, Ljubljana 1982, 216—221: 350). Datanje tega preobrata na podlagi uničevanja poganskih templjev, ki naj bi ga zagrešili kristjani v začetku 5. stoletja, je v luči novejših arheoloških raziskav precej sporno; prim. R. NOLL, *Spätantike Katastrophenbefunde in der Austria Romana. Zur Problematik ihrer Deutung und Datierung*, *Anzeiger d. Österr. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Klasse* 113, 1976, 372—388 in zlasti R. PILLINGER, *Preganjanje kristjanov in uničevanje templjev na ozemlju Avstrije v rimski dobi*, ZČ 39, 1985, 173—183, zlasti 179 ss.

⁴⁰ A. MÓCSY, *Pannonia and Upper Moesia*, London—Boston 1974, 339 ss.; H. WOLFRAM, *Die Geburt* (kot v op. 1), 27 ss.

⁴¹ G. C. MENIS, *Le giurisdizioni metropolitiche*, 289 ss.; E. CATTANEO, *Il governo ecclesiastico* (obe razpravi kot v op. 27).

Slika 2: Tloris škofijske cerkve v Teurniji v drugi gradbeni fazi (po F. Glaserju)

v okvir vzhodnega cesarstva.⁴² Padec Sirmija je povzročil trganje cerkvenoorganizacijske mreže na področju panonijskih provinc, kar je omogočilo širjenje vpliva Ogleja in Salone v ta prostor.

Oglejska jurisdikcija se je verjetno v prvih desetletjih 5. stoletja razširila na oba Norika in na zahodne dele Panonije (provincia Pannonia Prima). Ta premik na cerkvenoorganizacijskem področju ne dokumentira noben sodoben vir.⁴³ Za 6. stoletje nam te spremembe odražata zapisnika dveh salonitanskih sinod v letih 530 in 533 (provincia Savia z edino preostalo škofijo v Sisciji se je

⁴² R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja*, ZC 40, 1986, 363–395, zlasti 374 s.; V. POPOVIĆ, *Die süddanubischen Provinzen in der Spätantike vom Ende des 4. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts*, v zborniku: B. Hänsel (Hrsg.), *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert*, Südosteuropa-Jahrbuch 17, Berlin 1987, 95–139, zlasti 122 ss.

⁴³ Proti nekaj preveč poudarjeni vlogi Ogleja kot središća cerkvene organizacije za vzhodnoalpsko območje je I. ZIBERMAYER, *Noricum, Baiern und Osterreich*, Horn 1956², 32 ss. zelo poudaril vlogo Sirmija. Mnenja zgodovinarjev so se v zadnjih štiridesetih letih precej razlikovala. E. SCHAFFRAN, *Frühchristentum und Völkerwanderung in den Ostalpen*, Archiv für Kulturgeschichte 37, 1955, 18 je zastopal stališće, da je bil Sirmij cerkvenoorganizacijsko središće za Obrežni Norik vse do uničenja mesta leta 582. Sredozemski Norik pa naj bi v 5. stoletju prišel pod Oglej. P. STOCKMEIER, *Die spätantike Kirchenorganisation des Alpen-Donauraumes im Licht der literarischen und archäologischen Zeugnisse*, Jahrbuch 1963 für altbayerische Kirchengeschichte, 47, je datiral spremembo v cerkvenoorganizacijski pripadnosti v čas po letu 395 (deleto cesarstva) in je datiral širitev oglejske jurisdikcije na Norik v 5. stoletje (74). K. REINDEL, *Die Bistumsorganisation im Alpen-Donau-Raum in der Spätantike und im Frühmittelalter*, MIOG 72, 1964, 284 ss. je poudaril ujemanje cerkvene organizacije s civilnopravno; razvoj cerkvene organizacije je razlagal v smislu prehoda od Sirmija (*«caput totius Illyrici»*) na Milano v času škofa Ambrozija in nato v prvi polovici 5. stoletja na Oglej. Dejansko se cerkvenoorganizacijske oblasti Sirmija nad Norikom v 4. stoletju ne da dokazati. Vpliva Sirmija na podlagi *«Passio Irenaei»*, ki naj bi vsebovala določene elemente sirmijske legende o sv. Ireneju (*«Passio Irenaei»*), se ne da dokazati, saj gre pri sorodnih mestih za kitšeje mučeniških legend (prim. R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju*, 269 s., op. 304; nekoliko drugače nazadnje H. WOLFF, *Die Anfänge des Christentums in Osträtien, Ufernoricum und Nordwestpannonien: Bemerkungen zum Regenwunder und zum hl. Florian*, Ostbairische Grenzmarken 31, 1989, 27–45, zlasti 32). Civilnopravna pripadnost noriških provinc Iliriku ne more biti zanesljiv dokaz (prim. G. C. MENIS, *Le giurisdizioni metropolitiche*, 277 ss.). Cerkvenoorganizacijske pripadnosti Norika Sirmiju ne dokazuje ponosna izjava sirmijskega škofa Anemija na oglejski sinodi 381, prav tako ne oznaka Sirmija v 11. noveli cesarja Justinijana (*«... in antiquis temporibus Sirmii... omne fuerat Illyrici fastigium tam in civibus quam in episcopibus causis.»*; *Corpus iuris civilis III*, edd. R. Schoell – G. Kroll, Berolini 1959⁹, 94, v. 8 s.). K problematiki prim. tudi G. C. MENIS, *Storia del Friuli*, Udine 1976⁸, 115; IDEM, *Le giurisdizioni metropolitiche*, 292 ss. (Širjenje oglejske jurisdikcije čez Alpe datira v čas *«durante i primi decenni del V secolo, comunque non dopo l'invasione attiliana del 452»*, enako G. CUSCITO, *La diffusione del cristianesimo* (kot v op. 1), 300 s.);

naslonila na Dalmacijo)⁴⁴ ter zapisnik gradeške sinode leta 579 (?). Preostale škofije Sredozemskega Norika in Prve Panonije so v luči tega vira spadale pod oglejsko cerkev, prav tako preostala škofija province Druge Recije.⁴⁵ Kot vir, ki naj bi potrjeval tako stanje za dobo pred letom 568, naj navedemo trditev oglejskih patriarhov Ursa (802—811) in njegovega naslednika Maksencija (811—837) iz leta 811, da se da s sinodalnimi zapisi dokazati za čas pred langobardsko invazijo v Italijo cerkveno jurisdikcijo Ogleja nad vsem ozemljem Karantanije, to je do Donave.⁴⁶ Žal se nam taki zapisi niso ohranili, niti ni znano, na katero oglejsko sinodo pred letom 568 bi se patriarha mogla sklicevati (442, 458 (?), 557).⁴⁷

3. Cerkevna arhitektura

Vpliv Ogleja na predalpski in alpski prostor se kaže tudi v cerkveni arhitekturi in sploh v cerkveni umetnosti. Trije značilni elementi oglejske zgodnje-kršćanske arhitekture, lega cerkve proti vzhodu, nerazčlenjenost osrednjega prostora in specifična ureditev prezbiterja s polkrožno prosto stoječo klopjo kot najbolj značilnim elementom, so navzoči res pri večini poznanih cerkva na vzhodnoalpsem in predalpsem področju. Kljub temu bi mogli le z mnogimi zadržki govoriti o »oglejskoalpski« cerkveni arhitekturi kot prevladujočem

R. BRATOŽ, *Severinus von Noricum und seine Zeit. Geschichtliche Anmerkungen, Denkschriften d. Österr. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Kl., Bd. 165, Wien 1983, 22*; H. BERG, *Bischöfe* (kot v op. 1), 30, 105 ss.; A. LIPPOLD, *Romanisierung und Christianisierung* (kot v op. 1), 84 s.; H. WOLFRAM, *Die Geburt*, 49 s. Za cerkvenoorganizacijsko pripadnost Prve Panonije Ogleju je edini, ne povsem zanesljiv dokaz udeležba škofa Vigilija iz Skarbantije na gradeški sinodi 579 (?); prim. E. TOTH, *Vigilius episcopus Scaravaciensis, Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae* 26, 1974, 269—275 (avtor datira prehod provinc Prve Panonije in Savije pod jurisdikcijo Ogleja v čas po hunskem zavzetju Sirmija, torej na sredo 5. stoletja, kar se nam zdi nekoliko prezgodno).

⁴⁴ Nobenega dokaza ni, da bi Siscija cerkvenoorganizacijsko spadala pod Oglej. G. C. MENIS, *I confini del Patriarcato d'Aquileia*, Società filol. friulana, 41. Congr., Trieste 1964. Tav. I, je po našem mnenju neupravičeno širil območje oglejske metropolitne cerkve v 5. stoletju na provinco Savijo (njegovo karto ponatiskujejo G. CUSCITO, *La diffusione* (kot v op. 1), 320 s.; IDEM, *Cristianesimo antico*, 199; A. CREMONESI v *Enciclopedia monografica del Friuli Venezia Giulia* 3, Udine 1978, 105; B. GRAFENAUER v knjigi: PAVEL DIAKON, *Zgodovina Langobardov*, Maribor 1988, 330). Prim. tudi K. REINDEL, *Die Bistumsorganisation* (kot v op. 43), 303. »Constantius episcopus Siscianensis« se je resda kot eden ilirskih škofov udeležil oglejske sinode leta 381 (*Gesta concilii Aquileiensis, Acta* 61; CSEL 82/3, 1982, 362; prim. op. 13), vendar pa se ni noben škof iz Siscije udeležil katere od provincialnih sinod škofov orlejskega patriarhata v zadnji četrtini 6. stoletja. Nasprotno pa srečamo škofo iz Siscije na saloniških sinodah 530 in 533 (škofa Janez in Konstantin; gl. R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve* (kot v op. 42), 384). Očitno se je Siscija po zatonu Sirmija cerkvenoorganizacijsko naslonila na Salono in ne na Oglej. Prim. J. SASEL, *Siscia*, RE Suppl. XIV, 1974, 740; L. MARGETIĆ, *Neka pitanja u vezi s Istriom (I—VII stoljeće)*, *Živa antika* 32, 1982, 53—82, zlasti 68 ss.; R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije*, 378, op. 79—80.

⁴⁵ Gl. op. 165—166.

⁴⁶ MGH Diplom. Karol. I. ed. E. Mühlbacher, 1906. Nr. 211 (str. 282. v. 26 ss.): »Notum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini presencium scilicet et futurorum, qualiter viri venerabiles Ursus sancte Aquilegensis ecclesie patriarcha et Arno Iuvavensis ecclesie archiepiscopus ad nostram venientes presenciam non minimam inter se contentionem habuerunt de Karantana provincia, quod ad utriusque illorum dyocesis pertinere deberet; nam Ursus patriarcha antiquam se auctoritatem habere asserbat et quod tempore, antequam Italia a Langobardis fuisset invasa, per synodalla gesta, que tunc temporis ab antecessoribus suis. Aquilegensis ecclesie rectoribus, agebantur, ostendi posse predictae Karantane provincie civitates ad Aquilegiam esse subjectas... Hac igitur definitione a nobis promulgata precipimus atque iubemus, ut inter presentes viros venerabiles Maxencium videlicet, qui nuper in locum viri venerabilis Ursi patriarche subrogatus est, et Arnonem virum venerabilem Iuvavensis ecclesie archiepiscopum de hac re in futurum nulla controversia aut questio moveatur...« Gl. F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II*, Ljubljana 1906, št. 37 (36—39); O. HAGENEDER, *Die kirchliche Organisation im Zentralalpenraum vom 6. bis 10. Jahrhundert. Frühmittelalterliche Ethnogenese im Alpenraum*, *Nationes* 5, 1965, 201—235, zlasti 225 s.; H. DOPSCH, *Zur Missions-tätigkeit des Patriarchats Aquileia in Kärnten*, *Symposium zur Geschichte von Millstatt und Kärnten* 1986, 52—76, zlasti 57 s.; G. CUSCITO, *Aquileia e la cristianizzazione* (kot v op. 1), 39 s.; 48.

⁴⁷ Odprto ostaja vprašanje, ali se omembi »synodus provincialium sacerdotium« in »fratres et conprovinciales tui episcopi« v pismih papeža Leona I. iz let 442 in 458 (PL 54, 594; 1140 A; Ph. JAFFÉ — G. WATTENBACH, *Regesta*, 398: 538) nanašata le na škofo Benečije z Istro (kar je z ozirom na terminologijo verjetneje) ali tudi na škofo z vzhodnoalpskega območja (iz obeh Norikov in Druge Recije). Ob posvetitvi shizmatičnega »patriarha« Pavlina leta 557 je bila v Ogleju zelo verjetno sinoda. Mnenje, ki ga je izrazil H. BERG, *Bischöfe* (kot v op. 30), 81 op. 163, da je treba stavek »sed nec licuit aliquando nec licebit, particularem synodum ad diuicandum generalem synodum congregari« (PELAGIUS I Papa, *Epistula* 59, 8 (559); edd. P. M. Gassó — C. M. Batlle, *Montserrat* 1956, 158) razumeti v splošnem smislu, ni prepričljivo. Če pri posvetitvi novega škofa so morali biti navzoči vsaj trije škofje, poleg tega je novi »patriarh« (za papeža »pseudoeppiscopus«) pri tako važni politični odločitvi kot je prekinitve z Rimom gotovo iskal podporo svojih sufraganov. Prim. G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 195: 198 ss.; 294; IDEM, *Fede e politica*, 92: 105; Y. M. DUVAL, *Nicéa d'Aquileia. Histoire, légende et conjectures anciennes*, *AAAd* 17, 1980, 161—206, zlasti 183; 199: že zastarelo delo, posebno glede kronologije, je G. MARCUZZI, *Sinodi Aquileiesi*, Udine 1910, 9 ss.¹

stilu na obravnavanem področju, kot je predlagal G. C. Menis.⁴⁸ Z ozirom na to, da se ti elementi pojavljajo pri številnih cerkvah na širšem severnojadranskem in vzhodnoalpskem področju, ki ni nujno vezano na neposreden vpliv Ogleja (pač pa tudi Salone,⁴⁹ oziroma prihaja do mešanja obojih vplivov), bi mogli cerkveno arhitekturo na tem ozemlju proučevati bolj upravičeno v širšem okviru in ji dati širšo prostorsko oznako jadransko-alpske⁵⁰ ali celo ilirsko-alpske⁵¹ cerkvene arhitekture.

V širšem prostorskem okviru ne učinkujejo nenavadno tisti primeri, ki so v ožjem »oglejsko-alpskem« okviru nenavadni, če ne že izjemni. Omenimo naj tako imenovano pokopališčno cerkev v Teurniji z nenavadnim tlorisom,⁵² ki ima z najbolj značilnim elementom — grobnima kapelama pri prezbiteriju, kar je značilnost pokopaliških cerkva na področju Sirije⁵³ — paralelo v cerkvi sv. Martina v Osorju (Apsarus) na Cresu (z eno stransko kapelo).⁵⁴ Mogli bi jo tudi primerjati s cerkvijo pri antičnem Fulfiniju (Omišalj) na Krku s srede 5. stoletja.⁵⁵ S srede 6. stoletja izhajajo škofijska palača v Poreču in cerkev

⁴⁸ Pojem »oglejsko-alpske« cerkvene arhitekture je utemeljeval G. C. MENIS na podlagi starejših raziskav in pregledov za posamezne regije (R. EGGER, *Frühchristliche Kirchenbauten im südlichen Noricum, Sonderschriften des Österr. archäol. Inst. Bd. 9*, Wien 1916; R. NOLL, *Frühes Christentum in Österreich*, Wien 1954, zlasti 71–130; IDEM, *Neuere Funde und Forschungen zum frühen Christentum in Österreich (1954–1974)*, *Mitteilungen der Österr. Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte* 25, 1974–1975, 195–216; G. C. MENIS, *La basilica paleocristiana nelle diocesi settentrionali della metropoli d'Aquileia, Città del Vaticano* 1958; H. VETTERS, *Das Problem der Kontinuität von der Antike zum Mittelalter in Österreich*, *Gymnasium* 76, 1969, 481–515; G. PICCOTTINI, *Frühes Christentum in Kärnten, Carinthia I* 161, 1971, 3–33, zlasti 9 ss.) v dveh razpravah: *La basilica paleocristiana nelle regioni delle Alpi Orientali*, *AAAD* 9, 1976, 375–420; *Die Verbreitung der frühchristlichen aquileischen Kirchenbautypologie im östlichen Alpengebiet*, v zborniku: *Friaul lebt. 2000 Jahre Kultur im Herzen Europas* (Hrsg. G. C. Menis und A. Rizzi), Wien–Freiburg–Basel 1977, 42–52 (skrajšana verzija ital. razprave). Predložene tipološke značilnosti je Menis opazil pri približno dveh tretjinah od 37 cerkva, ki jih je analiziral. Lega proti vzhodu je običajna, izjeme nastopajo v glavnem zaradi fizikalnih značilnosti terena (vendar pa Menis ni upošteval največje izjeme, cerkve v Velikih Malencah, ki je očitno orientirana proti zahodu (!); gl. S. CIGLENEČKI, *Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum*, Ljubljana 1987, 99–100). Osemnajst cerkva ima nerazčlenjen osrednji prostor (to so dvoranske cerkve brez apside), polkrožna klop za duhovnike pa se nahaja pri 23 cerkvah. — Raziskave novejšega časa so pokazale na nekatere šibke točke Menisove teze:

a) nezanesljiva kronologija in nezanesljiv tipološki razvoj (prim. Th. ULBERT v P. PETRU — Th. ULBERT, *Vranje pri Sevnici. Starokrščanske cerkve na Ajdovskem gradu*, Katalogi in monografije 12, Ljubljana 1975, 57 ss.; 65 ss., zlasti 71 op. 110; H. D. KAHL, *Zwischen Aquileia und Salzburg*, v zborniku: *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im 5. und 6. Jahrhundert* (Hrsg. H. Wolfgram — F. Dalm), *Denkschriften d. Österr. Akad. d. Wiss.*, Bd. 145, Wien 1980, 33–81, zlasti 34–40; A. LIPPOLD, *Romanisierung* (kot v op. 1), 85; nazadnje S. CIGLENEČKI, *Höhenbefestigungen*, 135–139 oz. 169–172 (rec. R. BRATOZ, *ZČ* 43, 1989, 283–289) in R. SÜRRIES, *Frühes Christentum in Tirol. Eine Bestandaufnahme*, *Der Schlern* 63, 1989, 243–260.

b) nepopolna dokumentacija in neprecizna prostorska oznaka (prim. N. DUVAL, *Quelques remarques sur les »égilises-halles«*, *AAAD* 22, 1982, 399–412, zlasti 403 ss.; 407 ss.). Od novejših najdb se nekatere ujemajo z Menisovo tezo (npr. cerkev v Oberlenzu na Tirolskem: W. SYDOW, *Die frühchristliche Kirche von Oberlenz und ihre Nachfolgebauten*, *Fundberichte aus Österreich* 26, 1987 (Wien 1988), 151–172, zlasti 159; vendar pa je, kot poudarja avtor, glavna posebnost te cerkve, vpisana apsida s koncentrično prosto stoječo duhovniško klopjo v vzhodnoalpskem prostoru brez paralele), druge (kot na primer škofijska cerkev v Teurniji) pa so z njo v popolnem nasprotju.

⁴⁹ Najstarejši primer dvoranske cerkve brez apside s prosto stoječo duhovniško klopjo je tako imenovani »Oratorium A« v Salonu iz časa okrog 300 (?) ; gl. E. DYGGVE, *History of Salonitan Christianity*, Oslo 1951, 23 ss., Fig. 7–8; IDEM, *Izabrani spisi*, Split 1989, 38 s., T. II. 7–8; N. DUVAL, o. c., 405.

⁵⁰ N. DUVAL, o. c., 407, označuje kot območje severnojadranske ali oglejske cerkvene arhitekture ozemlje, ki sega na zahodu do Verone, na jugu do Ravene, na severu in severovzhodu zajema južno Tirolsko, Koroško, Slovenijo, Istro in vzhodnojadransko obalo na jugovzhodu vse do Salone. Po drugi strani le s zadržki prišteva k temu območju dežele severno od Alp (Svica, Bavarska, obdonavska Avstrija). Po pravici poudarja (410 s.), da ima »oglejska« cerkvena arhitektura številne analogije širom sredozemskega sveta, od vizigotske Španije in Minorke pa vse do Sirije. Prim. tudi Th. ULBERT, o. c., 58.

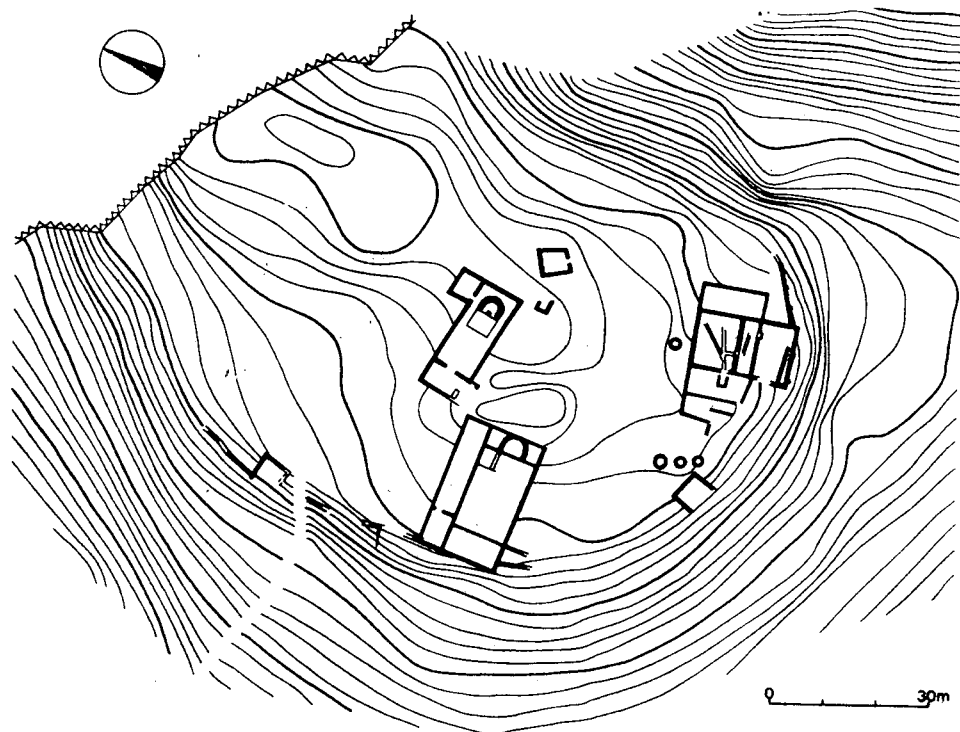
⁵¹ Prim. D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *O jednom posebnom tipu u ranokrščanskom crkvenom graditeljstvu noričko-ilirskog područja*, *Kulturhistorische und archäologische Probleme* (kot v op. 1), 113–118, 125–133.

⁵² Nenavadnost tlorisa pokopališčne cerkve v Teurniji poudarjajo izrecno R. NOLL, *Frühes Christentum*, 99; 130; G. PICCOTTINI, o. c. (kot v op. 48), 9; 23 ss.; prim. tudi Th. ULBERT, o. c., 60; 66; N. DUVAL, o. c., 406 in nazadnje F. GLASER, *Teurnia: neue Überlegungen zu einem alten Problem*, *Die frühchristliche Kirche, Die Bayern und ihre Nachbarn II* (Hrsg. H. Friesinger — F. Dalm), Wien 1985, 11–25.

⁵³ J. LASSUS, *Sanctuares chrétiens de Syrie*, Paris 1947, 148.

⁵⁴ S. PIUSSI, *Le basiliche cruciformi nell'area adriatica*, *AAAD* 13, 1973, 437–488, zlasti 471; 478; 485 Fig. 10. Eno stransko grobno kapelo enake lege, južno od prezbiterija, ima tudi južna cerkev na Sv. Hemi: prim. F. GLASER, *Rimska nasebina Juena in zgodnjekršćanske cerkve na Sv. Hemi*, Celovec 1989, 48 ss.

⁵⁵ A. SONJE, *La chiesa paleocristiana nella insenatura marina di Sepen presso Omišalj sull'isola Krk (Veglia)*, *Atti del IX Congr. intern. di archeologia cristiana* (Roma 1975), vol. II, *Città del Vaticano* 1978, 507–522; IDEM, *Felix Ravenna* 111–112, 1976, 137–172 (razprava z enakim naslovom); S. PIUSSI, o. c., 478; 485 Fig. 9.

Slika 3: Tloris zgodnjekrščanskega cerkvenega kompleksa na Kučarju pri Podzemlju (po S. Ciglencečkem)

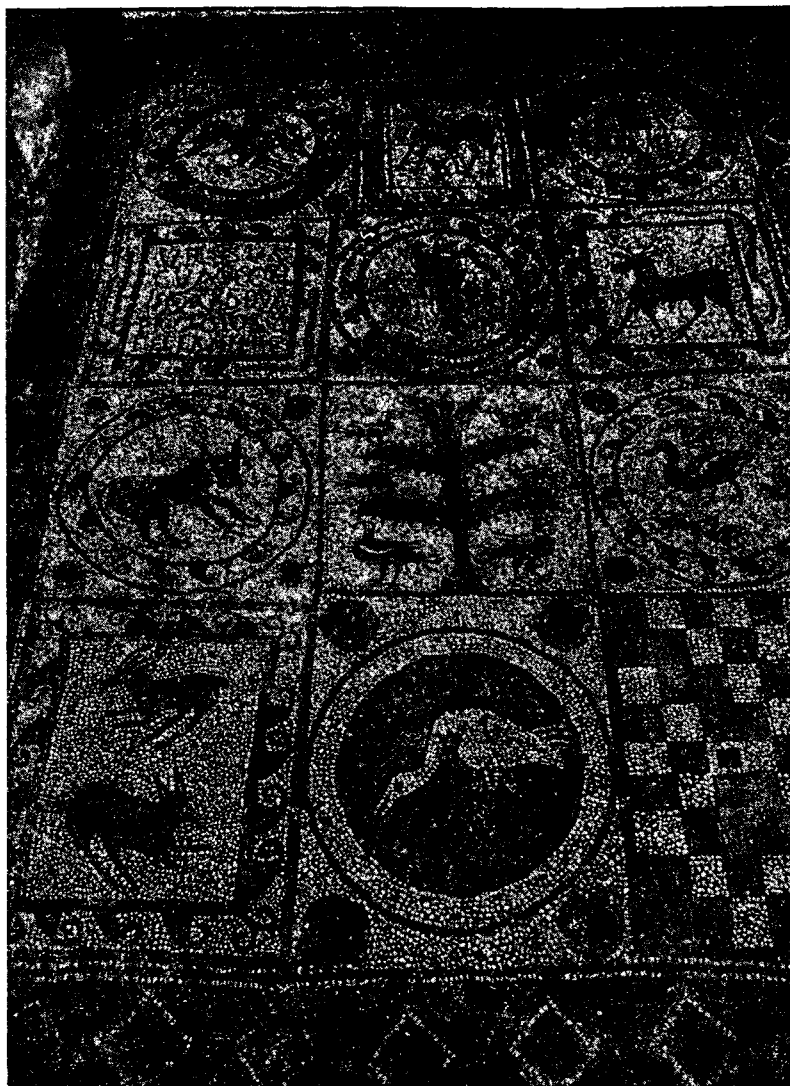
sv. Agneze v Muntajani, prav tako tako imenovana S. Maria Formosa v Pulju, ki imajo sorodno arhitektonsko zasnovo.⁵⁶

Omenimo naj škofijsko cerkev v Teurniji v drugi razvojni fazi iz 6. stoletja s trilistno apsido,⁵⁷ ki ima nekaj paralel na širšem področju Ogleja: tri memorialne kapele v arhitekturnem kontekstu katedrale, v Poreču, Gradežu in v Konkordiji, ter na podoben način oblikovan stranski prostor cerkve v Invillinu.⁵⁸ Boljše analogije najdemo na južnoistrskem in severnodalmatinskem področju. Če cerkev v Samagerju pri Pulju z začetka 6. stoletja spriči skromnih

⁵⁶ A. ŠONJE, *Crkvena arhitektura zapadne Istre, Analecta croatica christiana XIII*, Zagreb – Pazin 1982, 34 ss.; IDEM, *Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri*, Rijeka 1981, 115 ss.; IDEM, *Ranobizantinska bazilika sv. Agneze u Muntajani kod Poreča*, *Jadranski zbornik* 10, 1976–1978, 189–236; za puljsko cerkev prim. B. MARUSIC, *Kasnoantička i bizantinska Pula*, Pula 1967, 52 s.; M. VIDULLI TORLO, *Analisi spaziale della basilica di Santa Maria Formosa in Pola*, *AMSI n. s.*, 36 (88), 1988, 5–21.

⁵⁷ F. GLASER, *Die frühchristliche Bischofskirche in Teurnia und die Kirchengründung des Modestus »in Liburnia civitate«*, *Symposium zur Geschichte von Millstatt und Kärnten* 1986, 1–19, zlasti 4–9; IDEM, *Teurnia – metropolis Norici. Ein frühchristlicher Bischofssitz*, *Wien* 1987, zlasti 7–11; IDEM v publikaciji: G. PICCOTTINI, *Die Römer in Kärnten. Ein Führer*, Klagenfurt 1989, 134 s.; R. PILLINGER, *Neue Ausgrabungen* (kot v op. 36), 2106 ss.

⁵⁸ Za trilistno oblikovano kapelo v Evfrazijevi baziliki v Poreču prim. G. BOVINI, *Le antichità cristiane della fascia costiera istriana da Parenzo a Pola*, *Bologna* 1974, 51–53; M. PRELOG, *Eufrazijeva bazilika u Poreču*, *Monumenta artis Croatiae I/4*, Zagreb 1988, 29, sl. 63–64; za trilistno kapelo v katedrali sv. Evfemije v Gradežu gl. G. BOVINI, *Grado paleocristiana*, *Bologna* 1973, 178–182; S. TAVANO, *Aquileia e Grado*, *Trieste* 1986, 350–352. V obeh primerih ležita kapeli severno (levo) od glavne apside in imata memorialni značaj (v Evfrazijevi baziliki je bil tam Evfrazijev grob, prav tako prostor za relikvije, v katedrali v Gradežu je to »kapela sv. Marka«, kjer so hranili relikvije sv. Mohorja in Fortunata). Podobno lego ima trilistno oblikovani prostor v Invillinu (v. BIERBRAUER, *Gli scavi a Ibligo-Invillino, Friuli. Campagne degli anni 1972–1973 sul colle Zuca*, *AN* 44, 1973, 85–126, zlasti 93 ss.; 99). V gradbenem kompleksu »bazilike apostolov« v Konkordiji je ležala memorialna trilistna kapela desno (južno) od glavne ladje (G. BOVINI, *Concordia paleocristiana*, *Bologna* 1973, 59–66; M. MIRABELLA ROBERTI, *La basilica paleocristiana di Concordia*, *AAAd* 31/2, 1987, 93–106, zlasti 102 ss.; S. TAVANO, *I monumenti paleocristiani di Concordia*, *La Chiesa Concordiese 389–1989 I*, *Pordenone* 1989, 167–190, zlasti 174 ss.).

Slika 4: Talni mozaik v pokopališni cerkvi v Teurniji (mozaik se nahaja v stranskem prostoru južno od prezbiterja; prim. sliko 1 in op. 71)

dimenzij in nenavadne trilstne oblike pustimo ob strani,⁵⁹ ostane kot najboljša analogija na oglejskem področju cerkev v Betiki severno od Pulja,⁶⁰ izven oglejskega območja pa cerkvi v Cimu v Hercegovini (provinca Dalmatia) in v Baru (provinca Praevalis).⁶¹ Vse tri navedene cerkve so praktično enakih dimenzij kot cerkev v Teurniji in verjetno so imele podobno funkcijo: v Betiki je bil bolj verjetno sedež cerkvene skupnosti kot samostan, morda ni neumestno po-

⁵⁹ B. MARUSIĆ, *Kasnoantiška i bizantinska Pula*, Pula 1967, 15–17; G. BOVINI, *Le antiche cristiane* (kot v op. 58), 155–157.

⁶⁰ B. MARUSIĆ — J. SASEL, *De la cella trichora au complexe monastique de St. André à Betika entre Pula et Rovinj*, AV 37, 1986, 307–342.

⁶¹ T. ANDJELIĆ, *Kasnoantiške bazilike u Cimu i Zitomislćima kod Mostara*, AV 29, 1978, 629–640; IDEM, v delu: *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine III*, Sarajevo 1988, 292 s. (Crkvine, Cim, Mostar); P. MIJOVIĆ, *Ranohrišćanski spomenici Praevalisa*, AV 29, 1978, 641–678, zlasti 653–659.

vezovati to cerkev s sicer neugotovljivim škofijskim sedežem v Cisi,⁶² v primeru Bara gre skoraj gotovo za škofijski sedež, prav tako v Cimu pri Mostarju, kjer naj bi imela sedež ena od neugotovljivih škofij s salonitanskih sinod (Mactaritana ecclesia, Sarsenterum?).⁶³ Omenimo naj še šest cerkva s trilistno apsido v Dalmaciji in Prevalitani,⁶⁴ nekaj primerov na srednjem Balkanu (Caričin grad),⁶⁵ na vzhodnem Balkanu (Goljamo Belovo pri Pazardžiku v Bolgariji),⁶⁶ pa tudi na italijanski obali Jadrana (basilica Probi in Raveni).⁶⁷

Težko je dati sodbo o vplivu Ogleja na obravnavani prostor pri oblikovanju baptisterijev, saj tu glede oblike in lege očitno ni bilo nobenega trdnega pravila. Z določeno mero previdnosti moremo trditi, da se kaže oglejski vpliv v uporabi šesterokotnega krstnega bazena (9 ali 10 primerov v Ogleju in na širšem oglejskem področju, poleg tega še štirje v Dalmaciji).⁶⁸

V zgodnjekrščanski mozaični umetnosti so vplivi Ogleja dokaj izraziti, tako z ozirom na tehniko in stil kot tudi z ozirom na ikonografsko in idejno kompozicijo mozaikov (Emona, Celeia, Nevidodunum, Poetovio (?), Čedad, Julium Carnicum, Invillino, sv. Hema, Teurnia).⁶⁹ Naj navedemo dva morda najbolj značilna primera. Ornamenti, rastlinske in živalske upodobitve na mozaikih s sv. Heme (pav, race, žerjal, vitice vinske trte) imajo jasne paralele na

⁶² Prim. op. 219.

⁶³ Prim. R. BRATOŽ, Razvoj organizacije (kot v op. 42), 378; P. CHEVALIER, Les baptistères paléochrétiens de la province romaine de Dalmatie, Diadora 10, 1986, 111–163, zlasti 114.

⁶⁴ N. CAMBI, Starokrščanska cerkvena arhitektura na področju salonitanske metropolije, AV 29, 1978, 606–626, zlasti 610 s.; 617; IDEM, Triconch Churches on the Eastern Adriatic, Actes du Xe Congr. intern. d'archéol. chrétienne (Thessalonique 1980), vol. II, Città del Vaticano – Thessalonique 1984, 45–54 (z mnenjem, da gre v teh primerih za memorialne in samostanske cerkve, ki jih avtor datira v 6. stoletje).

⁶⁵ N. DUVAL, L'architecture religieuse de Tsaritchin grad dans le cadre de l'illyricum oriental au VIe siècle, v zborniku: Villes et peuplement dans l'illyricum protobyzantin, Collection de l'École française de Rome 77, 1984, 399–481, zlasti 446 ss.

⁶⁶ N. CANEVA-DECEVSKA, Charakteristische Merkmale der Sakralarchitektur in Thrakien, Miscellanea Bulgarica 5, Wien 1987, 249–260, zlasti 259 Fig. 6a.

⁶⁷ G. BOVINI, Il problema della datazione della «Basilica Probi» nel territorio classicano di Ravenna, AV 23, 1972, 189–195 (datirana v sredo 6. stoletja).

⁶⁸ Šesterokotni krstni bazen je bil ugotovljen v naslednjih krajih: 1.–2. Post-teodorova ali Fortunacijanova bazilika v Ogleju s srede 4. stoletja, Kromacijeva bazilika v Ogleju iz časa okrog 400 (S. TAVANO, Aquileia e Grado, 150 s.; 213–216; vsekakor je zanimivo dejstvo, da je imela Teodorova bazilika iz časa okrog 320 krstilnico s elipsoidnim in ne šesterokotnim krstnim bazenom; gl. G. C. MENIS, Il complesso episcopale teodoriano di Aquileia e il suo battistero, Accademia di scienze lettere e arti di Udine 1986, zlasti 39–62; IDEM, L'iniziazione cristiana ad Aquileia nel IV secolo, v zborniku: Varietas indivisa. Teologia della chiesa locale 2, 1987, 9–42; IDEM, Il battistero teodoriano di Aquileia, Studi in memoria di Giuseppe Bovini I, Bologna–Ravenna 1990, 364–394). 3. Vranje (Th. ULBERT v P. PETRU – Th. ULBERT, Vranje pri Senni, 41 oz. 45; 51 s. oz. 59 s.). 4. Sv. Hema (?) (šesterokotni ali morda kvadrat) v osmerokotni stavbi krstilnice; R. NOLL, Frühes Christentum, 111–112; po sodbi, ki jo zastopa F. GLASER, Rimska naselbina Juena in zgodnjekrščanske cerkve na Sv. Hemi, Celovec 1989, 49 ss., naj bi bil krstni bazen kvadraten). 5. Carnuntum (R. NOLL, Frühes Christentum, 76–78). 6. Gradež (šesterokoten bazen v osmerokotni stavbi; S. TAVANO, Aquileia e Grado, 387–395). 7. Trst (?) (G. BOVINI, Antichità cristiane di S. Canzian d'Isonzo, S. Giovanni al Timavo e Trieste, Bologna 1973, 106; M. MIRABELLA ROBERTI, San Giusto, Trieste 1970, 43). 8. Novigrad (šesterokotni bazen v osmerokotni stavbi; G. CUSCITO, Il ciborio e l'epigrafe del vescovo Maurizio a Cittanova d'Istria, Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria 3, 1984, 111–134; IDEM, Antiche testimonianze cristiane a Cittanova d'Istria, Atti (Centro di ricerche storiche – Rovigno) 19, 1988–1989, 57–73, zlasti 63 ss.). 9. Poreč (Evfrazijeva bazilika; G. BOVINI, Le antichità cristiane della fascia costiera istriana, 45–59). 10. Pulj (G. BOVINI, Le antichità cristiane, 192–194; M. MIRABELLA ROBERTI, I battisteri dell'Arco Adriatico, AAAd 13, 1978, 502 s.; v obeh zadnjih primerih je bil šesterokotni krstni bazen v oktogonalni stavbi baptisterija). Se štirje primeri so poznani iz Dalmacije (dva v Saloni, po eden v Pridragi pri Zadru in v Osorju (Apsarus); gl. P. CHEVALIER, Les baptistères paléochrétiens (kot v op. 63), 132 s.; 136). Šesterokotni bazen je kasneje vse bolj nadomestil osmerokotni, kot kaže na oglejskem področju primera Emona (L. PLESNICAR-GEC in sodelavci, Starokrščanski center v Emoni, Katalogi in monografije 21, Ljubljana 1983, 22; 42 s.) in Čedada (M. MIRABELLA ROBERTI, Il battistero paleocristiano di Cividade, AAAd 7, 1973, 41–51 = AMSI n. s. 27–28, 1979–1980, 357–367). O simboliki šesterokotna v zgodnjem krščanstvu (ki izhaja iz velikega pomena in simbolike števila šest) prim. D. Di MANZANO, Il simbolismo del fonte battesimale esagonale, AN 39, 1968, 49–56 (kritično stališče do njenih izvajanj; G. BOVINI, Le antichità cristiane di Aquileia, Bologna 1972, 285 s.; IDEM, Le antichità cristiane della fascia costiera istriana, 46 s.). Prim. tudi G. De ANGELIS d'OSSAT, I due poli dell'architettura paleocristiana nell'Alto Adriatico: Aquileia e Ravenna, AAAd 13, 1978, 389–436, zlasti 428–431; M. MIRABELLA ROBERTI, I battisteri dell'Arco Adriatico, AAAd 13, 1978, 489–503.

⁶⁹ Za najdbe z ozemlja Slovenije (Emona, Celeia, Nevidodunum, Poetovio) gl. B. ĐURIC, Antični mozaiki na ozemlju SR Slovenije, AV 27, 1976, 537–625 (s prilogami), zlasti 552 ss.; 587 ss.; za Emono posebej L. PLESNICAR-GEC in sodelavci, Starokrščanski center v Emoni, 22; 43; 52–59 (J. SAŠEL, Napis i mozaičnih tleh emonske krstne kapele in cerkvenega portika); prim. tudi S. TAVANO, Considerazioni sui mosaici nella Venetia et Histria, AAAd 28, 1986, 229–258, zlasti 252 ss. Za Čedad gl. M. MIRABELLA ROBERTI, Il battistero paleocristiano di Cividade, AMSI 27–28 n. s., 1979–1980, 361; IDEM, Iulum Carnicum centro romano alpino, ibidem, 379. Za Invillino prim. V. BIERBRAUER, Gli scavi (kot v op. 58). Za Sv. Hemo in Teurnijo prim. op. 70 in 71.

mozaikih oglejskih in istrskih cerkva.⁷⁰ Od dvanajstih mozaičnih polj v kompoziciji talnega mozaika v Teurniji (eno napisno polje izpolnjuje posvetilni napis) jih ima kar šest starejše predhodnike v oglejskem kulturnem krogu, bodisi v mozaikih Teodorove bazilike, bodisi v predstavah zgodnjekrščanskih piscev z oglejskega območja.⁷¹

4. Teologija

Vpliv Ogleja na vzhodnoalpski in predalpski svet se kaže tudi v širjenju specifičnih teoloških predstav in v značilnostih liturgije. Pri tem gre navadno za posredno vlogo jadranske metropole, saj gre v vseh primerih za predstave vzhodnega izvora.

Predstavo o Kristusovem odhodu v podzemlje srečamo v oglejski cerkvi zelo zgodaj, saj je postala sestavni del oglejske veroizpovedi, ki se je nekako sredi 3. stoletja razvila iz rimske veroizpovedi.⁷² Ta predstava je navzoča v delih Viktorina Ptujkega, srečamo pa jo tudi na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve v tako imenovani Hieronimovi veroizpovedi (>Fides Hieronymi<) in še bolj na vzhodu tudi pod oglejskim vplivom v Sirmiju.⁷³ Presenetljivo je dejstvo, da je ta predstava, ki se je v 6. in 7. stoletju uveljavila v večini veroizpovedi zahodnih cerkva, v veroizpovedi oglejske cerkve v zgodnjem srednjem veku zatonila v pozabo.⁷⁴ Na vzhodnoalpsko, nekdanje oglejsko vplivno pod-

⁷⁰ Za mozaike na Sv. Hemi gl. R. EGGER, *Frühchristliche Kirchenbauten* (kot v op. 48), 76–92; F. GLASER, *Mimska nasebina Juena* (kot v op. 68), 31–36; IDEM v knjigi: G. PICCOTTINI, *Die Römer in Kärnten*, 48 ss.; 294 s. Nekaj značilnih primerov stilnega in vsebinskega paralelizma med mozaiki na Sv. Hemi in mozaiki z ozjega oglejskega območja: raca in zerjal sta upodobljena na mozaiku v južni dvorani Teodorove bazilike (okrog 320), dva pava in veja vinske trte so upodobljeni v tako imenovani Kromacijevi baziliki in v baziliki v Beligni pri Ogleju (obe okrog 400), vinska trta je upodobljena na mozaiku v baziliki v ulici Madonna del Mare v Trstu, v tako imenovanem Elijevem mavzoleju graške katedrale, v katedrali v Konkordiji, v predevirajzevi baziliki v Poreču, v Muntajani na poreškem območju, v Betlki v južni Istri, v vseh primerih v prezbitariju oziroma v apsidi. Gl. S. TAVANO, *Considerazioni sui mosaici nella Venetia et Histria*, AAAD 28, 1986, 229–258, zlasti Fig. 19 in 21; IDEM, *Aquileia e Grado*, 69 s.; 241 in sl. pred 161; 354; IDEM, *I monumenti paleocristiani di Concordia*, Fig. 31; G. BOVINI, *Antichità cristiane di S. Canzian d'Isongo*, S. Giovanni al Timavo e Trieste, Bologna 1973, 46 s.; A. SONJE, *I mosaici pavimentali delle basiliche paleocristiane del Parentino in rapporto con gli altri mosaici delle coste adriatiche*, Atti (Centro di ricerche storiche – Rovigno) 16, 1985–1986, 95–104, zlasti 96 s.; 104 s.; B. MARUSIC – J. SASEL, o. c. (kot v op. 60), 311, sl. 20. K simboliki pava v zgodnjem krščanstvu prim. A. QUACQUARELLI, *Note esegetiche sui pavimenti musivo della basilica di Aquileia: Il bestiarius*, AAAD 22, 1982, 429–462, zlasti 453 s.; k simboliki upodobitve vinske trte v apsidi prim. M. MIRABELLA ROBERTI, *Partizioni dei pavimenti musivi delle basiliche cristiane dell'area aquileiese*, AAAD 22, 1982, 413–428, zlasti 425.

⁷¹ K zelo zapletenemu vprašanju simbolike mozaika iz Teurnije gl. nazadnje R. PILLINGER, *Zur Interpretation der Symbolik des Bodenmosaiks von Teurnia, Carinthia I* 179, 1989, 81–97 (s. kompletno bibliografijo). V kontekst oglejskih mozaičnih upodobitev in zgodnjekrščanskih predstav moremo postaviti naslednja mozaična polja talnega mozaika iz Teurnije: 1. Drevo s ptici na vejah (k simboliki prim. CHROMATIUS, *Sermo* 30, 2 (CCSL 9 A, 1974, 136 s., v. 35–44 = SC 164, 1971, 136, v. 38–47); prim. A. QUACQUARELLI, *Convergenze simboliche di Aquileia e di Ravenna*, AAAD 13, 1973, 375–388, zlasti 380; IDEM, *Note esegetiche*, 461). 2. Dva zajca, ki tečeta (?) v nasprotno smer (podobna je upodobitev v južni dvorani Teodorove bazilike; prim. A. QUACQUARELLI, *Note esegetiche*, 446). 3. Bik (prim. RUFINUS, *De benedictionibus patriarcharum* 2, 8; 2, 16; CCSL 20, 1961, 208 v. 21 ss.; 214 v. 21 ss.; A. QUACQUARELLI, *Note esegetiche*, 447; prim. tudi CHROMATIUS, *Tractatus in Matthaem, Prologus* 7 (CCSL 9 A, 1974, 188 s.), pa tudi VICTORINUS PETAUVIONENSIS, *Commentarius in Apocalypsin* 4, 4 (CSEL 49, 1916, 50–52). 4. Jelen (prim. QUACQUARELLI, *Note esegetiche*, 438 s.). 5. Storklja, ki pokončuje kačo (prim. CHROMATIUS, *Tractatus* 14, 5; CCSL 9 A, 1974, 255 v. 133–162; A. QUACQUARELLI, *Note esegetiche*, 439 s.; G. C. MENIS, *Nuovi studi iconologici sui mosaici teodoriani di Aquileia*, Atti dell'Accademia di scienze, lettere e arti di Udine 1970–1972, VII/9, Udine 1971, 19 s.; IDEM, *La cultura teologica* (kot v op. 10), 509; k motivu kače prim. VICTORINUS PETAUVIONENSIS, *Commentarius in Apocalypsin* 12, 5–6; CSEL 49, 1916, 114–115). 6. Orel (prim. VICTORINUS PETAUVIONENSIS, *Comm. in Apoc.* 4, 4 (str. 52–54) in CHROMATIUS, *Tractatus in Matthaem, Prologus* 5–7 (CCSL 9 A, 1974, 187–189)).

R. PILLINGER, *Zur Interpretation*, zlasti 92 s. po pravici poudarja večpomensko živalske simbolike v zgodnjem krščanstvu in s tem večpomensko teurnijskih mozaikov (n »contrariae virtutes« upodobitev iz Ogleja prim. A. QUACQUARELLI, *Note esegetiche*, 447 ss.) in po pravici stavi pod vprašaj razlago mozaikov s pomočjo razlag pri cerkvenih piscih, zlasti če ti izhajajo iz kasnejše dobe. Za teurnijske mozaike moremo reči, da za znaten del upodobitev obstajajo paralele pri oglejskih mozaikih Teodorove bazilike (ca. 320) in pri oglejskih piscih (ca. 400), pa celo pri Viktorinu Ptujkem (ca. 300), dosti pred nastankom teurnijskega mozaika (5. stoletje).

⁷² J. N. D. KELLY, *Altechristliche Glaubensbekenntnisse. Geschichte und Theologie*, Berlin 1971, 180; M. SIMONETTI v knjigi: RUFINO, *Spiegazione del credo*, Collana di testi patristici 11, Roma 1978, 17.

⁷³ R. BRATOZ, *Krščanstvo v Ogleju* (kot v op. 4), 97–100; 328; poleg tam navedenih virov gl. tudi *Epistula Hieronymi ad papam Damasum de Symbolo* (PL Suppl. I, 1958, 515) in RUFINUS, *Dicta de fide catholica* (PL Suppl. I, 1958, 1100). O izvoru predstave gl. J. N. D. KELLY, *Altechristliche Glaubensbekenntnisse*, 371–377.

⁷⁴ Formula veroizpovedi sinode v Čedadu iz leta 796/7 nima tega dodatka (gl. MGH *Leges III*, Concil. II, 1906, 187, v. 11–23), prav tako ne veroizpovedi iz časa patriarha Lupa I. ali II.

Slika 5: Epitaf škofa Gaudencija iz Št. Pavla pri Preboldu (po objavi v delu: V. Hoffiller — B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslavien*, Zagreb 1938, 9 (16)).

ročje, so jo ponovno zanesli irski misijonarji v 8. stoletju.⁷⁵ S privzemom v »textus receptus« tako imenovane apostolske veroizpovedi v dobi Karla Velikega, ki je dobila zakonsko veljavo v letih 811—813, pa je postala na celotnem območju frankovske države, torej tudi na vsem obravnavanem ozemlju, običajna in obvezna.⁷⁶

Vzhodnega izvora je tudi vsebina praznika Razglašenja Gospodovega (Epifanija) kot praznika Kristusovega krsta v Ogleju (pa tudi v Milanu in deloma v Raveni) in kasneje tudi v vzhodnoalpskem prostoru.⁷⁷ Prav tako je vzhod-

(s srede 9. ali srede 10. stoletja), ki naj bi izhajala iz 6. stoletja (A. HAHN, *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der Alten Kirche*, Breslau 1897, Nr. 43, str. 43—44). B. M. DE RUBEIS, *Dissertationes variae eruditionis*, Venetiis 1762, 22 je menil, da je oglejska cerkev že v začetku 6. stoletja sprejela rimsko formulo veroizpovedi in s tem opustila lokalne posebnosti. Prim. tudi F. KATTENBUSCH, *Das apostolische Symbol I*, Leipzig 1894, 107 ss.

⁷⁵ J. N. D. KELLY, *Altchristliche Glaubensbekenntnisse*, 391—411.

⁷⁶ Najstarejši besedilni iz vzhodnoalpskega prostora, ki vsebujeta to formulo, sta dunajski psalter s konca 8. stoletja (Avstrijska narodna knjižnica, N. 1861) in ALCUINUS, *Disputatio puerorum* (zlasti gl. c. 11; PL 101, 1136 ss.), spis, ohranjen v rokopisu iz Salzburga s konca 9. stoletja (Nr. 67; prim. J. N. D. KELLY, o. c., 416 s.). Ta formula se nahaja tudi v najstarejših slovenskih besedilih veroizpovedi, od katerih izhaja predloga za najstarejšo iz karolinške dobe. Prim. R. BRATOŽ, *Krščanstvo v Ogleju*, 334 s.; o karolinški zakonodaji s tega področja prim. I. GRAFENAUER, *Karolinška kateheza ter izvor Bržijskih spomenikov in čina nadb ispovedi*, dajštimb se, *Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 13*, Filološko-lingvistični odsek 2, Ljubljana 1936, 10 ss.; 137 ss.; E. AMANN, *Storia della Chiesa VI (L'epoca carolingia)*, Torino 1972², 69 ss.

⁷⁷ CHROMATIUS, *Sermo 34* (CCSL 9 A, 1974, 156—157 = SC 164, 1971, 182—188; edini rokopis te Kromacijeve pridige izhaja z Bavarske z začetka 9. stoletja; gl. J. LEMARIE, CCSL 9 A, 1974, XVI; SC 154, 1969, 36—37); gl. tudi *Tractatus 12* (CCSL 9 A, 244—246). Prim. Y. M. DUVAL, *Les relations doctrinales entre Milan et Aquilée*, AAAd 4, 1973, 222; J. LEMARIE, SC 154, 1969, 84; IDEM, *La liturgie d'Aquilée et de Milan au temps de Chromace et d'Ambroise*, AAAd 4, 1973, 257; IDEM, *La liturgie de Ravenne au temps de Pierre Chrysologue et Pancienne liturgie d'Aquilée*, AAAd 13, 1978, 367 ss.; G. TRETTEL, *Mysterium et sacramentum in S. Cromazio*, Trieste 1979, 63; za kasnejša obdobja gl. R. GERARDI, *La liturgia aquileiese patriarchina*, Lateranum 53, 1987, 38 s. Za vzhodnoalpsko območje prim. EUGIPPIUS, *Vita s. Severini 41*, 1 (izd. R. Bratož, Ljubljana 1982, 280 in 398; iz Evgipijevega mesta ni razvidna vsebina praznika).

nega izvora praznovanje »In medio pentecosten«, ki je bilo poznano v Ogleju, pa tudi v Milanu, vzhodno od Ogleja pa v Panoniji (območje Sirmija).⁷⁸

Od liturgičnih formul naj omenimo molitev »sanctus«, ki je na vsem krščanskem Zahodu prvič izpričana prav v Ogleju; očitno je bila že zgodaj razširjena tudi na oglejskem vplivnem območju.⁷⁹

5. Češčenje relikvij

Jadranska metropola je igrala pomembno vlogo pri prenašanju relikvij in s tem pri širjenju češčenja apostolov in nekaterih vzhodnih mučencev na severnojadranski prostor. V sedmih skupinah relikvij na severnoitalskem področju (po eni v Ogleju, Konkordiji, Štivanu, Raveni, Briksiji in dveh v Milanu) nastopajo relikvije Janeza Krstnika, apostolov Janeza, Andreja in Tomaža, evangelistov Luka in Mateja ter vzhodnih mučencev Evfemije, Blasija in Jurija.⁸⁰ V kolikšni meri so te relikvije iz severnoitalskega prostora prišle v vzhodnoalpske dežele, je malo poznano. Evgipij poroča za čas okrog leta 480 o pridobitvi relikvij Janeza Krstnika od nekega neznanca na severnem bregu Donave pri Faviani,⁸¹ vendar ne pove, od kod so te relikvije prišle, ali neposredno z Vzhoda prek Ilirika in Panonije, ali morda s severnoitalskega področja, kjer se okvirno že pred tem časom omenjajo v Konkordiji (okrog 390), v Raveni, v Briksiji in v Štivanu (najkasneje v 6. stoletju).⁸² Eden od apostolov, najverjetneje Janez, je upodobljen na fragmentarno ohranjeni freski v zgodnje-krščanski cerkvi v Varaždinskih Toplicah (Aquae Iassae) s konca 4. stoletja, dejstvo, ki kaže vsaj na češčenje tega svetnika, morda pa tudi na posvetitev cerkve apostolu Janezu.⁸³

Od severnoitalskih mučencev in skupin mučencev so se razširile relikvije milanske skupine Gervazij in Protazij v Briksijo (že okrog leta 400) in okrog leta 470 v Faviano.⁸⁴ Ali so te relikvije prišle v Obrežni Norik po posredovanju Ravene (kot morda relikvije rimskega mučenca Lavrencija), ostaja odprto vprašanje.⁸⁵

Za oglejske, istrske in južnopanonijske mučence tak primer prenašanja relikvij v vzhodnoalpski prostor (z edino morebitno izjemo Viktorina Ptujškega)⁸⁶ iz pisanih virov ni poznan. Če Evgipij poroča, da je Severin za samostansko cerkev v Faviani zbral relikvije številnih mučencev (»martyrum congregavit sanctuaria plurimorum«),⁸⁷ arheološka raziskovanja na sv. Hemi pa tudi ka-

⁷⁸ G. MORIN, L'année liturgique à Aquilée antérieurement à l'époque Carolingienne, *Revue Bénédictine* 19, 1902, 1–12, zlasti 8 (62); J. LEMARIE, La liturgie d'Aquilée, 261 ss.; K. GAMBER, Die lateinischen liturgischen Quellen Illyriens vom 4. bis 6. Jahrhundert, *Sirmium IV*, Beograd 1982, 77–85, zlasti 80 (tako imenovani Korbinijanov evangelij); IDEM, Das Patriarchat Aquileia und die bairische Kirche, Regensburg 1987, 62 s.; prim. tudi G. CUSCITO, Il patriarca Paolino e la liturgia di Aquileia, *AAAD* 32, 1988, 149–172, zlasti 171.

⁷⁹ CHROMATIUS, *Sermo* 21, 1 (CCSL 9 A, 1974, 97, v. 21–24 = SC 164, 1971, 42; odlomek je ohranjen samo v rokopisu z Bavarske iz 10. stoletja); prim. J. LEMARIE, SC 154, 1969, 102; IDEM, La liturgie d'Aquilée, *AAAD* 4, 1973, 252; IDEM, La liturgie de Ravenne, 359; za Ptuj v Viktorinovi dobi prim. R. BRATOŽ, Krščanstvo v Ogleju, 332 op. 253; prim. tudi K. GAMBER, Das Patriarchat Aquileia, 50 s.

⁸⁰ Za skupine relikvij v Ogleju, Konkordiji in Milanu (2 skupini), ki so dokumentirane v virih že pred letom 400, prim. R. BRATOŽ, Krščanstvo v Ogleju, 73 s., za štivansko skupino gl. G. CUSCITO, L'epigrafe metrica del patriarca Vodolrico I di Eppenstein (1086–1121) a San Giovanni del Timavo, *AAAD* 10, 1976, 77–95; za skupino relikvij v Raveni in Briksiji prim. H. DELEHAYE, Les origines du culte des martyrs, *Subsidia hagiographica* 20. Bruxelles 1933², 325 s.; 334; G. CUSCITO, Il primo cristianesimo (kot v op. 5), 298.

⁸¹ EUGIPIUS, *Vita s. Severini* 23 (izd. R. Bratož, Ljubljana 1982, 245 in komentar na str. 378 s.).

⁸² G. BOVINI, *Antichità cristiane di S. Canzian d'Isonzo, S. Giovanni al Timavo e Trieste*, Bologna 1973, 25–29; M. MIRABELLA ROBERTI, La basilica paleocristiana di S. Giovanni del Timavo, *AAAD* 10, 1976, 63–75.

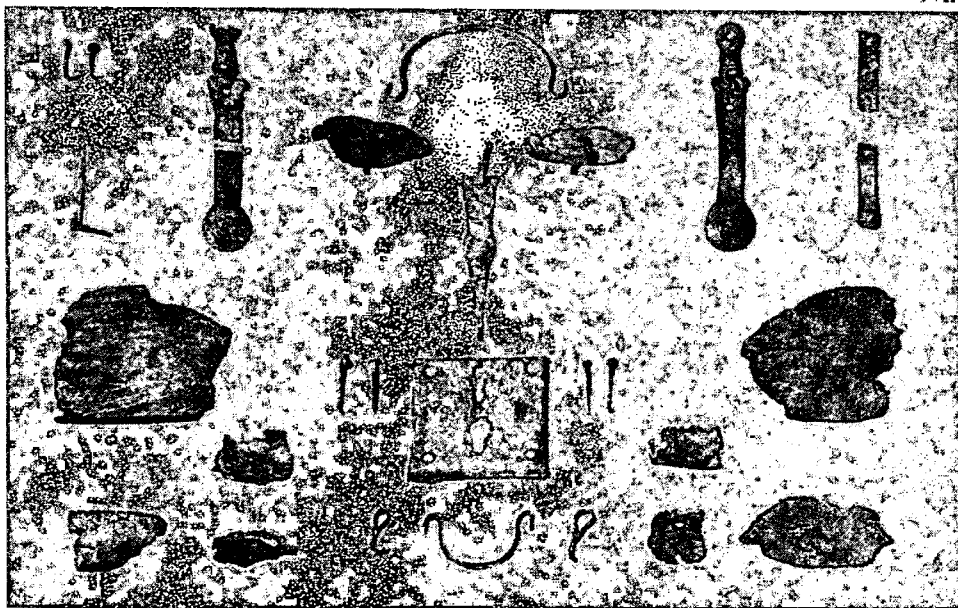
⁸³ B. VIKIĆ-BELANČIĆ, *Elementi* (kot v op. 37), zlasti 590 in sl. 3.

⁸⁴ Za češčenje milanske skupine Gervazij-Protazij v Briksiji gl. H. DELEHAYE, Les origines, 334; relikvije teh dveh mučencev v Faviani omenja EUGIPIUS, *Vita s. Severini* 9, 2–3 (izd. R. Bratož, 212 in komentar na str. 344 ss.).

⁸⁵ L. ECKHART, Die Heiligen der Lorcher Basilika und die Archäologie, *Oberösterreichische Heimatblätter* 36, 1982, 28–41, zlasti 39; kritično stališče do te teze zavzema H. WOLFF, *Die Anfänge* (kot v op. 43), 45 op. 74.

⁸⁶ Prim. R. BRATOŽ, Krščanstvo v Ogleju, 283 s.

⁸⁷ *Vita s. Severini* 9, 3 (izd. R. Bratož, 214); prim. tudi *Vita s. Severini* 22, 1 (za samostansko cerkev v Bojotru so iskali »martyrum reliquia«, str. 242).

Slika 6 a-b: Kamnit relikvirij z Vranja pri Sevnici (ca. 24 × 16 × 15 cm, zgoraj), v katerem so bili najdeni ostanki lesenega relikvirija (spodaj) (po publikaciji: P. Petru — Th. Ublert, *Vranje pri Sevnici*, Ljubljana 1975, T. 25 a-b; prim. op. 89)

žejo na mnogo obiskan romarski kraj,⁸⁸ dokazuje vse to splošno razširjeno češčenje relikvij v vzhodnoalpskem in predalpskem prostoru. Najdbe relikviarijev s tega področja so sicer sorazmeroma redke (v zelo fragmentarni obliki na Vra-

⁸⁸ F. GLASER, *Rimska naselbina Juena* (kot v op. 68), 48; IDEM, v knjigi: G. PICCOTTINI, *Die Römer in Kärnten* (kot v op. 57), 51.

nju in na Ajdni, dokaj dobro pa v Škocjanu na Koroškem in v Lorchu),⁸⁹ ponekod je obstoj relikviarija le ugotovljen (odprtina za relikviarij v oltarju ali v njegovi neposredni bližini je bila ugotovljena v Teurniji (v pokopališčni in škofijski cerkvi), na sv. Hemi, v Duelu, Laubendorfu, Lienzu, Lavantu, na Ptuj, na Kučarju).⁹⁰ Tovrstne najdbe so dovolj pogoste in dovolj značilne, da moremo govoriti o splošno razširjenem češčenju relikvij v vzhodnoalpskem in predalpskem prostoru v pozni antiki.

Očitno je, da niso prenašali relikvij samo od juga proti severu, temveč tudi v obratni smeri. Na to bi kazalo češčenje sv. Florijana v Raveni sredi 6. stoletja⁹¹ in verjetno že kmalu zatem v južni Istri, ki je bila v tem času, v dobi ravskega nadškofa Maksimijana, domačina iz Vistra pri Rovinju, z Raveno tesno povezana.⁹² Neznano kdaj, najkasneje v 10. stoletju, se pojavi češčenje sv. Florijana tudi v Cedadu.⁹³ Sv. Kvirin z zahodnopanonijskega območja je bil najkasneje okrog leta 500 češčen v Ogleju in Gradežu,⁹⁴ sredi 6. stoletja tudi v Raveni⁹⁵ in nekoliko kasneje v južni Istri.⁹⁶ Oglejski prostor je bil vmesna postaja pri prenosu posmrtnih ostankov sv. Severina iz Faviane na Mons Feleter pri San Marinu leta 488 in nato nekaj let kasneje v Lúcellanum v Neaplju.⁹⁷ Zelo verjetno so staroselci, ki so se tedaj selili iz Obrežnega Norika v Italijo,

⁸⁹ W. BACHRAN v delu: P. PETRU — Th. ULBERT, *Vranje pri Sevnici*, Ljubljana 1975, 83 ss.; F. LEBEN — A. VALIC, *Ajdna*, AV 29, 1978, 532—545, zlasti 543; Tab. 1; za relikviarij iz Škocjana na Koroškem gl. R. NOLL, *Frühes Christentum*, 104; Abb. 20—21; za Lorch (Lauriacum) gl. L. ECKHART, *Die archäologischen Ausgrabungen 1960 bis 1966 in der St.-Laurentius-Basilika von Enns-Lorch-Lauriacum*, *Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung*, Linz 1982, 375—385; relikviarije s tridentinskega je predstavil R. NOLL, *Ein Reliquiar aus Sanzeno* (kot v op. 30); najdba iz Ampassa na Tirolskem je kratko predstavljena v prispevku: *Ein Reliquiar aus frühchristlicher Zeit. Sensationeller Fund in Pfarrkirche Ampass*, *Tiroler Tageszeitung* 6. 7. 8. April 1985, Nr. 82, str. 19.; R. PILLINGER, *Neue Ausgrabungen und Befunde* (kot v op. 36), 2114—2119; prim. tudi Th. ULBERT, *Zur liturgisch-funktionellen Ausstattung spätantiker Kirchen des Alpenraums*, v delu: H. DANNHEIMER — H. DOPSCH (Hrsg.), *Die Bajuwaren. Von Severin bis Tassilo 488—788*, München—Salzburg 1988 (katalog razstave »Die Bajuwaren«), 287—292, zlasti 290 s.

⁹⁰ Prim. podatke v delu EUGIPIJ, *Zivljenje sv. Severina*. Uvod, prevod in komentar napisal R. Bratož, Ljubljana 1982, 346; od del, izdanih 1982 ali kasneje gl. H. UBL, *Frühchristliches Österreich*, *Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung*, Linz 1982, 295—336, zlasti 306 (S. Hema); 307 (Teurnia); 308 (Duel); 309 (Laubendorf); 310 (Lienz); 311 (Lavant); F. GLASER, *Die römische Stadt Teurnia*, *Klagenfurt* 1983, 79; IDEM, *Rimska naselbina Juena*, 52 s.; IDEM, *Teurnia — metropolis Norici*, Wien 1987, 8 (Abb. 7; škofijska cerkev); za Kučar gl. S. CIGLENEČKI, *Höhenbefestigungen*, 86.

⁹¹ AGNELLUS, *Liber pontificalis ecclesiae Ravenatis* 72 (ed. O. Holder-Egger, MGH *Scriptorum rerum Langob. et Ital. saec. VI—IX*, 1878, 327 s.): »Collocavit autem hic (sc. episcopus Maximianus in ecclesia s. Stephani) merita apostolorum et martirum, id est sancti Petri, sancti Pauli, sancti Andreae, sancti Zachariae, sancti Iohannis baptistae, sancti Iohannis evangelistae, sancti Iacobi, sancti Thomeae, sancti Mathel, sancti Stephani, sancti Vincentii, sancti Laurentii, sancti Quirini, sancti Floriani... qui orent pro nobis.« Prim. R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju*, 270 op. 297.

⁹² Na otoku Sv. Florijan v puljskem zalivu so bili še v prejšnjem stoletju vidni ostanki zgodnjekršćanske cerkve sv. Florijana iz 6. stoletja, ki je bila zgrajena v »ravenskem« stilu (s poligonalno apsidno) in je bila okrašena z mozaiki (gl. B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantinska Pula*, Pula 1967, 23; 25). Toponim Floran (»vicus Fioranus«, »Florianum« v virih iz 12. stoletja; R. MATIJAŠIĆ, *Ageri antičkih kolonija Pola i Parentium*, Zagreb 1988, 76) severno od Fažane je prav tako odraz češčenja sv. Florijana v južni Istri, ki se je v te kraje razširilo zelo verjetno iz Ravene. Prav tako je možno, da izhaja toponim od češčenja sv. Flora, misteriozne svetniške osebnosti iz prve polovice 7. stoletja (D. NEŽIĆ, *Sveti Flor, biskup romanskog Opiterguma*, *vjerovjesnik Istarskih Hrvata*, *Croatica Christiana Periodica* 16, 1985, 94—106; 18, 1986, 57—65; 19, 1987, 17—25).

⁹³ Kodeks XXII Arheološkega muzeja v Cedadu (del z začetka 10. stoletja, del iz prve polovice 12. stoletja) prinaša med zapisi legende pretežno oglejskih in istrskih mučencev tudi dva zapisa legende o sv. Florianu (»Passio s. Floriani«, 39r — 41v iz 12. stoletja, 106v — 110r iz 10. stoletja; gl. C. SCALON, *Un codice cividalese degli inizi del X secolo (Cividale, cod. XXII)*, *Forum Iulii* 8, 1984, 13—24, zlasti 21; 23 s.); prim. tudi M. BROZZI, *Il ducato longobardo del Friuli*, Udine 1981², 85. Sv. Florijan je bil v oglejskem patriarhatu precej češčen (prim. G. BIASUTTI, *Il »Proprium sanctorum« Aquileiese ed Udinese e le sue variazioni*, Udine 1961, 37), tudi v današnjih slovenskih deželah, ki so z večjim delom ozemlja spadale v okvir patriarhata (R. BRATOŽ, *Lo sviluppo degli studi di antichità cristiana nella odierna Slovenia dagli inizi ai nostri giorni*, *AMSI* n. s. 34 (86), 1986, 21—47, zlasti 30 ss.).

⁹⁴ To dokazuje relikviarij (tako imenovana »cassetta elittica«) v zakladnici gradeške katedrale iz dobe okrog leta 500, na kateri je med osmimi portretiranci upodobljen tudi sv. Kvirin (poleg njega Kristus, Peter, Pavel, Kancij, Kancijan, Kancijanila in Latin; gl. S. TAVANO, *Aquila e Grado*, 359). O prenosu relikvij sv. Kvirina iz Ogleja v Gradež v času langobardske invazije v Italijo 568 poroča *Chronicon Gradense* (G. MONTICOLO, *Cronache Veneziane antichissime I*, Roma 1890, 41 v. 18; 28; 31), prav tako *Origo civitatum Italiae seu Venetiarum*, editio prima, editio secunda (ed. R. Cessi, Roma 1933, 40 v. 26 s.; 41 v. 7 s.; 73 v. 25 ss.; 74 v. 8 s.; 75 v. 9).

⁹⁵ Gl. op. 91.

⁹⁶ B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantinska Pula*, 33 s.; IDEM, *Ricerche archeologiche nella basilica di S. Quirino presso Dignano*, *Atti (Centro di ricerche storiche — Rovigno)* 17, 1986—1987, 39—81 (cerkev s srede ali druge polovice 6. stoletja).

⁹⁷ EUGIPIIUS, *Vita s. Severini* 44, 5 — 46, 6 (ed. R. Bratož, 292 ss.; 406—409).

vzeli iz samostanske cerkve v Faviani s seboj tudi relikvije sv. Gervazija in Protazija (ter drugih mučencev) in jih v Lukulanu pokopali skupaj s Severinovimi posmrtnimi ostanki.⁹⁸

Najtežje je rešljivo vprašanje češčenja sv. Maksimilijana Celjskega, ki je dokumentirano najprej leta 711/712 med romanskimi staroselci na Salzburškem (Pongau, območje Bischofshofna),⁹⁹ kasneje, od tega neodvisno (?), pa v severni Istri.¹⁰⁰ Ali je vzrok za tako stanje umik staroselcev s področja Celeje v dve različni smeri, proti severozahodu na Salzburško in proti jugozahodu na obalo severnega Jadrana, ostaja odprto vprašanje.¹⁰¹

Obstoj zapisov legend o mučencih iz Ogleja in oglejskega območja na vzhodnoalpskem in predalpskem prostoru (legende o Mohorju in Fortunatu v dveh rokopisih iz Stične iz 12. oziroma 15. stoletja,¹⁰² legende o sv. Germanu iz Pulja, ki jo prinaša »Magnum legendarium Austriacum« iz 12.—13. stoletja)¹⁰³ je po našem dosedanjem vedenju rezultat kasnejšega razvoja, ki se ne tiče neposredno pozne antike in zgodnjega srednjega veka. Isto velja za obratne primere (zapis legende o mučenstvu sv. Florijana v rokopisu iz Čedad in v rokopisu iz Stične s konca 12. stoletja).¹⁰⁴

6. Meništvo in vprašanje rojstnega kraja sv. Hieronima

Vloga Ogleja pri širjenju asketizma in meništva v vzhodnoalpski in predalpski prostor ostaja zaradi pomanjkanja virov slej ko prej neznana. Meništvo je v Ogleju zanesljivo dokumentirano že okrog leta 370, nekoliko kasneje tudi v Emoni in na kvarnerskem področju, kjer ga srečamo v raznih oblikah, značilnih za zgodnje meništvo (v Emoni »menihi« in zaobljubljene device, na kvarnerskih otokih se omenjajo menihi samotarji in skupine asketov).¹⁰⁵

Meništvo v času življenja in dela sv. Severina, močno razširjeno v Obrežnem Noriku in v delu Druge Recije (kjer je njegov obstoj dokumentiran že za čas pred Severinovo organizacijsko dejavnostjo v teh krajih okrog leta 470 oziroma poleg nje)¹⁰⁶ ni imelo nobenih neposrednih povezav s severnojadranskim prostorom oziroma teh ne moremo dokazati.¹⁰⁷ Razmere v Sredozemskem Noriku so zaradi pičlih virov skorajda neznane.¹⁰⁸ Nerešeno ostaja vprašanje, ali je meništvo obstajalo v poznoantičnih višinskih utrjenih naseljih na Koroškem

⁹⁸ *Translatio sancti Severini auctore Johanne diacono 6* (MGH Script. rerum Langob. et Ital. saec. VI—IX, 1878, 456, v. 43—45); prim. R. BRATOŽ, Severinus von Noricum (kot v op. 43), 39 s., op. 161.

⁹⁹ R. BRATOŽ, Krščanstvo v Ogleju, 185 ss.; H. WOLFRAM, Die Geburt (kot v op. 1), 123 s.; prim. tudi H. WOLFRAM, Der Heilige Rupert in Salzburg, Salzburg Diskussionen Nr. 4, Frühes Mönchtum in Salzburg (Hrsg. E. Zwink), Salzburg 1983, 81—92, zlasti 85 in 87.

¹⁰⁰ R. BRATOŽ, Krščanstvo v Ogleju, 187—189.

¹⁰¹ Prim. op. 220.

¹⁰² Sedaj rokopis Avstrijske narodne knjižnice (Österreichische Nationalbibliothek) št. 649, 226v — 228 v (izdaja teksta je v pripravi) in rokopis Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, št. 24 (141), 94r — 101r (po tej izdaji je pripravil besedilo F. M. DOLINAR in ga s tekstno-kritični opombami in prevodom R. Bratoža objavil v delu: R. BRATOŽ, Krščanstvo v Ogleju, 336—346).

¹⁰³ R. BRATOŽ, Krščanstvo v Ogleju, 164 s.

¹⁰⁴ Sedaj rokopis Avstrijske narodne knjižnice (Österreichische Nationalbibliothek) št. 650, 191—192 (o rokopisu prim. H. J. HERMANN, Die deutschen romanischen Handschriften. Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften 8. Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln der Nationalbibliothek in Wien, Teil 2, Wien 1926, 287 s.).

¹⁰⁵ G. SPINELLI, Ascetismo, monachismo e cenobitismo ad Aquileia nel sec. IV, AAAd 22, 1982, 273—300; R. BRATOŽ v delu: EVGIPIJ, Zivljenje svetega Severina, Ljubljana 1982, 88 ss.; 403 s.; M. SUIČ, Hieronim Sridonjanin — građanin Tarsatike, Rad Jugoslavenske akademije znanosti in umjetnosti 426 (Knjiga 24 Razreda za društvene znanosti), Zagreb 1986, 213—278, zlasti 265 ss.; 277.

¹⁰⁶ EUGIPIUS, Vita s. Severini 16, 2; 41, 1 (izd. R. Bratož, 230; 280 ss.; 360; 399).

¹⁰⁷ R. BRATOŽ, Severinus von Noricum, 27 ss.

¹⁰⁸ EUGIPIUS, Vita s. Severini 37, 1 (cit. izd., 275) poroča o tem, da je Severin poslal dva meniha v Sredozemski Norik. Teoretično bi lahko bil tudi »Nonnosus diac(onus)«, ki se omenja na nagrobniku iz Molzbichla iz leta 532 (?) klerik samostanske cerkve (objava napisa: F. GLASER, Das Münster in Molzbichl, das älteste Kloster Kärntens, Carinthia I 179, 1989, 117 s.; morda bolj pravilno kot Glaserjevo datiranje v leto 532 je datiranje v leto 533, na katero bi se mogla nanašati oznaka »tertio (anno) post cons(ulat)um Lampadij et Orestis v(ironum) c(larissimorum)«; prim. R. BAGNALL — A. CAMERON — S. R. SCHWARTZ — K. A. WÖRNER, Consuls of the Later Roman Empire, Atlanta 1987, 600). V tem času se namreč diakoni sporadično omenjajo tudi v samostanskih skupnostih (prim. BENEDICTUS, Regula monachorum 62, 1; ed. A. Lentini, Montecassino 1980², 560—562).

sci. Postea u dum reuerteret incastitodia
 uniuersi pbr̄i uel diaconi om̄sq; clerici
 om̄sq; ordines eccl̄e postulabant eū cū
 lacrimis dicentes. Tu pat̄ nra si a nobis
 fueris ablat̄? quē faciem uniuerso gregi
 tuo pattoŕe? aut quē doctore uice cōgr̄e
 inueniem sicut te ipm̄? Sui autē et nos
 uniatēcū moriam̄. Beatissim̄ autē herosachoras
 confortatus animas eoz; iussit eis ordinare
 ep̄m̄ nomine fortunatū archidiaconē
 discipulū suū? quē ipse ex infantia cū di
 timore nutrit̄. Queda autē mulier
 uidua illustis alexandria nomine tamen
 dñi? audiens beatissimū herosachorā sc̄m̄
 dī eē incarcere et tantas fecisse uirtutes?
 misit secreta ad ponticianū carcerariū. ut
 noctis silentio ad eū ingredere. Erat enī
 iam dicta mulier oculis ap̄tis nichil ui
 dens. Uelut enī? quia sicut uenit oculo
 meos in uocato xp̄i nomine saluabor.
 Que mulier p̄ter nocte ad carcerem cū
 secretali mancipio. Cumq; ingressa fuisset
 incarcere? p̄cedens ad pedes sc̄i herosacho
 re ep̄i dixitq; ei. Sc̄e uir di fac me sanā.
 Dicit ei sc̄s herosachoras. Beata ē fides tua?
 q̄a pri quā audires ūbum uitatis m̄te tuā
 bene fundasti? p̄p̄tea illuminabit oculos
 corporis? cōdit suū dñs ih̄c xp̄c. Et faciens
 signū crucis sup̄ oculos e? continuo uidit
 lumen. Et reuersa ē addomū suā gau
 dens et dñs gl̄am dō? ieiunauit trib̄
 dieb; et m̄teris beatissim̄ herosachoras
 fortunatū archidiaconē suū? baptizauit
 eam in tra domū suā cū suis om̄ib; immo
 mine pat̄s et filii sp̄c sc̄i. Post aliquantū
 uero dies auditis seu altus p̄fcs de beata
 alexandria q̄a baptizata ē a s̄o fortunato
 archidiacono? uisit eū comprehendit? ser
 uo unctū ad carcerē deducit. Quē cum ui
 disse sc̄s herosachoras? dñs deo eoz; gr̄as
 quia dignat̄ est eū cum eodē mart̄yriū
 suscipere. Per dies autē plurimos? multa
 p̄ces mirabilia dñs incarcere ostendit.
 Accurrerunt autē ad eos om̄i uarias infir
 mitates habentes? curabant̄ ab eis immo
 mentē dñi n̄i ih̄u xp̄i. Videntes autē pa
 ganoz; succedores? colligentes populū

incredulū in unum? uenerunt
 stum p̄fiden cū fustib; lapidib;
 tes et dicentes. Si uitas tota p̄tē p̄tē
 facis usq; nunc uiuere hōiem qui p̄
 gressus artes p̄p̄m alienat? subitū
 eoz; ut separaret adūs. Tolle magū
 maleficū? sin autē nolueris? te ipm̄
 faciem. et illū igne consumam. Tūc sc̄s
 uastus p̄fcs tunc p̄p̄m q̄ p̄cum q̄
 derant unomine xp̄i? misit nocte specu
 latore et uicariē decollauit beatissimū
 herosachorā ep̄m̄? sc̄m̄ fortunatū arch
 diaconē ei. Quoz; corpora colligens ponit
 an̄ custos carceris? et om̄e crucē sang
 nis eoz; in unū collocauit locū. Audens
 autē hęc gregoriū cui filii ad monio b̄
 aut sc̄s dī herosachoras? alexandria
 quē ab eo illuminata fuerat? uenerunt
 nocte occulte cū lintheamentib; suis? ual
 de p̄ciosis aromatib; condientes sc̄oz; cor
 pora m̄m̄? et sepelierē ea foras in uosa
 uitatis aq̄lage in agello memorate alex
 andrie in pace. Vniūsi autē fideles ue
 nerunt ad corp̄ beatissimū m̄ris herosa
 chore p̄m̄i aquilegensis ciuitatis ep̄i?
 quacūq; fuissent infirmatate decora
 sanitatē recipiebant unomine dñi
 n̄i ih̄u xp̄i. Martiriū rati s̄t aut sc̄i mar
 tyres xp̄i herosachoras ep̄e unācū fortu
 nato archidiacono suo? quarto idus iulii
 regnante dño n̄o ih̄u xp̄o cui est honor
 et gl̄a et potestas in secula seculoz; Amen;

Explicit Passio S̄anz Herosachoras
 et fortunati;

est passione et resurrectione dñi n̄i ih̄u
 xp̄i. et gloriam ei ascensionē in celū ad pa
 trē om̄ipm̄. ueni n̄is multi m̄tes passio
 capti coronati s̄t. et in manibus uis. Et sc̄m̄ se
 in n̄is dñi n̄i saluauerunt et uocet. h̄ic n̄is
 et signauerunt tyrannos et carnisat. D̄ h̄ic autē
 obtinebat honoris in fama tabes diaboli et uis
 furta et multa et ceca m̄m̄ bonū m̄i fela adu
 dat. que nec illis p̄derat nec sibi. Ego enim
 n̄is xp̄i erodent et eorum n̄is uocet illat

Slika 7: Stiški rokopis legende o sv. Mohorju in Fortunatu (Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 649, 228v)

in v Sloveniji, zlasti v večjih, kot so bile Teurnija, sv. Hema, Grazerkogel, Lavant, Vranje in Kučar.¹⁰⁹ Viri za severno Furlanijo so prav tako izredno skopi; kot edini zanesljiv vir naj omenimo napis iz Osoppa iz leta 524, na katerem se omenja zaobljubljena devica.¹¹⁰ Bolj bogati so viri za ožje območje Ogleja, kjer sta nastali dve meniški skupnosti na samem robu mesta (Monastero in Beligna), poleg še nekaterih v lagunah, ki pa so nastale v 6. stoletju (S. Andrea pri Maranaru, S. Giuliano, S. Pietro, Barbana).¹¹¹ Na meji Benečije z Istro je nastal že v 5. (?) stoletju samostan v Štivanu.¹¹² Vrsta samostanov je nastala na jugozahodni istrski obali (samostan pri cerkvi »S. Maria Formosa« v Pulju, samostan na otoku sv. Andrija pri Pulju, na otoku sv. Andrija pri Rovinju, sv. Mihovil pri Pulju, sv. Mihovil na Limu, sv. Marija na Brionih, od začetka 7. stoletja tudi Betika severno od Pulja).¹¹³

Meništvo je imelo v Ogleju pomembno vlogo v kulturnem življenju, v okolju oglejskih asketov se je razvila oglejska krščanska književnost na prehodu iz 4. v 5. stoletje. Isti pojav je značilen za Norik slabo stoletje kasneje. Severinovi samostani so bili središča omike.¹¹⁴ Iz njih je izšel prvi cerkveni pisec iz vzhodnoalpskih dežel, Evgipij, ki je bil aktiven eno generacijo kasneje, v prvi tretjini 6. stoletja, v Lukulanu v Neaplju.¹¹⁵ Drugih središč omike ne moremo zanesljivo ugotoviti.¹¹⁶

Na obstoj meništva na obravnavanem področju, še bolj pa na razvoj zgodnjekrščanske književnosti, se navezuje samo deloma po pravici (če pa pojmujeemo Alpe na tak način kot v antiki¹¹⁷ povsem umestno) vprašanje ubikacije rojstnega kraja sv. Hieronima, nekje na štitchišču Italije, Dalmacije in Panonije.

Ne bomo se spuščali v predstavitev več stoletij trajajočih polemik med zagovorniki dalmatinske, istrske in panonske teorije o Hieronimovem poreklu. Poyod za to polemiko je dal avtor sam z edino enigmatično oznako svojega rojstnega kraja (»oppido Stridonis, quod, a Gothis eversum, Dalmatiae quondam Pannoniaeque confinium fuit«).¹¹⁸ Polemiki je pred skoraj sedemdesetimi leti skušal napraviti konec Frane Bulić z obsežno študijo, s katero je hotel potrditi dalmatinsko poreklo cerkvenega očeta.¹¹⁹ Pri tem se je oprl na napis, objavljen leta 1882, ki pa se je že kmalu po »odkritju« izkazal kot nezanesljiv in

¹⁰⁹ Prim. S. CIGLENEČKI, *Höhenbefestigungen*, 135–139; 171 s. in R. BRATOŽ, ZC 43, 1989, 283–289, zlasti 286 in 288.

¹¹⁰ F. QUAL, *La sede episcopale del Forum Iulium Carnicum*, Udine 1973, 115 ss.

¹¹¹ P. ZOVATTO, *Il monachesimo benedettino del Friuli*, Quarto d'Aldino 1977, 80; 106; 109 s.; 118 s.; 141 ss.; prim. G. SPINELLI, *Ascetismo* (kot v op. 105), 296 s., op. 59. Za Barbano prim. nazadnje S. TAVANO, *Barbana e il suo »perdòn«*, v zborniku: *La devozione alla Madonna di Barbana per immagini e documenti*, Grado 1987, 14 s.

¹¹² Prim. M. MIRABELLA ROBERTI, *La basilica paleocristiana di San Giovanni del Tl-mavo*, AAAD 10, 1976, 63–75; G. CUSCITO, *L'epigrafe metrica* (kot v op. 80).

¹¹³ B. MARUŠIČ, *Kasnoantička i bizantinska Pula*, Pula 1967, 39 ss.; A. SONJE, *Crkvena arhitektura zapadne Istre, Analecta Croatica Christiana XIII*, Zagreb–Pazin 1982, 53 s.; D. KLEN, *Fratrija. Feud opatije sv. Mihovila nad Limom u Istri i njegova sela (XI–XVII st.)*, Rijeka 1969, 15 ss.; za Betiko gl. posebej B. MARUŠIČ – J. SAŠEL, *De la cella trichora* (kot v op. 60), 328 (samostan od začetka 7. stoletja).

¹¹⁴ R. BRATOŽ, *Severinus von Noricum*, 26–29; IDEM v delu: EVGIPIJ, *Zivljenje sv. Severina*, 93.

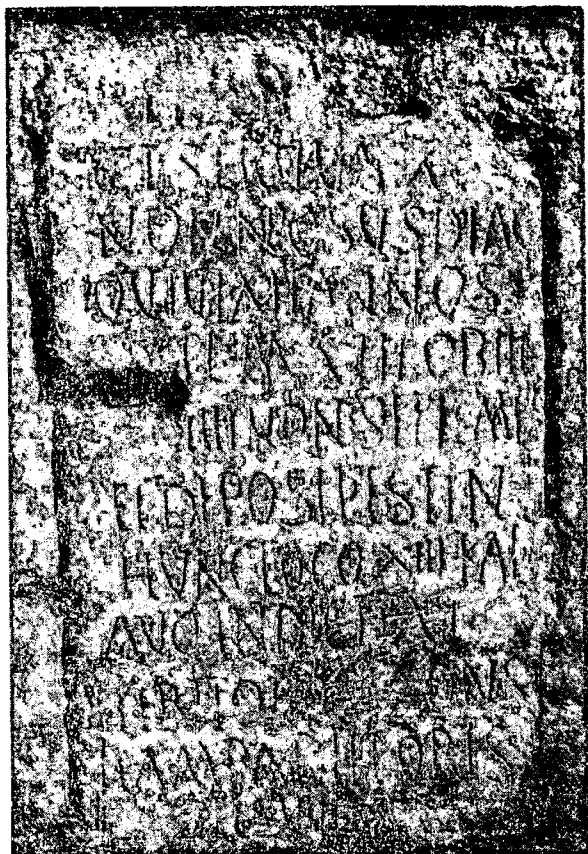
¹¹⁵ R. BRATOŽ v delu: EVGIPIJ, *Zivljenje sv. Severina*, 1–29; J. FONTAINE, *Les relations culturelles entre l'Italie byzantine et l'Espagne visigothique: la présence d'Eugippius dans la bibliothèque de Séville*, *Estudios clásicos* 26/2, Madrid 1984, 9–26.

¹¹⁶ Metrični epitaf celejanskega (?) škofa Gaudencia iz St. Pavla pri Preboldu iz vzhodnogotske dobe odraža brez dvoma sorazmerno dobro izobrazbo (8 heksametrov z akrostihom; gl. R. BRATOŽ, *Kratek oris zgodovine krščanstva* (kot v op. 28), 217 (z ostalo literaturo). Na Vranju je bil najden relief z upodobitvijo pisarja (P. PETRU, *Upodobitev pisarja na reliefu z Aidovskega gradca pri Štivanu*, *Linguistica* 20, 1980, 49–59). Na mozaičnem donatorskem napisu iz zgodnjekrščanske bazilike v Celeji iz 5. stoletja se omenja neki »scolasticus« (V. HOFFILLER – B. SARIA, *Antike Inschriften aus Jugoslavien*, Zagreb 1938, 65). Za Sv. Hemo domneva F. GLASER (v delu: G. PICCOTTINI, *Die Römer in Kärnten*, 48) obstoj skriptorija. Splošno k vprašanju izobrazbe v poznoantičnem Noriku gl. G. GRAßL, *Die ethnischen und sozialökonomischen Bedingungen für die Romanisierung des Ostalpenraumes in der Spätantike*, v zborniku: *Kulturhistorische und archäologische Probleme* (kot v op. 1), 60–70.

¹¹⁷ Prim. antične geografske opise dan. slovenskega ozemlja (Plinij Starejši, Strabon, Anonimni geograf iz Ravene itd.), ki jih je predstavil J. SAŠEL v delu: *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana 1975, 78 ss.

¹¹⁸ *De viris illustribus* 135 (PL 23, 715).

¹¹⁹ F. BULIČ, *Stridone (Grahovopolje in Bosnia) luogo natale di s. Girolamo*, *Bulletino di archeologia e storia Dalmata* 40–41–42, 1922, 253–330; hrvaški prevod študije: F. BULIČ, *Izabrani spisi*, Split 1984, 87–198.

Slika 8: Epitaf diakona Nonosa iz Molzbichla iz leta 533 (prim. op. 108) (foto F. Glaser)

velja danes po večinskem, a ne soglasnem mnenju za falzifikat.¹²⁰ V zadnjih šestdesetih letih so nekateri sprejemali Buličevo rešitev (Strido je današnje Grahovo polje v severozahodni Bosni), drugi pa so postavljali Stridon v različne kraje, oddaljene med seboj tudi po več sto kilometrov. To je bil odraz nemoči, da bi prišli do sprejemljive rešitve.¹²¹

Izhodišče nove rešitve, ki jo je predložil zgodovinar in arheolog Mate Suić,¹²² je zapis pri srednjeveškem kronistu arhidiakonu Tomažu iz Splita iz srede 13. stoletja. Ta označuje lego Dalmacije z besedami: »Nunc vero Dalmatia est regio maritima, incipiens ab Epyro, ubi est Dirachium et protenditur usque ad sinum Quarnarium, in cuius interioribus est oppidum Stridonis, quod Dalmatie, Pannonieque confinium fuit. Hec fuit patria tellus beati Hieronymi egregii doctoris.«¹²³ Zahodno mejo hrvaškega kraljestva označuje z besedami: »... ab occidente Carinthia; versus mare usque ad oppidum Stridonis, quod nunc est confinium Dalmatie et Istrie.«¹²⁴ Če je ta oznaka na podlagi nekega neznanega, verjetno izgubljenega vira (kot meni Suić), pravilna, potem je

¹²⁰ Corpus inscriptionum Latinarum III, 9860; o okoliščinah »najdbe« gl. F. BULIĆ, Stridone, 317 ss.; IDEM, Izabrani spisi, 165 s. Napis ocenjuje z zadržki kot avtentičen J. J. WILKES, Dalmatia, London 1969, 271 op. 5; 459; IDEM, Boundary stones in Roman Dalmatia, AV 25, 1974, 267 s. (Nr. 24).

¹²¹ Prim. R. BRATOŽ, Kratak oris zgodovine kršćanstva, 213 op. 54.

¹²² Gl. op. 105.

¹²³ THOMAS ARCHIDIACONUS, Historia Salonitana 1 (ed. F. Rački, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 26, Zagrabiae 1894, 3).

¹²⁴ Historia Salonitana 13 (ed. F. Rački, 40); prim. tudi Historia Salonitana maior, ed. N. Klačić, Beograd 1967, 107.

okvirna lega Stridonae nedvoumna: to je ozemlje današnje Reke z okolico.¹²⁵ To okvirno lociranje na področje Kvarnerja naj bi podpiralo več dejstev. Hieronim na nekaj mestih omenja alpske zapore, ki so na razdalji od Koroške do Kvarnerja varovale Italijo,¹²⁶ pozna očitno severni Jadran, pozna morsko favno, ribje jedi, skratka, pozna morje in ni kontinentalec.¹²⁷ Njegova korespondenca kaže na povezave s severnojadranskim (oglejskim) področjem, ne pa z Dalmacijo ali Panonijo.¹²⁸

Od okvirne lokalizacije Hieronimovega rojstnega kraja, ki jo posreduje srednjeveški vir, preide Suić prek razlage etimologije in oblike imena ter pojasnjevanja historičnih okoliščin (gotsko uničenje kraja, razvoj severovzhodne meje Italije)¹²⁹ k mikrotopografskemu raziskovanju tega področja. Ker ni novih materialnih virov, si avtor pomaga s toponomastiko. Pri tem izhaja iz analogij v razvoju antičnih imen v slovanskih sredinah vzhodnega Jadrana in iz podatkov, ki jih posreduje Hieronim v svoji korespondenci. Hieronim se kaže v svojem izvoru kot pripadnik podeželske aristokracije, ki je živila s sužnji in hlapci na svojih posestvih izven lokalnih središč, ki je imela v glavnem odklonilen odnos do okoliškega kmečkega prebivalstva in do lokalnih središč in je večkrat prihajala v spore z lokalno duhovščino.¹³⁰ V Hieronimovem primeru gre za družino, ki je bila pokristjanjena in je imela grško ime, kar pa ne pove še nič določene o njenem izvoru ali jeziku.¹³¹

V severozahodnem zaledju Tarsatike, na historični meji Istre in Dalmacije, vendar na dalmatinski strani meje, se nahaja danes skupina vasi: Šapjane, Starad, Žejane, Mune itd. Ta imena naj bi nastala iz antičnih toponimov. Prvo ime (Šapjane) naj bi po Suiću kot hrvaški semantični kalk izhajalo od glagola »susurare«, hrvaško »šaptati« oziroma v čakavskem dialektu »šapjati«, in naj bi pomenilo kraj z močnim vetrom. Isti pomen naj bi imelo drugo ime (Starad), ki naj bi nastalo po podobni poti od latinskega onomatopoejskega toponima z isto vsebino (stridus, stridere, od tod Stridonae, kraj, kjer burja močno zavija).¹³² Tretje ime (Žejane) naj bi nastalo od posestva Hieronimove družine (Eusebiana oziroma Eusebianum), četrto (Mune) pa naj bi označevalo kraj, kjer so živele zaobljubljene device (monache, od tod hrvaško mune oziroma nune). Znano je namreč, da je Hieronim podpiral in priporočal meništvu tudi svojim rojakom in nekateri, tako moški kot ženske, so se tega oprijeli.¹³³ Prek razlage teh imen, za katera navaja številne analogije z vzhodnojadranskega območja, preide Suić k razlagi Hieronimovega rojstnega kraja, ki naj bi se prvotno imenoval Stridonae (in ne Strido). Ta oblika imena je tudi iz stilističnih razlogov bolj verjetna.¹³⁴

Poudarimo naj, da je predložena rešitev vprašanja zelo logična, doslej gotovo najboljša, da temelji na izvrstnem poznavanju Hieronimovih poročil o svoji domovini, pa tudi na odličnem poznavanju antične topografije in zgodovine jadranskih dežel. Kljub temu naj opozorimo na nekaj dejstev, ki jih je težko uskladiti s Suićevo razlago, ne da bi tezo kot tako izpodbijali.

¹²⁵ Prim. že L. MARGETIČ, *Tarsatica — izvori za pravno povijest Rijeke*, Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci 4, 1983, 435—458, zlasti 442; IDEM, *Tarsatica*, Dometi 21, vol. 12, 1988, 731—746, zlasti 736; 747—762, zlasti 752; prim. M. SUIĆ, *Hieronim Stridonjanin*, 232.

¹²⁶ M. SUIĆ, o. c., 235; o poteku alpskih zapor gl. J. SAŠEL — P. PETRU, *Claustra Alpium Iuliarum I. Fontes*, Katalogi in monografije 5, Ljubljana 1971; J. SAŠEL, *K zgodovini Julijsko-alpskega obrambnega področja*, Situla 14—15, 1974, 255—262; IDEM, *Alpium Iuliarum Claustra*, RE Suppl. XIII, 1973, 11—14.

¹²⁷ M. SUIĆ, o. c., 235—236.

¹²⁸ A. GRILLI, *San Gerolamo: un Dalmata e i suoi corrispondenti*, AAAd 26, 1985, 297—314, zlasti 310. Hieronim je pisal vsaj deset pism na oglejsko področje, nasprotno pa le enega v Panonijo (*Epistula 68 (Ad Castricianum)*); ed. J. Labourt, vol. III, Paris 1953, 188 ss.) in le enega v Dalmacijo (*Epistula 118 (ad Iulianum)*); ed. J. Labourt, vol. VI, Paris 1956, 87 ss., zlasti 95).

¹²⁹ M. SUIĆ, o. c., 236—257.

¹³⁰ M. SUIĆ, o. c., 257—264.

¹³¹ M. SUIĆ, o. c., 268—270.

¹³² M. SUIĆ, o. c., 238—240.

¹³³ M. SUIĆ, o. c., 263; 266—267; na podlagi lokalnega patrocinja (sv. Marija Magdalena) povezuje Suić nastanek toponima z usodo Hieronimove sestre, ki se je od grešnega načina življenja spreobrnila k meništvu.

¹³⁴ M. SUIĆ, o. c., 240; prim. tudi A. GRILLI, *San Gerolamo* (kot v op. 128), 302.

Če so Goti porušili Hieronimov rojstni kraj, kot je sam leta 392 zapisal, v letu 378/9, torej neposredno po bitki pri Adrianoplu, se postavlja tu zapleteno vprašanje. Amijan Marcellin poroča, da so Goti po bitki pri Adrianoplu plenili »effusorie per arctoas provincias, quas peragravere licenter ad usque radices Alpium Iuliarum, quas Venetas appellabat antiquitas«. ¹³⁵ Če jih je pot vodila skozi Panonijo (na kar meri Amijan Marcellin z omembo »severnih provinc« in na kar kaže primer Ptuja), ¹³⁶ so lahko prodrli na območje Stridon le preko področja Emone, ki pa leži le precej severneje od Tarsatike, in bi njihova navzočnost na tem področju verjetno pustila kakšne sledi (vsaj v novčnih najdbah). ¹³⁷ V tem primeru so morali Goti preiti ozemlje Emone in bližnje okolice mesta skozi le en kilometer širok prehod proti jugozahodu. Še vedno ostane možnost pohoda vzdolž ceste čez zahodno Dolenjsko in Notranjsko, ca. 40—50 kilometrov južno od Emone, ki bi mogel pojasniti razrušenje Stridon, vendar zaenkrat še ni arheoloških dokazov za uporabnost te uporabne zveze že v tej dobi. ¹³⁸ Druga težava obstaja v dejstvu, da so po predloženi rešitvi Stridone ležale ca. 20 kilometrov za alpskimi zaporami. Goti bi morali v tem primeru nekje na južnem sektorju prebiti alpske zapore, česar se arheološko ne da zanesljivo dokazati in kar nasprotuje Amijanovi trditvi, da so plenili do vznožja Julijskih Alp. ¹³⁹ Spričo možnosti, da je Emona vedno ležala v okviru Italije, je nekdanja bližina meje s Panonijo («... quondam Pannoniaequae confinium...») vprašljiva. ¹⁴⁰ Poudarimo naj, da so navedena dejstva sicer težko uskladjiva s Suićevo rešitvijo vprašanja, vendar nikakor ne omajajo predložene argumentacije do take mere, da te rešitve ne bi sprejeli kot doslej gotovo najboljše.

7. Krščanska književnost

Vpliv Ogleja na sever in severovzhod se kaže tudi v obliki širjenja rokopisov del oglejskih cerkvenih očetov v vzhodnoalpskem prostoru. Pridige škofa Kromacija (388—408) so bile navzoče v karolinških homilijarijih s Salzburške: v homilijariju iz samostana Mondsee iz časa 811—819 in v homilijariju s področja Salzburga, ki temelji na prvo imenovanem. Ta dva rokopisa skupaj z drugimi rokopisi tako imenovane nemške družine vsebujejo kar sedemindvajset od petinštiridesetih poznanih Kromacijevih pridig ali nekoliko manj kot dve tretjini. ¹⁴¹ Ti rokopisi izhajajo iz predloge, ki je očitno nastala v Ogleju na začetku 5. stoletja in je bila neznano kdaj med leti 400 in 800 prinešena na Salzburško; morda že v 5. stoletju iz Ogleja, morda kasneje iz katere od vzhodnoalpskih škofij, morda v 7. ali 8. stoletju neposredno iz Furlanije, kar pa je spričo dejstva, da se tam ni ohranil noben rokopis Kromacijevih pridig, še najmanj verjetno. ¹⁴² Tudi Kromacijevi traktati k Mateju ¹⁴³ so očitno prek severne Italije (področje Verone) in Tirolske (samostan sv. Kandida v Innichenu?) prišli na bavarsko področje, vendar v bistveno skromnejši meri kot pridige (le šest traktatov od devetinpetdesetih poznanih ali komaj ena desetina). ¹⁴⁴

¹³⁵ AMMIANUS MARCELLINUS, 31, 16, 7 (ed. W. Seyfarth, vol. IV, Berlin 1978, 302).

¹³⁶ Prim. R. BRATOZ, *Kratek oris zgodovine krščanstva*, 212.

¹³⁷ Ne literarni ne numizmatični viri ne potrjujejo navzočnosti Gotov na področju Emone v tem času. Prim. P. KOS, *The monetary circulation in the southeastern Alpine region ca. 300 B. C.* — A. D. 1000, Situla 24, Ljubljana 1986, 158; 246.

¹³⁸ S. CIGLENECKI, *Potek alternativne ceste Siscija—Akvileja na prostoru zahodne Dolenjske in Notranjske v času 4. do 6. stoletja*, AV 36, 1985, 255—284, zlasti 269 s.; 275 s.

¹³⁹ Arheološki dokazi za ogroženost alpskih zapor obstajajo za leta 388 in 394 (dve Teodozijevi državljanski vojni), ne pa za čas okrog 379. Prim. Th. ULBERT (Hrsg.), *Ad Pirum (Hrušica)*, Spätromische Passbefestigung in den Julischen Alpen, München Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 31, München 1981, 46 s.; P. KOS, *The monetary circulation*, 204 s.; 247.

¹⁴⁰ Prim. J. SASEL, *Emona*, RE Suppl. XI, 1968, 573 ss.; IDEM, *K zgodovini Emone v rimskih napisih in literaturi*, v zborniku: *Zgodovina Ljubljane*, Ljubljana 1984, 38.

¹⁴¹ Izd. J. LEMARIE v SC 154 (1969); 164 (1971) in CC SL 9 A, 1974, 1—182; gl. tudi J. LEMARIE, *Fragment d'un nouveau sermon inédit de Chromace d'Aquillee, Corona gratiarum (Miscellanea patristica, historica et liturgica E. Dekkers... oblata)*, Brugge 1975, 201—209.

¹⁴² J. LEMARIE v SC 154, 1969, 25—29; 33—40; R. ÉTAIX — J. LEMARIE v CC SL 9 A, 1974, XVI—XXVII; J. LEMARIE, *La diffusion des oeuvres de saint Chromace d'Aquillee dans les scriptoria bavarois du haut moyen âge*, AAAD 9, 1976, 421—435, zlasti 427 ss.

¹⁴³ Izd. R. ÉTAIX — J. LEMARIE, CC SL 9 A, 1974, 183—498.

¹⁴⁴ J. LEMARIE, *La diffusion*, 431—434; prim. tudi CC SL 9 A, XXXVI.

Eden najstarejših latinskih komentarjev k Pavlovim pismom, ki je ohranjen v rokopisu Madžarske narodne knjižnice, izhaja iz Salzburga iz dobe okrog leta 800. Gre za delo zelo verjetno oglejskega izvora, ki je nastalo v Kromacijevem krogu in ki je bilo na podoben način kot Kromacijeve pridige zanešeno na salzburško področje.¹⁴⁵

Na tem mestu ne bomo posegali v vprašanje, v kolikšni meri ali sploh se nanašajo na vzhodnoalpsko področje nekateri spisi, ki so bili v dosedanji diskusiji postavljeni v zvezo z Oglejem in vzhodnoalpskim prostorom, na primer Aethicus Hister in nekatera liturgična besedila. Gre za dela, ki so nastala v 8. stoletju, in mnenja o njihovem izvoru se med seboj precej razlikujejo.¹⁴⁶

8. Doba oglejske shizme

Vpliv Ogleja na vzhodnoalpski in predalpski svet je bil v luči historičnih virov dokaj izrazit od srede 4. stoletja do srede 5. stoletja, nato je za okroglo eno stoletje opešal. Za čas od hunskega zavzetja mesta in prve preselitve cerkvene skupnosti v Gradež leta 452¹⁴⁷ pa vse do konca bizantinsko-vzhodnogot-ske vojne na severnem Jadranu leta 552 so viri o oglejski cerkvi skromni.¹⁴⁸ Zelo izrazit pa je postal ponovno vpliv Ogleja od srede 6. stoletja dalje, v času tako imenovane oglejske ali istrske shizme, cerkvenopolitičnega dogajanja, ki je bolj ali manj intenzivno okupiralo oglejsko cerkev za skoraj poldrugo stoletje.¹⁴⁹

Oglejska shizma je na severnojadranskem in deloma tudi vzhodnoalpskem prostoru osrednje cerkvenopolitično dogajanje druge polovice 6. stoletja in skoraj vsega 7. stoletja, dobe, v kateri so se naselili alpski Slovani na večjem delu ozemlja Vzhodnih Alp in predalpskega prostora ter ustvarili svoje prve držav-

¹⁴⁵ H. J. FREDE, *Ein neuer Paulustext und Kommentar I—II*, Freiburg 1973—1974, zlasti vol. I, 247—259; J. LEMARIE, *La diffusion*, 429.

¹⁴⁶ O piscu z enigmatičnim imenom Aethicus Hister gl. G. BERNT, *Aethicus Ister*, *Lexikon des Mittelalters* 1, 1980, 192; K. SMOLAK, *Skytische Schriftsteller in der lateinischen Literatur der Spätantike*, *Miscellanea Bulgarica* 5, Wien 1987, 28 s.; o različnih liturgičnih tekstih prim. K. GAMBER, *Das Patriarchat Aquileia* (kot v op. 78), 58 ss.; G. CUSCITO, *Prospettive ecclesiologiche nella riforma liturgica di Paolino d'Aquileia (787—802)*, *Atti del XVIII Convegno di studi sul tema: Culto cristiano e politica imperiale carolingia*, Lodi 1979, 221—263; IDEM, *Il patriarca Paolino e la liturgia di Aquileia* (kot v op. 78).

¹⁴⁷ G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 198 ss.; Y. M. DUVAL, *Nicéa d'Aquilee. Histoire, légende et conjectures anciennes*, *AAAd* 17, 1980, 161—208.

¹⁴⁸ A. CARLE, *Il «bellum Gothicum» dall'Isonto a Ravenna*, *AAAd* 13, 1978, 147—193, zlasti 173 ss.; sumarno tudi R. BRATOŽ, *Povezave med Trakijo* (kot v op. 11), 491 s.; zgodovina oglejske cerkve v razdobju 452—552 je slabo poznana in malo obdelana. Novih študij skorajda ni, od starejših del gl. B. M. De RUBEIS, *Monumenta ecclesiae Aquileiensis, Argentinae* 1740, 157—164; P. PASCHINI, *Le vicende politiche e religiose del territorio friulano da Costantino a Carlo Magno* (sec. IV—VIII), *MSF* 8, 1912, 171—178; prim. tudi Ch. PIETRI, *Rome et Aquilee: deux églises du IVe au VIe siècle*, *AAAd* 30, 1987, 249 ss.

¹⁴⁹ Literatura o shizmi Treh poglavij, imenovani tudi oglejska ali istrska shizma, je izredno obsežna. Od splošnih prikazov gl. P. De LABRIOLLE — G. BARDY — L. BREHIER — G. De PLINVAL, *Storia della Chiesa IV* (edd. A. Fliche — V. Martin), Torino 1972³, 581—607 (679—706); L. BREHIER — R. AIGRAIN, *Storia della Chiesa V*, Torino 1971³, 85—87; 523 s.; 541 s. (27—28; 456; 475); H. JEDIN, *Storia della Chiesa III*, Milano 1978 (ital. izd.), 36 ss.; J. DANIELOU — H. MARROU, *Zgodovina Cerkve I*, Ljubljana 1988, 351 ss.; 421 ss. Od regionalno zasnovanih prikazov za celotno oglejsko območje in sosedstvo gl. B. STOPATTO, *La chiesa metropolitana d'Aquileia fino alla duplice elezione patriarcale di Giovanni e Candidiano*, *Archivio Veneto* V/9, 1931, 51—157; G. POSAR-GIULIANO, *Lo scisma istriano del tre capitoli*, *Ateneo Veneto* 144, 1960, 37—52; E. STEIN, *Chronologie des métropolitains schismatiques de Milan et d'Aquilee-Grado*, *Opera minora selecta*, Amsterdam 1968, 402—412; R. SCHIEFFER, *Zur Beurteilung des norditalischen Dreikapitel-Schismas*, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 87, 1976, 167—201; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 289—318; IDEM, *Aquileia e Bisanzio nella controversia dei Tre Capitoli*, *AAAd* 12, 1977, 231—262; IDEM, *La fede calcedonese e i concili di Grado (579) e di Marano (591)*, *AAAd* 17, 1980, 207—230; IDEM, *Fede e politica* (kot v op. 4), 95—133; F. KOS, *Oglejski in gradeški škofje v začetku srednjega veka*, Izbrano delo, Ljubljana 1982, 21—62. Od novejših prispevkov, ki obravnavajo le določena vprašanja iz te teme, naj navedemo sledeče: S. KARWIESE, *Die Franken und die Suffragane Aquileias*, *Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Institutes in Wien* 51, 1976—1977, 173—191; E. GALLISTL, *Der Brief von 591 an Kaiser Mauricius und die Bistümer Binnen-Noricums*, *Mitteilungen der Österr. Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte* 32, 1982, 117—124; H. BERG, *Bischöfe* (kot v op. 30), 78 ss.; O. HAGENEDER, *Die kirchliche Organisation* (kot v op. 46), zlasti 204 ss.; L. MARGETIC, *Histrica et Adriatica. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici*, Trieste 1983, 103—186 (gl. k temu rec. R. BRATOŽ, *ZC* 41, 1987, 356—364 in L. MARGETIC, *O nekim pitanjima naše ranosrednjovjekovne povijesti*, *ZC* 44, 1990, 119—124); R. BRATOŽ, *Nastanek, razvoj in zaton organizacije zgodnjekrščanske cerkve v Istri (4.—6. stoletje)*, *Antični temelji naše sodobnosti*, Ljubljana 1987, 13—26; H. WOLFRAM, *Die Geburt* (kot v op. 1), 110 ss.; B. GRAFENAUER v delu: PAVEL DIAKON, *Zgodovina Langobardov*, Maribor 1988, 134—139; 329 ss.

ne tvorbe.¹⁵⁰ Cerkevni razkol na romanskem zahodu in naselitev alpskih Slovanov na vzhodnem delu obravnavanega prostora sta dva zgodovinska procesa, ki sta potekala istočasno in v neposrednem sosedstvu. Zato se po pravici postavlja vprašanje, ali sta potekala v kakršnikoli medsebojni zvezi. Pri prikazu dogodkov se bomo omejili na najvažnejša cerkvenopolitična dogajanja romanskega sveta oziroma na tiste dogodke v zgodovini oglejske cerkve, ki odražajo kakršnekoli dejanske ali možne stike s slovanskim svetom vzhodnih Alp in predalpskega prostora od konca 6. stoletja dalje.

Odpor oglejske cerkve do Justinijanove verske politike, spčetka le del odpora praktično vseh cerkva na Zahodu (italske, dalmatinske, ilirske, afriške, hispanske in galske), je dobil jasne oblike leta 557, štiri leta po Justinijanovi in papeževi obsodbi Treh poglavij na petem ekumenskem koncilu v Carigradu 553.¹⁵¹ Tedaj je bil verjetno na lokalni sinodi škofov z oglejskega območja izvoljen in posvečen oglejski »patriarh« Pavlin.¹⁵² Ta dogodek pomeni začetek odkritih sporov med oglejsko cerkvijo na eni strani ter papeži in bizantinskim dvorom na drugi. Odpor oglejske cerkve v naslednjih letih kljub več pismom papeža Pelagija I. visokim bizantinskim funkcionarjem v Italiji, patricijem Janezu, Valerijanu in Narzesu, naj s posvetno silo ukrepajo proti oglejskim šizmatikom, ni prenehal.¹⁵³ Spor je slabo desetletje kasneje dobil nove razsežnosti spričo novih dogodkov, ki so spremenili tok razvoja v severni Italiji in v Vzhodnih Alpah.

Prvi dogodek je selitev Langobardov iz zahodnega dela Panonske nižine v Italijo leta 568,¹⁵⁴ zaradi katere je večji (kontinentalni) del oglejskega patriarhata prešel iz rok Bizantincev pod oblast Langobardov, vključno s cerkvenim središčem Oglejem. Patriarh Pavlin se je s cerkvenimi zakladi zatekel v bližnji Gradež na otoku pod bizantinsko oblastjo.¹⁵⁵ Nastanek langobardske države in posebej furlanskega vojvodstva s središčem v Čedadu je povzročil ozemeljski

¹⁵⁰ O naselitvi alpskih Slovanov gl. B. GRAFENAUER, *Naselitev Slovanov v Vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete*, AV 21—22, 1970—1971, 17—32; IDEM, *Proces doseljavanja Slovana na zapadni Balkan i u istočne Alpe, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Posebna izdanja XII (Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 4)*, Sarajevo 1969, 29—55; IDEM, v delu: PAVEL DIAKON, *Zgodovina Langobardov*, 321—341; IDEM, *Rojstna ura slovenskega naroda pred tisoč štiristo leti*, Arheo 10, 1990, 11—17; W. POHL, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567—822 n. Chr.*, München 1988, 147—152; 238 ss. O razvoju alpskih Slovanov v 7. stoletju gl. B. GRAFENAUER, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede, Razred I. Dela 7, Ljubljana 1952, 467 ss.; s stališča arheoloških raziskav gl. nazadnje T. KNIFIC, *Carniola Sclavorum patria. Arheološki pregled*, XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1988, 201—207 (z izčrpnno bibliografijo). O slovanskem prodiranju proti romanskemu svetu in nastanku etnične meje na zahodu gl. M. KOS, *K poročilu Pavla Diakona o Slovencih. Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave*, Ljubljana 1985, 157—169; IDEM, *K postanku slovenske zapadne meje*, prav tam, 170—181 in nazadnje B. GRAFENAUER, *Slovensko-romanska meja — ločnica in povezava*, ZČ 41, 1987, 5—18 (gl. tudi Jugoslovenski istorijski časopis 21, 1986, 11—28).

¹⁵¹ O reakciji zahodnih cerkva na obsodbo Treh poglavij gl. lt. v op. 149; posebej za Dalmacijo in (Vzhodni) Ilirik gl. kratko R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve* (kot v op. 42), 379 ss.; IDEM, *Zgodnjekršćanska cerkev v Makedoniji in njen odnos do Rima*, ZČ 44, 1990, 5—29, zlasti 23 s. (z navedbami virov in literature).

¹⁵² F. KOS, *Gradivo I*, 61 (54 s.); G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 294; prim. op. 47.

¹⁵³ PELAGII I Papae Epistulae quae supersunt (556—561) (edd. P. M. Gassó — C. M. Batlle, Montserrat 1956), Epistula 24 (Johanni patricio, feb. 559, str. 73—78, s prvo, sicer ironično oznako ozlejskega škofa kot patriarha: »... quispiam Venetiarum, ut ipsi putant, atque Histriae patriarcha...«); Epistula 52 (Valeriano patricio, marec 559; str. 134—139); Epistula 53 (Johanni patricio, marec 559; str. 140—142; prim. R. BRATOŽ, *Povezave med Trakijo...*, 499); Epistula 59 (Valeriano patricio, april 559; str. 155—158; oglejski škof Pavlin se označuje kot »pseudoepiscopus«; prim. op. 47). Gl. tudi F. KOS, *Gradivo I*, 64—68 (58 ss.); P. F. KEHR, *Italia pontificia*, vol. VII/1, Berolini 1923, 1—4 (oba s predstavitvijo ostalih papeževih pisem, ki se nanašajo na oglejsko šizmo).

¹⁵⁴ PAULUS DIACONUS, *Historia Langobardorum* 2, 7—9 (izd. F. Bradač, B. Grafenauer, K. Gantar), Maribor 1988, 64—66 in komentar na str. 87—89); ostale vire navaja F. KOS, *Gradivo I*, 70—74 (66 ss.). Od razprav gl. poleg del, ki jih navaja B. GRAFENAUER v komentaru k Pavlu Diakonu tudi C. G. MOR *La marcia di re Alboino (568—570), Problemi della civiltà e dell'economia longobarda*, Scritti in memoria di Gian Pietro Bognetti, Milano 1964, 179—193 (slov. verzija v Kroniki 17, 1969, 9—14 je precej skrajšana); IDEM, *Bizantini e Langobardi sul limite della laguna*, AAAd 17, 1980, 231—264. K diskusiji med slovenskimi zgodovinarji o tem, kaj pomeni »largius patens et planissimus... Ingressus« v Italijo (B. GRAFENAUER v komentaru, str. 88 s.) gl. nazadnje J. ŠAŠEL, *L'organizzazione del confine orientale d'Italia nell'alto medioevo*, AAAd 32, 1988, 107—114, zlasti 112 (z mnenjem, da gre za ravnino okrog Emone).

¹⁵⁵ F. KOS, *Gradivo I*, 72—73 (71 ss.); IDEM, *Oglejski in gradeški škofje* (kot v op. 149), 33 ss.; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 313 ss.; A. CARILE — G. FEDALTO, *Le origini di Venezia*, Bologna 1978, 312 ss.

razcep patriarhata med dve med seboj v glavnem sovražni državi. Po drugi strani pa je dajal oglejski cerkvi v sporu z bizantinskimi cesarji in s papeži večji maneverski prostor, saj so Langobardi po začetnih pustošenjih v celoti pustili obstoječo cerkveno organizacijo in so bili v splošnem naklonjeni shizmatičnim škofom.¹⁵⁶ V času vse hujšega pritiska papežev in cesarjev so shizmatični škofje v langobardskem kraljestvu in posebej v furlanskem vojvodstvu našli zanesljivo oporo. Obojestransko naklonjenost ali vsaj dobrohotno toleranco je pogojeval obstoječi skupnih nasprotnikov, bizantinske države in rimskih papežev.

Drugi veliki proces, ki je v pisanih virih neprimerno slabše dokumentiran kakor langobardska selitev v Italijo, je prodiranje Slovanov skupaj z Avari v vzhodne Alpe in v predalpski prostor ter proti severnemu Jadranu. To prodiranje je zajelo največji obseg v osemdesetih in devetdesetih letih 6. stoletja, tako kot na večjem delu Balkanskega polotoka.¹⁵⁷ Temu prodiranju moremo pripisati propad preostalih škofij v vzhodnem delu patriarhata, po zgodnejši kronologiji (B. Grafenauer) okvirno med leti 580 in 590,¹⁵⁸ po kasnejši (J. Šašel) pa okvirno med leti 590 in 600.¹⁵⁹ Medtem ko je na langobardskem ozemlju cerkvena organizacija po začetnih udarcih ostala, pa je cerkev kot institucija na ozemlju, ki so ga zavzeli Slovani, z očitno prav redkimi izjemami, ki jih bomo predstavili posebej,¹⁶⁰ prenehala obstajati. Tako se je oglejski patriarhat, ki je kot cerkvenopolitična tvorba obsegal veliko ozemlje (Benečijo z Istro, ostanke Druge Recije, Sredozemski Norik in preostali zahodni del Panonije, torej ozemlje od Gardskega jezera na zahodu do Nežiderskega in Blatnega jezera v Panonski nižini, od severnega Jadrana do Visokih Tur)¹⁶¹ ozemeljsko zmanjšal skoraj za polovico in je izgubil najmanj sedem škofijskih sedežev (Scarbantia, Poetovio, Celeia, Emona, Virunum, Teurnia, Aguntum).¹⁶² Preostala dobra polovica patriarhata je bila neenakomerno razdeljena na večji kontinentalni langobardski del z okrog trinajstimi škofijskimi sedeži: Aquileia, Concordia, Opitergium (od leta 643 (?)), Iulium Carnicum, Tarvisium, Bellunum, Feltria, Acellum, Vicetia, Tridentum, Verona, Mantua (od leta 603), Pavatium (od leta 601)¹⁶³ in na manjši obalni bizantinski del z do desetimi škofijskimi sedeži (Pola,

¹⁵⁶ G. P. BOGNETTI, *La continuità delle sedi episcopali e l'azione di Roma nel regno longobardo, L'età longobarda IV*, Milano 1968, 301—338; C. G. MOR, *Contributi alla storia dei rapporti fra stato e chiesa al tempo dei Longobardi, Scritti di storia giuridica altomedievale*, Pisa 1977, 535—593; IDEM, *Bizantini e Longobardi* (kot v op. 154), 256 ss.; o Bizancu na severnojadranskem območju gl. nazadnje A. CARILE, *La presenza bizantina nell'Alto Adriatico fra VII e IX secolo*, AAAD 27, 1985, 107—129 (ponatis razprave: Byzantinische Forschungen, Internazionale Zeitschrift für Byzantinistik 12, 1987, 7—35). Za čas langobardske kraljeve Teodelinde (žene kralja Agilulfa, 590—616) gl. G. CUSCITO, *La politica religiosa della corte longobarda di fronte allo scisma del Tre capitoli*, Atti del 6º Congresso internazionale di studi sull'alto medioevo (Milano 1978), Spoleto 1980, 373—381.

¹⁵⁷ B. GRAFENAUER, *Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov*, ZČ 4, 1950, 23—126; L. WALDMÜLLER, *Die ersten Begegnungen der Slawen mit dem Christentum und den christlichen Völkern vom VI. bis VIII. Jahrhundert*, Amsterdam 1976, 123 ss.; B. FERJANČIČ, *Invasions et installation des Slaves dans les Balkans*, v zborniku: *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*, Collection de l'École française de Rome 77, 1984, 85—109 (z izčrpnimi navedbami novejšje literature). Prim. tudi J. ŠAŠEL, *Der Ostalpengebiet zwischen 550 und 650 n. Chr.*, Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Abh. 78, Studien zur Ethnogenese Bd. 2, 1988, 97—106.

¹⁵⁸ B. GRAFENAUER, *Naselitev Slovanov*, 26; IDEM, *Slovensko-romanska meja* (obe razpravi kot v op. 150), 7; IDEM, v delu: PAVEL DIAKON, *Zgodovina Langobardov*, 331—333 (po tej kronologiji sta do leta 579 propadli škofiji v Virunu in Petovionu, do 588 v Celeji in Emoni, do 591 v Teurniji in Aguntu). To kronologijo sta soredjela L. WALDMÜLLER, *Die ersten Begegnungen*, 223 in (z majhno rezervo) R. BRATOŽ, *Kratek oris zgodovine krščanstva na Slovenskem*, 218; IDEM, *Severinus von Noricum*, 24 s.

¹⁵⁹ J. ŠAŠEL, *Emona*, RE Suppl. XI, 1968, 576 s.; IDEM, *K zgodovini Emona* (kot v op. 27), 44 (emonska in celejanska škofija propadeta po maranski sinodi 590); H. BERG, *Bischöfe*, 88.

¹⁶⁰ Gl. op. 220.

¹⁶¹ Gl. op. 43 in karto II. Beneške kronike razmejujejo ozemlje, s katerega so se zbrali škofje na gradeški sinodi, »a Pannonia usoue ad Adam Fluvium« (Cronica de singulis patriarchis Nove Aquileie; Chronicon Gradense; JOHANNES DIACONUS, *Chronicon Venetum*; gl. G. MONTICOLEO, *Cronache Veneziane antichissime I*, Roma 1890, 5 v. 10: 48 v. 25; 59 v. 4 s.) oziroma »a Verona usoue Pannoniam« (Chronicon Gradense; G. MONTICOLEO, o. c., 42 v. 21 s.). Prim. tudi *Origo civitatum Italie seu Venetiarum*, ed. R. CESSI, Roma 1933, 41 v. 18; 61 v. 5; 74 v. 20; 75 v. 15; 92 v. 26 s.; 164 v. 10 ss.

¹⁶² O datiranju propada teh škofij prim. op. 158 in 159; za Skarbantijo gl. E. TÓTH, *Vigilius episcopus Scaravaciensis*, Acta archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 26, 1974, 269—275.

¹⁶³ Omenjeni škofijski sedeži nastopajo v seznamih udeležencev gradeške sinode (gl. op. 165), v poročilu Pavla Diacona o maranski sinodi (gl. op. 171) in v seznamu podpisnikov pisma beneških in recijskih škofov cesarju Mavrikiju iz leta 591 (gl. op. 177; razumljivo na tem se-

Cissa, Pedena, Parentium, castellum Novas, insula Capritana, Tergeste, Grado, Altinum, kasneje še šest škofijskih sedežev v priobalni Benečiji).¹⁶⁴

Vrh oglejske shizme pomeni sinoda v Gradežu, po tradicionalnem datiranju ob priložnosti posvetitve nove katedrale sv. Evfemije v Gradežu, po mnenju mnogih raziskovalcev nekaj let prej (okvirno med leti 572—577).¹⁶⁵ Sinode se je udeležilo devetnajst škofov: poleg patriarha Elija še sedem škofov iz Benečije, pet iz Istre, eden iz Druge Recije in pet iz vzhodnega dela patriarhata (Leonijan iz Teurnije, Aaron iz Agunta, Vigilij iz Skarbantije, Patricij iz Emone in Janez iz Celeje).¹⁶⁶ Gradeška sinoda pomeni zadnje dejanje, v katerem se odraža verska in cerkvenopolitična enotnost velikega ozemlja severovzhodne Italije in vzhodnih Alp; enotnost, ki je obstajala sorazmeroma kratko dobo v pozni antiki, nato pa ni bila dosežena v organizacijskem in idejnem smislu vse do današnjih dni. Dejstvo, da so se mogli zbrati v Gradežu, na bizantinskem ozemlju, škofje tako z bizantinskega kot z langobardskega ozemlja, poleg škofov z vzhodnih predelov, v katere so vse bolj vdirali Slovani in Avari, kaže na sorazmeroma veliko toleranco obeh med seboj sovražnih držav do lokalne cerkve,¹⁶⁷ pa tudi na še relativno varnost prometnih zvez proti severu in vzhodu v letih po langobardski selitvi v Italijo, ko glavni slovanski sunek še ni dosegel vzhodnoalpskih in predalpskih pokrajin.

znamu ne nastopajo škofje Opitergija, Patavija in Mantue, ker so bila ta mesta še v posesti Bizantinov; o padcu teh mest v roke Langobardov gl. PAULUS DIACONUS, *Historia Langobardorum* 4, 23; 28; 45; 5, 28; v slov. izd. 158 ss.; 187; 220; prim. tudi 314). O obsegu langobardskih posesti v severni Italiji prim. A. CREMONESI, *Enciclopedia monografica del Friuli Venezia Giulia* 3, Udine 1978, 110.

¹⁶⁴ Omenjeni škofijski sedeži nastopajo v seznamih udeležencev gradeške sinode (gl. op. 165) in v poročilu Pavla Diakona o maranski sinodi (gl. op. 171), castellum Novas in insula Capritana šele v pismih Gregorija Velikega iz leta 599 (gl. op. 181), nastanek šestih škofijskih sedežev v beneških lagunah (Forcello, Malamocco, Olivolo, Iesolo, Cittanova Eracliana, Caorle), ki jih *Chronicon Gradense* (G. MONTICOLO, *Cronache Veneziane antichissime I*, Roma 1890, 43 s.; F. KOS, *Gradivo I*, 85 (100 s.)) datira v čas gradeške sinode, pa pade v dosti kasnejše razdobje od 8. stoletja dalje (gl. A. CARLE — G. FEDALTO, *Le origini di Venezia*, Bologna 1978, 360 ss.; G. FEDALTO, *Jesolo nella storia cristiana tra Roma e Bisanzio. Biletture di un passo del Chronicon Gradense*, AAAD 27, 1985, 91—105; prim. G. FEDALTO, *Il vescovado di Caorle dalle origini al Trecento*, AAAD 33, 1988, 27—51). O razvoju bizantinske posesti na severnem Jadranu gl. od starejšin del Ch. DIEHL, *Études sur l'administration byzantine dans l'exarchat de Ravenne* (568—751), Paris 1888, 46 ss.; R. CESSI, *Le origini del ducato veneziano*, Napoli 1951; IDEM, *Storia di Venezia I*, Venezia 1957, 350 ss.

¹⁶⁵ V zvezi z mnogimi vprašanji, ki jih postavlja sinoda in Gradežu, naj opozorimo na problem kronologije. Ali je bila sinoda v Gradežu v letih 572/577 ali leta 579 ali sta bili dve sinodi, 572/7 in 579. Seznam v aktih mantovanske sinode 827 (19 imen škofov in škofijskih sedežev; MGH *Leges III*, Concil. II, 1906, 588, v. 15—20, nekaj popravkov v branju vira prinaša H. BERG, *Bischöfe*, 79) in seznam v beneških kronikah (20 imen škofov in škofijskih sedežev v: *Cronica de singulis patriarchis Nove Aquileie*, *Chronicon Gradense*, *JOHANNES DIACONUS*, *Chronicon Venetum* (G. MONTICOLO, *Cronache Veneziane antichissime I*, 7 s.; 49; 70 s.); *DANDULUS*, *Chronica A. 579* (ed. E. Pastorello, Bologna 1938, 81; gl. tudi R. CESSI, *Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al Mille I*, Padova 1942, Nr. 6, str. 7—13; G. CUSCITO, *La fede calcedonese e i concili di Grado* (579) e di Marano (591), AAAD 17, 1980, 225—230) se nekoliko razlikujeta. Drugi seznam vsebuje novega škofa s škofijskim sedežem (»Solatius... Veronensis«), poleg tega tri različna imena za škofa Sabione (prej Materninus, sedaj Ingenuinus, ki pa je odsoten in ga nadomešča prezbiter Marcinus), Tridenta (prej Flaminus, sedaj Agnellus) in Feltrije (prej Laurentius, sedaj Pontelius, ki pa je odsoten in ga nadomešča prezbiter Laurentius). Čeprav je vprašanje rešljivo z obstojem dveh sinod, se vendar nagibamo k mnenju, da je bila v Gradežu le ena sinoda (mnenje, da gre za dve sinodi, so zastopali R. EGGER, *Die ecclesia secunda Raetiae*, *Römische Antike und frühes Christentum II*, Klagenfurt 1962, 73 s.; S. KARWIESE, *Die Franken* (kot v op. 149), 188 ss.; E. TOTH, *Vigilius* (kot v op. 162, 271). V primeru dveh sinod v časovnem razmaku okroglo štirin ali petih let si težko predstavljamo, da bi bila seznama do take mere podobna: 80 % imen je istih, čeprav so bili časi zelo nemirni, zaporedje škofov je zelo podobno (v primeru salonitanskih sinod v letih 530 in 533 se je v krajšem časovnem razdobju v relativno mirni dobi vzhodnogotske oblasti polovica udeležencev zamenjala; prim. *Historia Salonitana maior*, ed. N. Klaić, Beograd 1967, 81 ss.). Oba seznama izhajata zelo verjetno iz skupne predloge, iz protokola ene sinode v Gradežu, ki je bil kasneje na nekaterih mestih spremenjen oziroma falzificiran. Podatki, ki jih posreduje PAULUS DIACONUS, *Historia Langobardorum* 3, 26 (slov. izd. 120 in komentar na str. 136 ss.) za čas okrog 590 in pismo beneških in recijskih škofov cesarju Mavrikiju 591 (gl. op. 177) potrjujejo historičnost imen škofov Sabione, Tridenta in Feltrije iz beneških kronik. Datiranje sinode v leto 579, ki ga je kot prvi predložil Dandulus, ni nujno napačno (prim. B. GRAFENAUER, *Naselitve Slovanov*, 24; H. BERG, *Bischöfe*, 80 s.; Dandulovo datiranje zavrača L. MARGETIĆ, *Histrica et Adriatica*, 135—140). Prim. tudi njegov diskusijski prispevek: O nekim pitanju naše ranosrednjovekovne povijesti, ZČ 44, 1990, 120 in naš diskusijski prispevek: Nekatera neresena in neresljiva (?) vprašanja iz zgodovine severno-jadranskih dežel v 6. in 7. stoletju, ZČ 44, 1990 (v tisku).

¹⁶⁶ »... Leonianus Tybornensis, ... Iohannes Celeianensis, ... Patricius Emolinensis, ... Aaron Avoriensis, ... Vigilius Scaravansiensis, ...« (H. BERG, *Bischöfe*, 79, na podlagi popravljenega branja protokola mantovanske sinode). Seznam iz beneških kronik posreduje F. KOS, *Gradivo I*, 85 (94 ss.), za novejšje objave gl. op. 165.

¹⁶⁷ Prim. S. TAVANO, *Aquileia nei suoi concili antichi*, Studia Patavina 16, 1969, 36—59, zlasti 55; C. G. MOR, *Bizantini e Langobardi* (kot v op. 154), 264.

Po tem dogodku je sledila dvojna akcija proti shizmatikom: najprej nenasilna s strani papeža Pelagija II., ki je s tremi obsežnimi spisi, naslovljenimi na patriarha Elijo in »druge istrske škofe« v letih 585/6 zaman skušal doseči spravo in združitev razkolniške cerkve z vesoljno.¹⁶⁸ Nato je sledila nasilna in deloma uspešna akcija s strani bizantinske oblasti v Italiji. Ko je najprej poskušal ravenski eksarh Smaragd nasilno spraviti patriarha Elija s katoliško cerkvijo, se je ta obrnil na samega cesarja, ki je svojega namestnika v Italiji opozoril, naj ne nadleguje shizmatikov, dokler ne bodo premagani »barbari« (Langobardi) in bodo vsi škofje združeni pod cesarsko oblastjo.¹⁶⁹ Nato je dal Smaragd v nasprotju s cesarjevim napoltilom leta 586/7 novoizvoljenega patriarha Severa in tri istrske škofe, Janeza iz Poreča, Severa iz Trsta in Vindemija iz Cise, prisilno odvesti v Raveno, kjer jih je s fizičnim nasiljem prisilil k združitvi s katoliško cerkvijo. Ko so se aretirani škofje čez eno leto vrnil domov, je to sprožilo spor med shizmatiki, saj ljudstvo in ostali škofje teh »izdajalcev« niso hoteli sprejeti medse.¹⁷⁰ Leta 590 se je sestala »sinoda desetih škofov« v Maranu. Za ta čas poznamo verskopolično opredelitev sedemnajstih škofij: dvanajst škofov (deset iz Benečije, po eden iz Druge Recije in Istre) se je opredeljevalo proti patriarhu, ki je »kapituliral« v Raveni. Na patriarhovi strani so bili trije škofje, ki so bili skupaj z njim aretirani, poleg tega še Patricij iz Emone in Janez iz Celeje, oba verjetno že kot begunca, ki sta se pred Slovani in Avari umaknila na obalo.¹⁷¹ Odpadniki od shizme so bili tedaj že vsi preostali škofje

¹⁶⁸ GREGORIUS I Papa, *Registrum epistularum II, Appendix III* (edd. P. Ewald — L. M. Hartmann, MGH Epist. II, 1957², 442—467); le povzetek pismem prinaša F. KOS, *Gradivo I*, 92—94 (110 ss.). Ta pisma, od katerih je cerkenozgodovinsko in teološko najbolj pomembno zadnje, najdaljše (449—467), v novejšem času še niso bila deležna temeljiteje analize. Starejše izdaje vira in obravnave navaja P. F. KEHR, *Italia pontificia VII/1*, Berolini 1923, 21 s. Vsebino vseh treh pism (avtor zadnjega ni bil papež Pelagij II., temveč arhidiacon Gregorij, kasnejši papež) še najbolj izčrpno predstavlja G. CUSCITO, *Aquileia e Bisanzio* (kot v op. 149), 234 ss., op. 6; IDEM, *Fede e politica*, 109—112.

¹⁶⁹ GREGORIUS, *Registrum epist. I*, 16 a (edd. P. Ewald — L. M. Hartmann, MGH Epist. I, Berlin 1957², 18, v. 24 ss.): »... Quod pietas vestrae mansuetudinis ad mercedem et laudem imperii sui clementi dignatione suscipiens, lussionem suam dedit ad praedictum gloriosum Smaragdum, ut nullatenus quemquam sacerdotum pro causa communionis inquietare praesumeret, sed Dei misericordia operante sustineretur, quousque compressis gentibus, ad liberatum omnes sacerdotes concilii sub sancta re publica pervenirent. Deinde defunctus est memoratus archiepiscopus noster Helias.« Prim. F. KOS, *Gradivo I*, 102 (123); G. CUSCITO, *Aquileia e Bisanzio* (kot v op. 149), 236 ss. (op. 7); IDEM, *Fede e politica*, 112 s., op. 28.

¹⁷⁰ PAULUS DIACONUS, *Historia Langobardorum* 3, 26 (120—121 in komentar na str. 138, op. 64, z neustrezno oznako Vindemija kot škofa »iz Cenede (otok pri Rovinju)«; prim. R. BRATOZ, *Nastanek, razvoj in zaton* (kot v op. 149), 19 op. 34 in zlasti 21 s., op. 43; gl. op. 219). O gdem postopanju s patriarhom Severom ob aretaciji in v ujetništvu v Raveni poroča tudi pisno beneških in recijskih škofov cesarju Mavrikiju iz leta 591 (GREGORIUS, *Registrum epist. I*, 16 a, cit. izd. 19, v. 1 ss.: »... beatissimo archiepiscopo nostro Severo, quae contumeliae illatae sint, et quibus iniuriis ac caede corporali fustium, et qua violentia ad Ravennatem fuerit civitatem perductus atque reductus in custodia, quibus necessitatibus oppressus atque contritus fuerit...«). O dogodku gl. F. KOS, *Gradivo I*, 96 (115 ss.); G. CUSCITO, *Aquileia e Bisanzio*, 238 s.; IDEM, *Cristianesimo antico*, 295; IDEM, *Fede e politica*, 113 s.; M. SUIC, *Cissa pullaria — baphium Cissense — episcopus Cessensis*, *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*, Razred za društvene znanosti, Arheološki radovi i rasprave 10, Zagreb 1987, 185—219, zlasti 206.

¹⁷¹ PAULUS DIACONUS, *Historia Langobardorum* 3, 26 (120—121 in komentar na str. 139, op. 68); gl. tudi F. KOS, *Gradivo I*, 100 (120 ss.). Poročilo o maranski sinodi postavlja dve dokaj zapleteni vprašanji:

a) Avtor poroča o »sinodi desetih škofov«, takoj zatem pa jih našteje (skupaj s patriarhom Severom) sedemnajst. Očitno je, da v Maranu niso bili navzoči vsi omenjeni škofje. Neskladje v pripovedi si moremo razlagati tako, da je Pavel Diacon svoj vir o maranski sinodi nespretno kombiniral s tem, kar je sicer vedel o sočasni cerkenopolitični opredelitvi škofov za ali proti patriarhovemu nasilnemu prestopu v katolicizem v Raveni.

b) Na prvi pogled je presenetljivo dejstvo, da se omenjajo v seznamu škofov, »ki so se vzdržali shizme«, poleg Adrijana iz Pulja beneški škofje in en škof iz Druge Recije, enajst po številu, za katere vemo iz pisma cesarju Mavrikiju iz naslednjega leta, da so bili shizmatiki (deset podpisnikov). Vprašanje je rešljivo, če upoštevamo, da je Pavel Diacon na tem mestu črpal iz Sekunda iz Tridenta, shizmatičnega škofa, ki je pisal iz svojega zornega kota (prim. C. CIPOLLA, *Le fonti ecclesiastiche adoperate da Paolo diacono per narrare la storia dello scisma Aquileiese, Atti e Memorie del Congresso storico tenuto in Cividale 1899* (XI Centenario di Paolo Diacono), Cividale 1900, 117—146, zlasti 119; 122 s.; o Sekundu gl. kratko C. CIPOLLA, *Fonti per la storia della regione Veneta al tempo della dominazione longobarda* (568—774), Venezia 1880, 176). Očitno je bila za shizmatičnega tridentinskega škofa »shizma« patriarhova (nasilna) priključitev katoliški cerkvi, to dejanje označuje pred tem kot »zmoto« (error). Pod vplivom svojega vira je Pavel Diacon na tem mestu proshizmatiki v oceni dogodkov (prim. G. CUSCITO, *Aquileia e Bisanzio*, 240; IDEM, *Fede e politica*, 114 s.). S patriarhovo »zmoto« v Raveni so soglašali trije škofje, ki so doživeli podobno usodo (gl. op. 170), poleg teh pa še celejanski in emonski škof. Škofje treh istrskih škofij (od teh je tržaški škof Sever ponovno prešel k shizmatikom, o usodi Janeza iz Poreča in Vindemija iz Cise pa ne vemo nič) ter dva škofa iz kontinentalnega zaledja na severovzhodu so se torej leta 590 formalno opredeljevali za katoliško stran. Njuna opredelitev govori v prid tezi, da sta prebivala tedaj kot begunca na patriarhovem dvoru (B. GRAFENAUER, v delu: PAVEL DIAKON, *Zgodovina Langobardov*, 139 op. 69; prim. op. 158—

vzhodno od Ogleja z edino izjemo škofa Adrijana iz Pole, ozemlje na zahodu pa je bilo še naprej v shizmi, v katero je ponovno prestopil patriarh Sever.¹⁷² V vrsti shizmatičnih škofov je tako zevala velika vrzel, vendar pa nam kaže razvoj v naslednjem obdobju, da je bil uspeh Smaragdovega nasilnega postopanja v boju proti shizmatikom le začasen.

Razmere so se precej spremenile z nastopom energičnega papeža Gregorija Velikega (590—604), ki je skušal z veliko osebno zavzetostjo zlomiti odpor shizmatikov. Papežev pritisk, sedaj hujši od pritiska posvetne bizantinske oblasti v Italiji, je prišel v času, ko je bila oglejska cerkev izpostavljena pritisku Langobardov v času kralja Agilulfa,¹⁷³ z vzhoda pa Slovanov in Avarov, ki so v tistih letih preplavili Balkan in Vzhodne Alpe.¹⁷⁴ V takih razmerah so se shizmatični škofje, tudi zaradi energične papeževe zahteve, da se morajo javiti v Rimu, obrnili na cesarja Mavrikija. Pisma z izrazi lojalnosti do cesarja, ki je bil tedaj zaposlen s pripravami na vojno proti Slovanom na vzhodnem Balkanu,¹⁷⁵ so poslali posebej škofje z langobardskega ozemlja (devet beneških škofov in eden iz Druge Recije), posebej patriarh Sever s škofi z bizantinskega ozemlja in enega posebej sam patriarh Sever.¹⁷⁶ Očitno v teh kriznih razmerah ni prišlo do skupne sinode škofov oglejskega patriarhata, temveč so se sestali škofje ločeno v okviru državnih tvorb, ki so jim pripadali. V tem oziru se razmere okrog leta 590 bistveno razlikujejo od onih iz časa gradeške sinode pred dobrim desetletjem. Ohranilo se je samo prvo pismo, prošnja beneških in recijskih škofov iz leta 591, ki je temeljni vir za poznavanje cerkvenopolitičnih razmer v tej dobi.¹⁷⁷

V obširnem pismu so škofje najprej pojasnili izvor oglejske shizme. Vzrok spora je obsodba Treh poglavij po cesarju Justinijanu in papežu Vigiliju, »scandalum ecclesiae«, ki je v nasprotju s sklepi halkedonskega koncila 451. Na to obsodbo kljub cesarskemu pritisku (»imperiali pondere«) in grožnjam papežev (»anathematis vinculis«) prejšnji škofje oglejskega območja (»nostrarum tamen provinciarum venerandi decessores«) niso hoteli pristati. Škofje se v nadaljevanju pritožujejo nad nasilnimi poskusi eksarha Smaragda v času patriarha Elija, zaradi česar so cesarju že pisali; ta je svojega namestnika posvaril, naj jih ne nadleguje, dokler jih tlačí barbarski jarem (»quousque compressis gentibus«). Ne da bi upošteval ta ukaz, je Smaragd nasilno nastopil proti novemu patriarhu Severu, nato pa je še papež Gregorij pismeno zahteval, da se mora patriarh zaradi spora zglasiti v Rimu. Kljub tem pritiskom škofje vztrajajo pri sklepih halkedonskega koncila in izražajo upanje, da pod novim cesarskim namestnikom Romanom ne bodo več trpeli nasilja, temveč bodo kmalu osvobojeni barbarskega jarma (»credimus nos celeriter devictis gentibus ad pristinam li-

159). O maranski sinodi gl. tudi G. CUSCITO, *La fede calcedonese* (kot v op. 149), 223; IDEM, *Cristianesimo antico*, 296; H. BERG, *Bischöfe*, 81 s.; F. KOS, *Oglejski in gradeški škofje* (kot v op. 149), 47.

¹⁷² GREGORIUS, *Registrum epist.* 1, 16 (cit. izd., 16—17 = R. CESSI, *Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al Mille I*, Padova 1942, n. 7 (14); najnovejša tekstonkritična izdaja: D. Norberg, *CCSL* 140, 1982, 16). Papež sporoča patriarhu, da je bil vesel njegovega prihoda v vrste katolikov, da ga žalosti dejstvo, da se je ponovno pridružil shizmatikom, in mu na koncu ukazuje, da se (v skladu s cesarjevim ukazom) javi v Rimu skupaj s svojimi priverženci, da bi na sinodi rešili sporne stvari (»... ad beati Petri apostoli limina cum tuis sequacibus venire te volumus, ut auctore Deo, aggregata synodo, de ea quae inter vos veritum debetate iudicetur«). Gl. tudi F. KOS, *Gradivo I*, 101 (122); G. CUSCITO, *Fede e politica*, 116.

¹⁷³ Prim. G. P. BOGNETTI, *L'età longobarda II*, Milano 1966, 179 ss.

¹⁷⁴ Gl. op. 157.

¹⁷⁵ B. GRAEFENAUER, *Nekaj vprašanj* (kot v op. 157), 62 ss.; nekaj novejše literature navaja R. BRATOŽ, *ZČ* 41, 1987, 353—356, podroben pregled posreduje nazadnje W. POHL, *Die Awaren* (kot v op. 150), 128 ss.

¹⁷⁶ GREGORIUS, *Registrum epist.* 1, 16 b (cit. izd., 21—23 = R. CESSI, *Documenti*, n. 9 (20 s.)). Cesar Mavrikij uvodoma obvešča papeža, da je pred kratkim dobil v roke tri pisma (»suggestiones«): »... unam episcoporum civitatum et castrorum, quos Longobardi tenere dinoscuntur, alliam Severi, Aquileiensis episcopi, aliorumque episcoporum, qui cum illo sunt, et tertiam solius eiusdem Severi.« Gl. tudi F. KOS, *Gradivo I*, 103 (127 s.).

¹⁷⁷ GREGORIUS, *Registrum epist.* 1, 16 a (cit. izd., 17—21 = R. CESSI, *Documenti*, n. 8 (14 ss.) = G. CUSCITO, *Aquileia e Bisanzio*, 258—262). Povzetek dokumenta posreduje F. KOS, *Gradivo I*, 102 (122—127). Novejša literatura: O. BERTOLINI, *Riflessi politici delle controversie religiose con Bisanzio nelle vicende del sec. VII in Italia*, *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo* 5, Spoleto 1958, 733—789, zlasti 735 ss.; G. CUSCITO, *Aquileia e Bisanzio*, 241 ss.; IDEM, *Fede e politica*, 118 ss.; H. WOLFRAM, *Die Geburt*, 111; H. BERG, *Bischöfe*, 82 ss.

bertatem reduci«). Radi bi, da bi v sporni zadevi nastopil kot razsodnik cesar; če pa se to ne bo zgodilo in bo spor razsojal papež, pravica ne bo mogla priti do veljave in sledilo bo še hujše nasilje. Na koncu pisma škofje prikrito zagrozijo cesarju. Če se cesar v njihovi stiski ne bo zavzel zanje, se pri volitvah novih škofov ne bodo več obračali na Oglej in oglejska cerkev, ki je pod cesarjevo oblastjo, bo propadla. Zgodilo se bo tako, kot se je pred leti v času cesarja Justinijana, ko so tri škofije oglejskega območja, Aguntum, Teurnia in Virunum, prišle pod oblast galske (frankovske) cerkve.¹⁷⁸ Končno škofje izrazijo popolno predanost cesarju in ga ponižno prosijo, naj pomaga oglejski cerkvi (»pro quiete matris nostrae Aquileiensis ecclesiae«).

Iz pisma ni razvidno, ali so omenjene tri škofije v zahodnem delu Sredozemskega Norika tedaj še obstajale, in mnenja o tem so kontroverzna. Ker vir z ničemer ne namiguje na to, da teh škofijskih sedežev ne bi bilo več — to so »tres ecclesiae nostri concilii« — je njihov obstoj v času nastanka pisma teoretično možen.¹⁷⁹ Pismo presenetljivo nikjer ne omenja langobardske, slovanske ali avarske nevarnosti, saj najdemo v njem le nedoločene oznake »iugum gentium«, »iugum barbaricum«, »contrariae gentes«, pri čemer daje množinska oblika »gentes« slutiti, da pisci pisma niso mislili samo na Langobarde, ki so jim bili tedaj res najbolj nevarni.¹⁸⁰

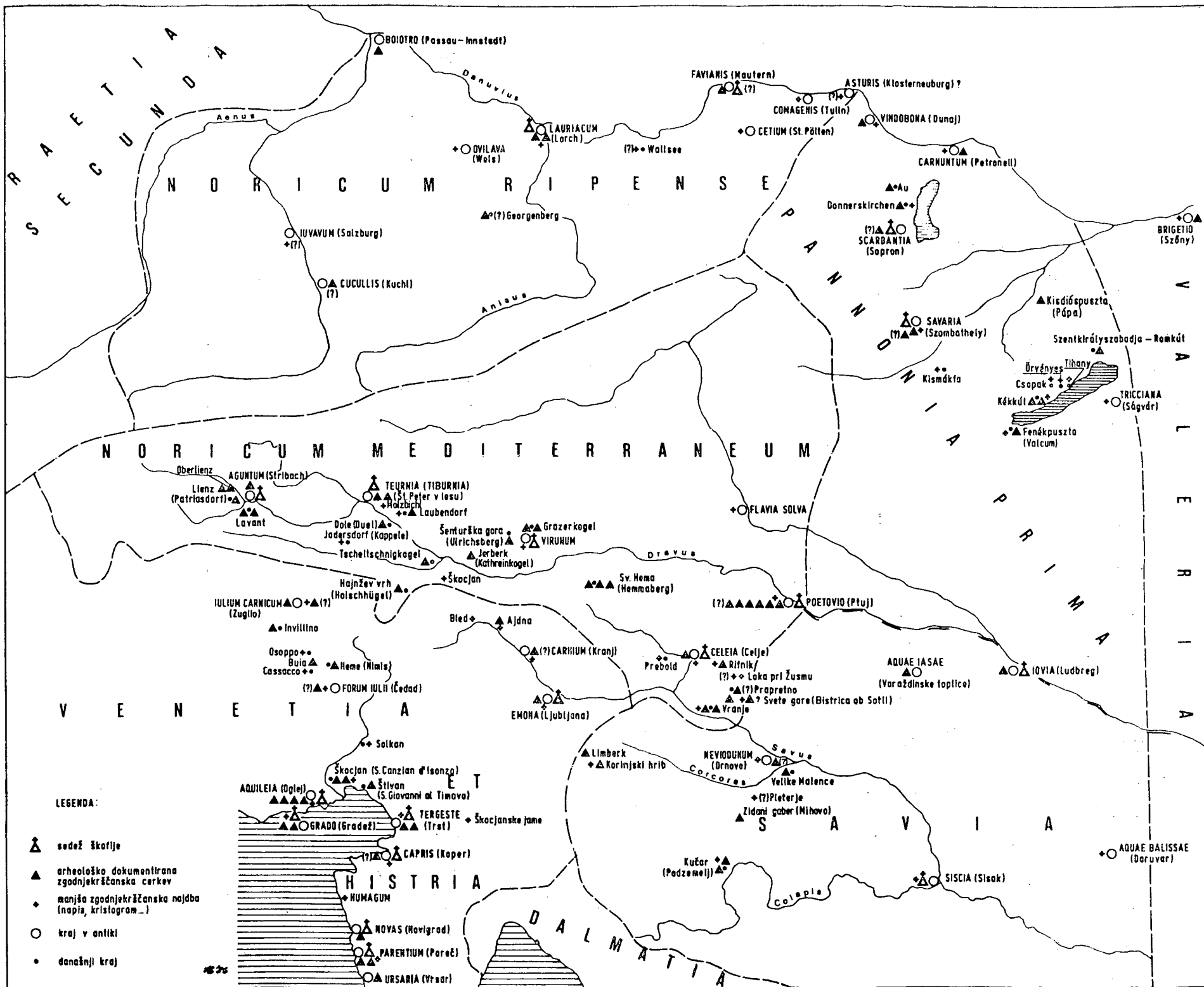
Proti koncu stoletja so bile ogrožene že škofije v Istri, kjer se je bizantinska vojska spopadala s Slovani. Anarhične razmere v kontinentalnem zaledju, propadanje cerkvene organizacije, beg romanskega prebivalstva na istrsko obalo, vse to je vplivalo na nastajanje novih škofijskih sedežev na istrskih tleh, kakršni je bil na koprskem otoku (insula Capritana, Capris).¹⁸¹ Med verskimi spopadi v mestih med shizmatiki in vedno močnejšo katoliško stranko so ob vztrajni pomoči papeža Gregorija škofijski sedeži postopoma prehajali na katoliško stran. Gotovo sta bila v rokah katolikov od leta 599 škofijska sedeža v Kopru (»insula Capritana«, skoraj gotovo identična z mestom Capris v Kozmo-

¹⁷⁸ GREGORIUS, *Registrum epist.* 1, 16 a (cit. izd., 20 v. 21–29): »Sed quia Galliarum archiepiscopi vicini sunt, ad ipsorum sine dubio ordinationem accurrent, et dissolvetur metropolitana Aquileiensis ecclesia sub vestro imperio constituta, per quam Deo propitio ecclesias in gentibus possidetis, quod ante annos iam fieri coeperat, et in tribus ecclesiis nostri concilii, id est, Breconensi (Breonensi), Tiburniensi, et Augustana Galliarum episcopi constituerant sacerdotes. Et nisi eiusdem tunc divae memoriae Iustiniani principis iussione commotio partium nostrarum remota fuisset, pro nostris iniquitatibus pene omnes ecclesias ad Aquileiensem synodum pertinentes, Galliarum sacerdotes pervaserant.« Gl. tudi F. KOS, *Gradivo I*, 102 (125 s.). Teza, ki jo je postavil S. KARWIESE, *Die Franken* (kot v op. 149), da gre za škofije Verona — Tierno — Säben (in ne Virunum, Teurnia, Aguntum, kot je večinsko mnenje), je nedokazljiva; prim. tudi E. GALLISTL, *Der Brief von 591 an Kaiser Mauricius* (kot v op. 149; avtor ocenjuje identificiranje Teurnije in Agunta kot zanesljivo, medtem ko pušča vprašanje v zvezi z »ecc. Breonensis« odprto); H. BERG, *Bischöfe*, 83, sprejema večinsko mnenje, prav tako (z zadržki) H. WOLFRAM, *Die Geburt*, 111, in B. GRAFENAUER (nazadnje v delu: PAVEL DIAKON, *Zgodovina Langobardov*, 333).

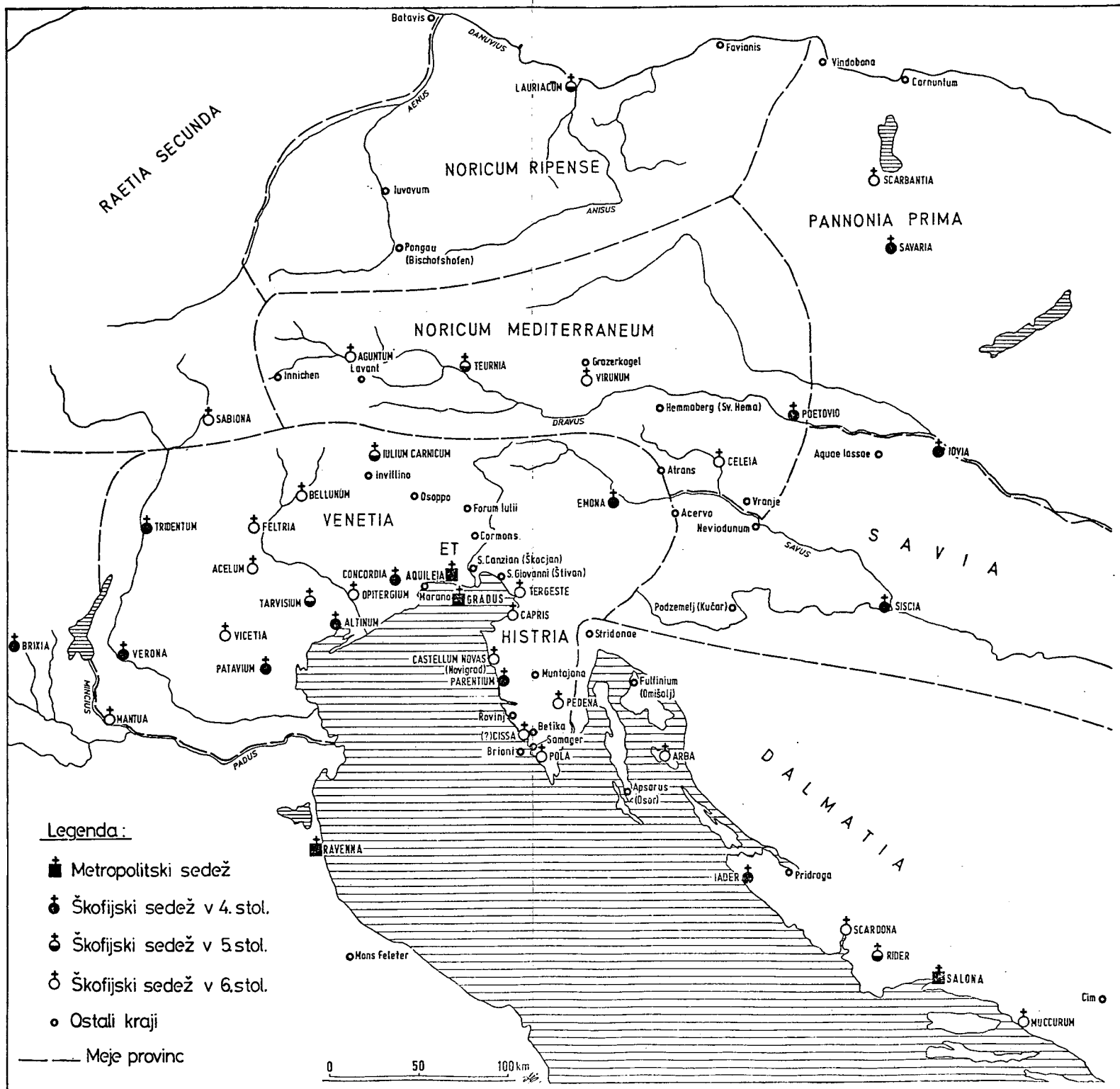
¹⁷⁹ Drugače B. GRAFENAUER, l. c., z mnenjem, da so te škofije dotlej že propadle. Vendar pa pismo nikjer ne namiguje na propad teh škofijskih sedežev, temveč le na primeru dogodkov v delu patriarhata izpred pol stoletja opozarja na možnost, da se isto zgodi na območju celotnega dela patriarhata, ki je pod langobardsko oblastjo (»ecclesias in gentibus«). Če pa upoštevamo dejstvo, da se ti škofijski sedeži ne omenjajo v seznamu podpisnikov, da torej leta 591 niso več predstavljali dela cerkvene organizacije na ozemlju langobardske države, gotovo pa tudi ne bizantinske (saj avtorji pisma izrecno pravijo, da gre za škofije pod barbarsko oblastjo, »ecclesias in gentibus«), je najbolj logičen sklep, da so področja omenjenih treh škofijskih sedežev spadala pod neke druge barbare, ki so v tem primeru lahko le Slovani. Ker so ti povsod uničevali cerkveno organizacijo (prim. kratko R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije zgodnje-krščanske cerkve*, 380 s.), je obstoj omenjenih treh škofijskih sedežev leta 591 zelo malo verjeten.

¹⁸⁰ Da pa so mišljeni v prvi vrsti Langobardi, kaže pismo cesarja Mavrikija papežu Gregoriju, ki se nanaša na vsebino obravnavanega pisma. V njem se izrecno omenjajo Langobardi kot gospodarji »mest in kastelov« (gl. citat v op. 176). Odsotnost omenb Slovanov je presenetljiva, vendar moramo opozoriti na dejstvo, da se Slovani v virih oglejsko-gradeške provenience omenjajo zelo pozno in poredko (nikdar v virih iz 6. in 7. stoletja, pozneje redko; prim. R. BRATOŽ, *Nastanek, razvoj in zaton*, 19).

¹⁸¹ GREGORIUS, *Registrum epist.* 9, 152; 154; 155 (cit. izd., II, 152–156) oziroma *Registrum epist.* 9, 153; 155; 156 (ed. D. Norberg, *CCSL* 140 A, 1982, 708–714). Gl. F. KOS, *Gradivo I*, 124, 126, 127 (165–169); F. K. LUKMAN, *Gregorij Veliki in njegova doba*, Celje 1980, 218 ss.; L. MARGETIC, *Histica et Adriatica*, 113–125; kratko nazadnje R. BRATOŽ — J. PERŠIČ, *Koprska cerkev skozi stoletja*, v zborniku: *Koper med Rimom in Benetkami*. Prispevki k zgodovini Kopra, Ljubljana 1989, 57 ss. Italijansko zgodovinskega večinoma postavlja v pismih opisane dogodke v Kaorle na Beneškem; prim. G. FEDALTO, *Il vescovado di Caorle dalle origini al Trecento*, AAAd 33, 1988, 27 ss.; IDEM, v zborniku: *La Chiesa concordiese II*, Pordenone 1989, 25 ss. Gl. nazadnje kritično sočudenje obeh tez v razpravi: G. CUSCITO, *Antiche testimonianze cristiane a Cittanova d'Istria*, Atti (Centro di ricerche storiche-Rovigno) 19, 1988–1989, 57–73, zlasti 60 s.

Karta I: Vzhodnoalpski in predalpski prostor v pozni antiki — arheološke najdbe iz zgodnjekršćanske dobe

Karta II: Severnojadranski in vzhodnoalpski prostor v pozni antiki — razvoj cerkvene organizacije

grafiji Anonimnega geografa iz Ravene)¹⁸² in Novigrad (»castellum Novas«, skoraj gotovo identičen z mestom Neapolis v Kozmografiji Anonimnega geografa iz Ravene),¹⁸³ od leta 602 tudi škofijski sedež v Trstu.¹⁸⁴

Ob smrti papeža Gregorija Velikega je bila vrsta shizmatičnih škofov zdesetkana. Kontinentalnih škofij na vzhodu ni bilo več, ker so dotlej z eno možno izjemo¹⁸⁵ že vse propadle. Škofijski sedeži v Sredozemskem Noriku (Teurnia, Aguntum, Celeia) se omenjajo na gradeški sinodi kot šizmatični, prav tako Emona, emonski in celejanski škof pa se nazadnje omenjata v času maranske sinode 590 po dramatičnih dogodkih nekaj let poprej kot katoliška.¹⁸⁶ Shizmatično gibanje se je obdržalo v celotnem zahodnem delu patriarhata, na langobardskem ozemlju, v precej manjši meri v priobalni Benečiji, ki je bila pod bizantinsko oblastjo (zlasti v Gradežu, središču shizmatičnega patriarhata).

Ko se je po Gregorijevi smrti ponovno okreplil pritisk bizantinske posvetne oblasti, je shizmatično gibanje ponovno zašlo v krizo, saj je bilo ogroženo samo središče gibanja, sedež patriarhata v Gradežu. Leta 607 so po smrti patriarha Severa Bizantinci dosegli, da je bil na njegovo mesto imenovan katolik Kandidijan. Takoj zatem so shizmatični škofje ob podpori langobardskega kralja Agilulfa in furlanskega vojvoda Gisulfa izvolili svojega shizmatičnega patriarha Janeza, ki je imel sedež na langobardskem ozemlju. Tako je bila izvedena delitev oglejskega patriarhata v skladu z obstoječim političnim stanjem in ozemeljsko pripadnostjo na dva patriarhata, na gradeški s katoliškim patriarhom na bizantinskem ozemlju in na shizmatičen oglejski na langobardskem ozemlju s sedežem v Krminu (od 628).¹⁸⁷ Bizantinci so na svojem ozemlju, v Istri in v priobalni Benečiji, izvajali hud pritisk, pravzaprav grobo vojaško in policijsko nasilje nad preostalimi »istrskimi« škofi, ki so še vztrajali v shizmi. Shizmatični patriarh Janez se je zavzel zanje pri langobardskem kralju Agilulfu. Uspeh njegovega prizadevanja ni poznan.¹⁸⁸

(*nadaljevanje sledi*)

Zusammenfassung

EINFLÜSSE DER AQUILEISCHEN KIRCHE AUF DEN OSTALPEN- UND VORALPENRAUM IN DER ZEIT VOM 4. BIS ZUM 8. JAHRHUNDERT

Rajko Bratož

Der Einfluss der aquileischen Kirche auf den Ostalpen- und Voralpenraum setzte ein mit der Herausbildung Aquileias zum bestimmenden Kirchenzentrum im Nordadriaraum. Der Aufstieg dieser Stadt innerhalb der Kirchenorganisation begann zur Zeit Kaiser Konstantins, erreichte einen ausgesprochenen Höhepunkt im letzten Viertel des 4. und in den ersten Jahrzehnten des 5. Jahrhunderts, als Aquileia zunächst Metropolitanzentrum für Venetia und Histria, und dann wegen grosser Veränderungen im weiteren angrenzenden Gebiet (Rückgang der Bedeutung Sirmiums und Mailands) auch Kirchenzentrum für den Ostalpen- und Westpannonischen Raum wurde.

¹⁸² J. SAŠEL, Koper, AV 25, 1974, 446–461, zlasti 449 (5); skrajšana verzija razprave: Koper med Rimom in Benetkami. Prispevki k zgodovini Kopra, 6 (5).

¹⁸³ Ibidem.

¹⁸⁴ GREGORIUS, *Registrum epist.* 12, 13; 13, 34 (ed. D. Norberg, CCSL 140 A, 1982, 986 s.; 1035 ss.); prim. G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 306, od slovenskih del prim. F. KOS, *Gradiivo I*, 136 (174 s.); 139 (179 s.); F. K. LUKMAN, *Gregorij Veliki*, 222 s.; F. KOS, *Oglejski in gradeški škofje* (kot v op. 149), 58 ss.

¹⁸⁵ Gl. op. 220.

¹⁸⁶ Prim. op. 171.

¹⁸⁷ PAULUS DIACONUS, *Historia Langobardorum* 4, 33 (slov. lzd., 162–163 in komentar na str. 188 s.); ostale vire navaja F. KOS, *Gradiivo I*, 142 (181–183). Gl. G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 304 s. O vlogi Krmina kot središča patriarhata gl. S. TAVANO, *Comrons nell'alto medioevo*, Studi Goriziani 40, 1966, 51–68, zlasti 55 ss.; prim. tudi O. BERTOLINI, *Riflessi politici* (kot v op. 177), 741 ss.

¹⁸⁸ *Epistolae Langobardicae collectae* 1 (ed. W. Gundlach, MGH Epist. III, Berlin 1957², 693; prim. F. KOS, *Gradiivo I*, 144 (184 ss.)). Žrtve bizantinskega terorja so bili »Petrus, Providencius seu Agnellus episcopi Histrie... de ecclesiis suis a militibus tracti et cum gravi iniuria ad eum (sc. Candidianum) venire compulsi sunt.« O imenovanih škofih gl. kratko R. BRATOŽ, *Nastanek, razvoj in zaton*, 20. Domnevati moremo, da uspeh pritožbe pri langobardskem kralju ni bil posebno velik, saj ni znano, da bi Langobardi diplomatsko ali vojaško posredovali v korist prizadetih shizmatičnih škofov. Prim. tudi P. PASCHINI, *Le vicende politiche*, 249 s.

Die Einflüsse Aquileias bei der Entwicklung der Kirchenarchitektur sind ziemlich ausgeprägt, was jedoch nicht dazu berechtigt, von einer eigenständigen Aquileia-Alpen-Architektur zu sprechen. Gemeinsame Charakterzüge in der Kirchenarchitektur im Ostalpen- und Voralpenraum sind zu unausgeprägt, chronologisch zu wenig präzisiert, ausserdem verweisen neuere archäologische Entdeckungen (vor allem die Bischofskirche in Teurnia) auf stärkere Einflüsse aus anderen Richtungen. Jedenfalls müssen bei der Entwicklung der Kirchenarchitektur neben den aquileischen Einflüssen vor allem auch diejenigen aus dem Gebiet Illyricums berücksichtigt werden. Nur zum Teil lässt sich der Einfluss Aquileias feststellen bei der Gestaltung des Baptisteriums (sechseckiges Taufbecken), am deutlichsten sichtbar jedoch sind diese Einflüsse auf dem Gebiet der Mosaikkunst.

Der Einfluss Aquileias macht sich auch in der Verbreitung spezifischer theologischer Vorstellungen bemerkbar (zum Beispiel die Vorstellung von Christi Höllenfahrt), ferner in der Auffassung vom Fest der Erscheinung Christi (Epiphanie) und in einigen liturgischen Besonderheiten. Ziemlich gewichtig war die Rolle Aquileias bei der Verbreitung von Reliquien und damit der Verehrung von Aposteln und einiger östlicher Märtyrer. Die Reliquienverehrung war im Ostalpen- und Voralpenraum auch im Lichte archäologischer Funde allgemein verbreitet. Während die Reliquien vom letzten Viertel des 4. Jahrhunderts an vorwiegend von Aquileia aus nach Westen und Norden reisten, wanderten sie in der Zeit des Zusammenbruchs der antiken Welt in Pannonien und Ufernoricum aus den Randprovinzen zum engeren aquileischen Gebiet. Die Frage, wie sich die Verehrung einiger Märtyrer verbreitete, bleibt offen, sowohl was den Prozess der Verbreitung als auch was deren Chronologie betrifft (z. B. der hl. Maximilianus aus Celeia, der hl. Florianus aus Lauriacum).

Die Rolle Aquileias bei der Verbreitung des Asketismus und des Mönchswesens bleibt nach wie vor wenig bekannt. Auf erste Erwähnungen von einem Asketismus auf dem aquileischen Gebiet des 4. Jahrhunderts folgt eine beinahe Jahrhundertlange Lücke in den Quellen bis zur Zeit des hl. Severins und seinem Wirken in Ufernoricum (wobei seine Beziehungen zu Aquileia nicht belegt sind), während die Quellen über ein Bestehen des Mönchswesens in Aquileia und in Histria im 5. und 6. Jahrhundert aussergewöhnlich spärlich sind.

Bei der Erforschung der Verbindungen zwischen Aquileia und seinem Einflussgebiet verdient die Frage der Lokalisierung des Geburtsortes vom hl. Hieronymus besondere Beachtung. Die bis jetzt beste Lösung der Frage hat Mate Suić vorgelegt, der Stridonae im Karst von Opatija, im Hinterland des Stadtgebiets von Tarsatica lokalisiert. Das deckt sich sehr gut mit dem, was Hieronymus über seine Heimat berichtet, etwas schwerer aber lässt es sich mit den Ereignissen auf dem weiteren Berührungsgebiet zwischen Illyricum und Italien (Chronologie und Verlauf der gotischen Beutzüge nach der Schlacht von Adrianopel, Lage des Ortes in Bezug auf den südlichen Teil der Alpensperren) in Einklang bringen.

Der aquileische Einfluss zeigt sich auch bei der Verbreitung von Werken der aquileischen christlichen Literatur, in erster Linie der Predigten des Bischofs Chromatius. Wann und auf welchen Wegen die Handschriften dieser Werke in den Ostalpenraum gelangt sind, ist unbekannt. Sie tauchen in Handschriften des bayerischen Gebiets vom 9. Jahrhundert an auf (fast zwei Drittel der bekannten Predigten des Chromatius und ein Zehntel seiner Traktate zu Matthäus).

Der Einfluss von Aquileia ging von der Mitte des 5. bis zur Mitte des 6. Jahrhunderts stark zurück, bekam aber erneuten Auftrieb und nahm spezifische Formen an in der Zeit des aquileischen Schismas, eines Ereignisses, das die Kirche von Aquileia beinahe anderthalb Jahrhunderte (557—698) okkupierte. Die Zeit des Bruchs mit dem päpstlichen Stuhl und mit der Kirchenpolitik des byzantinischen Hofes wurde von zwei Geschehnissen wesentlich mitgestaltet. Das erste war die Wanderung der Langobarden nach Italien, in deren Folge der grössere kontinentale Teil des Patriarchats einschliesslich Aquileias Teil des Langobardenstaates wurde.

Die Langobarden liessen die Kirchenstruktur nach anfänglichen Zerstörungen bestehen und waren der schismatischen Kirche von Aquileia im grossen und ganzen wohlgesonnen. Das zweite Ereignis war die Landnahme der Slawen im Ostalpen- und Voralpenraum. Auf dem Gebiet, das die Slawen besetzt und besiedelt hatten (schwerpunktmässig in den beiden letzten Jahrzehnten des 6. Jahrhunderts), ist die Kirchenstruktur fast zur Gänze verfallen. Das aquileische Patriarchat, das zur Zeit der Synode zu Grado von 579 (?) das grosse Gebiet der Nordadria und der Ostalpen umfasste, verringerte sich fast um die Hälfte und verlor mindestens sieben Bistümer. Die übriggebliebene Hälfte war ungleichmässig in einem grösseren langobardischen (in der ersten Hälfte des 7. Jahrhunderts bereits 13 Bistümer) und einen kleineren byzantinischen Teil im Küstenland von Venetia und in Histria (bis zu zehn Bischofsitze) aufgeteilt.

(Fortsetzung folgt)